

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Освітній ступінь «Магістр»

на тему:

**ОРГАНІЧНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Ек-61

Спеціальності 051 Економіка

(шифр і назва)

Поташник Марія Мирославівна

(прізвище та ініціали)

ДУБЛЯНИ 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ
Освітній ступінь Магістр
Спеціальність 051 «Економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри економіки
(назва кафедри)

(підпис)

Сиротюк Г.В.

(прізвище, ім'я, по батькові)

“04 ” березня 2024 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу студентці
Поташник Марії Мирославівні
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Органічне сільське господарство: стан і перспективи розвитку в Україні

затверджені наказом ЛНУП від “16” жовтня 2024 року № 740/к-с

2. Строк подання студентом роботи до “26” листопада 2024 року

3. Вихідні дані до роботи нормативно-законодавчі акти, літературні джерела, статистична звітність.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

Вступ
Розділ 1. Теоретико-методичні основи дослідження стану і перспектив розвитку органічного сільського господарства в Україні
1.1. Суть і значення органічного виробництва
1.2. Правничо-законодавчі основи органічного сільського господарства
1.3. Органічне сільське господарство та його продукція як основи екологізації галузі: методичні аспекти вивчення взаємовпливу
Розділ 2. Аналіз і оцінка стану і тенденцій розвитку органічного сільського господарства і ринку органічної продукції в Україні
2.1. Розвиток органічного сільського господарства і ринку органічної продукції у світі
2.2. Динаміка і стан органічного сільського господарства в Україні
2.3. Ринок органічної продукції в Україні та зовнішня торгівля нею
Розділ 3. Перспективи розвитку органічного виробництва і напрями їх досягнення в Україні
3.1. Підвищення ролі сімейних господарств у розвитку органічного сільськогосподарського виробництва
3.2. Перехід на європейські стандарти якості продукції харчування та сільськогосподарської продукції
3.3. Диверсифікація напрямів і принципів органічного виробництва та його продукції і її використання

Висновки
Список використаних джерел

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
рисунки, таблиці, схеми

6. Дата видачі завдання “04” 03 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи
1.	Отримання завдання. Вивчення рекомендованої літератури по темі КР. Написання аналітичного огляду. Вивчення об'єкту. Аналіз існуючого стану (складання програми; написання пояснювальної записки; підготовка картографічних матеріалів для дипломної роботи).	березень 2024 р.
2.	Розробка перспективного рішення та його обґрунтування (написання перспективної частини; виготовлення планової основи для основного варіанту роботи).	травень 2024 р.
3.	Розробка та обґрунтування пропозицій щодо реалізації роботи. Написання економічної частини роботи; висновків і пропозицій з реалізації роботи; оформлення кінцевого варіанту роботи та інших графічних матеріалів, які представляються до захисту в ЕК.	серпень – вересень 2024 р
4.	Кінцеве оформлення кваліфікаційної роботи (здача роботи керівнику КР; виправлення його зауважень; здача КР на рецензування; кінцеве оформлення ілюстративних матеріалів, таблиць).	жовтень 2024 р.
5.	Підготовка до захисту в ЕК. Пробний захист на випускній кафедрі (написання доповіді й погодження її з керівником КР; виправлення зауважень у графічній частині).	листопад 2024 р.

Студентка

_____
(підпис)

Поташник М.М.

(прізвище та ініціали)

УДК: 635.11.577.4

Кваліфікаційна робота 114 стор. текст. част.; 18 рис.; 8 табл.; 136 літературних джерел.

Органічне сільське господарство: стан і перспективи розвитку в Україні. Поташник М. Кваліфікаційна робота. Кафедра економіки. Дубляни. Львівський національний університет природокористування, 2024.

Метою роботи є визначення стану і проблем, пов'язаних із розвитком органічного сільського господарства в Україні. Узагальнено існуючі підходи до розуміння природи органічного сільського господарства та його переваг перед традиційним сільським господарством. Проаналізовано сучасний стан галузі та виявлено основні тенденції розвитку в Україні на тлі світових тенденцій. Досліджено особливості формування експорту української органічної сільськогосподарської продукції та її внутрішнього ринку. Охарактеризовано чинники, що впливають на український експорт органічної сільськогосподарської продукції та її внутрішній ринок. Обґрунтовано перспективи розвитку органічного сільського господарства в Україні та шляхи їх досягнення. У роботі проведено SWOT-аналіз процесу органічного сільського господарства на сімейних фермах, в результаті якого визначено основні можливості та загрози, сильні та слабкі сторони його функціонування та розвитку і можливі його перспективи. Основними чинниками, які стримують розвиток органічного сільського господарства в Україні, є труднощі із проникненням на зовнішні ринки та високі норми стандартів; низька купівельна спроможність населення при високих цінах та низька культура споживання органічної продукції внаслідок недостатньої освіченості населення у сфері органічної продукції. Обидва вимагають активної участі держави у розвитку галузі. Особливу увагу було приділено необхідності врегулювання підтримки ролі держави, особливо у воєнний і післявоєнний період, а також необхідності інформування населення та виробників органічної продукції про її переваги та переваги у її виробництві.

АНОТАЦІЯ

Метою роботи є визначення стану і проблем, пов'язаних із розвитком органічного сільського господарства в Україні. Узагальнено існуючі підходи до розуміння природи органічного сільського господарства та його переваг перед традиційним сільським господарством. Проаналізовано сучасний стан галузі та виявлено основні тенденції розвитку в Україні на тлі світових тенденцій. Досліджено особливості формування експорту української органічної сільськогосподарської продукції та її внутрішнього ринку. Охарактеризовано чинники, що впливають на український експорт органічної сільськогосподарської продукції та її внутрішній ринок. Обґрунтовано перспективи розвитку органічного сільського господарства в Україні та шляхи їх досягнення.

Ключові слова: органічне сільське господарство, сільськогосподарська продукція, Україна, світові ринки.

ANNOTATION

The purpose of the work is to determine the state and problems associated with the development of organic agriculture in Ukraine. Existing approaches to understanding the nature of organic agriculture and its advantages over traditional agriculture are summarized. The current state of the industry was analyzed and the main trends of development in Ukraine against the background of global trends were identified. The peculiarities of the formation of the export of Ukrainian organic agricultural products and its domestic market have been studied. The factors affecting the Ukrainian export of organic agricultural products and its domestic market are characterized. The prospects for the development of organic agriculture in Ukraine and ways to achieve them are substantiated.

Keywords: organic agriculture, agricultural products, Ukraine, world markets.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ	
1.1. Суть і значення органічного виробництва.....	14
1.2. Правничо-законодавчі основи органічного сільського господарства....	26
1.3. Органічне сільське господарство та його продукція як основи екологізації галузі: методичні аспекти вивчення взаємовпливу.....	35
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ І ОЦІНКА СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ	
2.1. Розвиток органічного сільського господарства і ринку органічної продукції у світі.....	48
2.2. Динаміка і стан органічного сільського господарства в Україні.....	58
2.3. Ринок органічної продукції в Україні та зовнішня торгівля нею.....	78
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА І НАПРЯМИ ЇХ ДОСЯГНЕННЯ В УКРАЇНІ	
3.1. Підвищення ролі сімейних господарств у розвитку органічного сільськогосподарського виробництва.	101
3.2. Перехід на європейські стандарти якості продукції харчування та сільськогосподарської продукції.....	103
3.3. Диверсифікація напрямів і принципів органічного виробництва та його продукції і її використання.....	113
ВИСНОВКИ.....	121
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	127

ВСТУП

Виробництво їжі для майже 8 мільярдів людей у світі створює серйозні проблеми. Понад 1 мільярд людей голодують і ще більше недоїдають. Постійно зростаючі темпи змін зараз впливають навіть на найосновніші принципи суспільства. Тому виникають нові виклики, які, перш за все, змушують багатьох із нас створювати нові структури свого життя. Здійснення глобального процесу економічної, політичної та культурної інтеграції та об'єднання сприяло посиленню глобальної конкуренції, в тому числі в аграрному секторі. Таким чином, ціни та умови конкуренції на українському аграрному ринку невід'ємно пов'язані з відповідними ринками інших країн. На сучасному етапі одним із шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є виробництво органічної продукції [135].

Розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції у світі був зумовлений бажанням людей споживати натуральну та безпечну для організму людини їжу. Людство також дійшло висновку, що такий напрямок розвитку сільського господарства може позитивно сприяти збереженню якості навколишнього середовища [68]. Більшість людей в Україні, де смертність значно перевищує народжуваність, а середня тривалість життя відносно низька порівняно з рештою Європи та світу, також прагне вести здоровий спосіб життя та споживати якісну та безпечну їжу. При цьому, на думку американських експертів, потенційні можливості країни в цьому плані є одними з найбільших у Європі та світі в цілому [65]. Проте результати аналізу поточного стану справ показують, що вітчизняний ринок органічної продукції в Україні є явно нерозвиненим. Масштаби розвитку сектору органічного землеробства явно не відповідають наявним можливостям. Експорт органічних продуктів, вироблених в Україні, є переважно сировинним. Тому метою даної роботи є виявлення тенденцій розвитку органічного сільського господарства в Україні, визначення їх особливостей та систематизація основних причин низьких темпів розвитку органічного сільського господарства та шляхів їх подолання.

На питаннях і проблемах органічного виробництва та його розвитку в умовах динаміки невизначеності наголошують автори наукових праць: В. Huber (2013), М. Кропивко, О. Ковальова (2010), Г.Черевко та І.Черевко (2023), С. Moreau (2013), U. Niggli (2008), F. Switzerland, D. Schaack (2013), Н. Willer, J. Lernoud (2013).

Людство вже зрозуміло, що традиційна конвенційна економіка веде його в нікуди, точніше – до самознищення, оскільки темпи негативного впливу наслідків економічної активності людей за цієї моделі є значно вищими від темпів економічного зростання, що проявляється у наростаючій нещадній і безоглядній низькопродуктивній експлуатації природних ресурсів і, тим самим, у їх знищенні з огляду на їх вичерпний характер або надзвичайно великий лаг відтворення. Іншого джерела життя на нашій планеті немає [32].

Наразі інтенсифікація сільськогосподарського виробництва спричиняє потужне забруднення довкілля, негативні зміни у ланцюгах екосистем, що відповідно негативно впливає на стан стану здоров'я людей і, таким чином, знижує продуктивність галузі. Значну роль у цьому об'єктивно може відіграти власне органічне виробництво, яке слід розуміти не лише як обмеження використання хімічних засобів у процесі виробництва сільськогосподарської продукції з метою зменшення рівня токсичності і шкідливості для людей продуктів харчування, вироблених з сільськогосподарської сировини, але також і зменшення відходів цього виробництва до мінімальної межі або до їх повної елімінації, і до максимізації рівня екологічно безпечної утилізації відходів або їх повторного використання як безпосередньо у сільському господарстві, так і у галузях, безпосередньо із ним пов'язаних [29-31].

Важливість органічного нішевого сільського господарства в багатьох країнах зумовлена також незбалансованістю раціону через низький рівень екологічності та безпеки цієї їжі для їх здоров'я, що є «вузьким місцем» у забезпеченні необхідного рівня продовольчої безпеки, наприклад, в Україні. Українці споживають значно менше органічних продуктів, ніж жителі ЄС. В Україні цей показник становить 3 євро на душу населення, а в ЄС – 53,7 євро. За

обсягом внутрішнього ринку органічної продукції Україна посідає 25 місце в Європі: з гектара органічної землі на внутрішній ринок надходить продукції на €50, тоді як в Європі – на €2345 [43].

О.В. Ходаківська вказує на розвиток органічного виробництва як на один із основних стратегічних завдань екологізації сільськогосподарського виробництва та зазначає, що екологізація сільськогосподарського виробництва – це система загальнодержавних, галузевих і регіональних заходів, спрямованих на впровадження в сільськогосподарське виробництво якісно нових, екологічно чистих видів техніка, технології та організація матеріального виробництва, методи і прийоми ведення сільськогосподарського та агропромислового комплексів для раціонального використання природних ресурсів, їх збереження, відтворення та підтримання динамічної екологічної рівноваги в навколишньому середовищі, виробництва безпечних для здоров'я людини продуктів харчування та гармонізації відносин у системі «людина – суспільство – природа» [77]. «Органічне сільськогосподарське виробництво дозволяє виробляти контрольовану, сертифіковану, безпечну та високоякісну їжу, і водночас забезпечує високий економічний та екологічний прибуток та зберігає здорове довкілля» [67, с.125].

Як засвідчила вже вітчизняна практика, застосування системи органічного сільського господарства дає можливість одержувати стабільну, біокліматично, енергетично й економічно обґрунтовану продуктивність ріллі, підвищувати якість продукції рослинництва, зберігаючи та відтворюючи родючість ґрунту. Однак, не зважаючи на зазначене, не всі вітчизняні виробники можуть за рахунок власних потужностей (як виробничих, так і фінансових) здійснити перехід від традиційного виробництва до органічного. Останнє представляє собою значно складнішу систему й потребує більш зваженого підходу до впровадження [28, с.163].

На думку окремих виробників, відмова від хімізації сільськогосподарського виробництва призведе до зниження врожайності культур на 30-40% [28, с.161]. Однак, як зазначає М.К. Шичула, це можливо і

коли сільське господарство залишається традиційним [34]. Провідними вітчизняними вченими науково обґрунтовані технології з відмовою від хімізації, але із застосуванням органічного землеробства, що дозволяють не тільки утримати врожайність на попередньому рівні, а й значно підвищити її.

Ефективність органічного землеробства засвідчується хоча б практикою господарювання ПП «Агроекологія» (Полтавська область), яке спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та на виробництві молока і м'яса, яке застосовує ґрунтозахисну біологічну систему землеробства в тісному зв'язку з наукою з метою одержання екологічно чистої продукції рослинництва і тваринництва [16].

Весь процес здоров'я та біологічної деградації харчових продуктів, а також сільськогосподарського середовища, на фоні їх причин, був детально проілюстрований у публікації E. Fottorino (1999). Хоча в ньому представлено ситуацію у Франції, процес був однаковим або подібним практично в усіх країнах Європи. Його ефект сформулював E. Fottorino (1999) у такому варіанті: «Сучасне сільське господарство справді трагічне. Там у нас селяни без землі, тут у нас земля без селян... Наші часи принесли знищення традиційно зрозумілому хліборобу, в ім'я аграрних революцій чи технічного прогресу. Завдяки подвійній дії механіки й хімії селяни зникають назавжди, тоді як найкращий спосіб зберегти себе — знищити своїх сусідів».

Недбале використання та зловживання будь-якими інноваціями у виробництві та переробці харчових продуктів (без необхідного екологічного, етичного та соціального відображення), незважаючи на регулярне підвищення врожайності та продуктивності, призвело до постійного погіршення біологічної якості та якості здоров'я їжа масового виробництва. Масове виробництво та масова торгівля харчовими продуктами (глобалізована, контрольована корпораціями) стандартизувала природу їжі майже в усьому світі. Така їжа, дуже часто позбавлена не тільки поживних цінностей, а й важливих органолептичних показників – природного смаку та запаху – заповнює полиці ринків. Вона відносно дешева, тому без проблем знаходить покупців. Вибір, зроблений без

будь-яких роздумів з боку споживачів, гарантує стійкість такої моделі [J. Vakan (2006)]. Прагнучи вивести витрати назовні підприємства та досягти економії на масштабі, корпорації, які займаються виробництвом і переробкою харчових продуктів, перестали звертати увагу на біологічні основи виробництва та обробки, а також на обов'язкове включення в ці процеси етичних міркувань. Парадигма економіки, заснованої на знаннях та інновації виявилися руйнівними для споживачів такої їжі. Ми можемо нескінченно записувати та аналізувати причини та наслідки. Загалом, вони відомі. Важливіше вказати альтернативу.

Наукова новизна результатів проведених досліджень формується врахуванням в ході дослідження сучасних тенденцій у розвитку органічного сільського господарства у світі та в його окремих країнах, а також впливом на ситуацію війни, що точиться в Україні, та її наслідків.

Практична значимість одержаних результатів визначається об'єктивною потребою вивчення існуючих тенденцій у розвитку органічного сільського господарства та необхідністю їх врахування у практиці організації органічного руху у сільському господарстві в Україні.

Методологія проведеного дослідження базується на традиційних методах економічних досліджень. Зокрема, застосовано загальнонауковий діалектичний підхід до явищ, що вивчаються у процесі дослідження, особливо щодо виявлення тенденцій розвитку органічного сільського господарства в світі та Україні та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними. Загальний методологічний підхід до здійснення проведеного наукового пошуку розв'язання проблеми базувався на використанні діалектичного методу пізнання економічних явищ і базувався на тому, що якщо багато явищ і проявів органічної аграрної економіки та зрівноваженого розвитку сільських територій можна пізнати емпірично на практиці, то саму сутність цих явищ - лише шляхом логічних процедур мислення. Статистичну обробку числових даних проводили за допомогою методів аналізу динамічних рядів, порівняння, розрахункового та індексного. У дослідженні використано загальнонаукові методи дослідження, зокрема аналітичних узагальнень – для представлення результатів

систематизації та узагальнення сучасних поглядів на органічне сільськогосподарське виробництво як спосіб екологізації галузі в контексті його впливу на зрівноважений розвиток села і регіонів; індукції та дедукції – для аналізу стану органічного сільського господарства та його впливу на якість продовольчої безпеки країни; системний підхід, основи загальної економічної теорії. Додатково використовувався метод порівняльного та структурного аналізу – для порівняння ефективності окремих напрямів органічного сільського господарства в різних країнах; монографічний опис – для представлення деяких передових практик органічного виробництва. Графічний метод та метод табличного відображення даних дозволив наочно проілюструвати динаміку явища та інші емпіричні дані і результати їх опрацювання та систематизації. Широко в ході дослідження використовуються також методи аналізу та синтезу, особливо – при виявленні та систематизації основних причин, що гальмують процес органічного сільського господарства в Україні.

В умовах обмеженості офіційної статистичної інформації про нішевий органічний сектор сільського господарства в якості основних джерел інформації для проведених досліджень були використані результати власних багаторічних спостережень автора та опрацювання наявних науково-практичних публікацій і даних за темою дослідження, які певною мірою торкаються цих проблем. Ці публікації містять основну масу фактичних даних, використаних під час дослідження, оскільки офіційно встановленої статистики органічного землеробства в Україні ще немає, а наявна і дозволена є наразі дуже лімітована з огляду на умови воєнного часу і необхідність враховувати стратегічні і тактичні інтереси країни в таких умовах. Тому використано також дані з офіційних статистичних видань та дослідницьких установ, таких як: IFOAM – The International Federation of Organic Agricultural Movements (Міжнародна федерація рухів органічного сільського господарства), FiBL – The Swedish Research Institute for Organic Agriculture (Шведський науково-дослідний інститут органічного сільського господарств, Федерація органічного руху в Україні, яка займається сертифікацією органічної продукції в Україні; Інформаційне агентство «АПК-

Інформ»; Інформаційне агентство УНІАН-Інформ; Інформаційно-аналітичний портал АПК України, Державна служба статистики України (ДССУ).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Суть і значення органічного виробництва

Після періоду інтенсивного розвитку технічної цивілізації, в тому числі і в сільському господарстві, людина знову усвідомила, що, перебуваючи на вершині піраміди живих організмів, для свого подальшого існування і розвитку необхідна гармонійна взаємодія багатьох факторів, що формують природне середовище в яким він живе. Тому не випадково ми все більше усвідомлюємо необхідність господарювання таким чином, щоб захистити довкілля та здоров'я суспільства. У сільському господарстві така можливість вбачається в просуванні екологічних методів виробництва.

Органічне сільське господарство – єдина галузь народного господарства, яка повністю адаптована до ритму природи. Її суть полягає в стимулюванні природних процесів, що відбуваються в екосистемах, шляхом використання екологічних засобів виробництва. Ці обробки забезпечують подальшу продуктивність ґрунту та гарантують безпеку для здоров'я всіх продуктів як рослинного, так і тваринного походження [91]. Таким чином, органічне сільське господарство – це система сталого ведення (не технологічно обробленого) рослинництва та тваринництва, заснована на продуктах біологічного та мінерального походження. У процесі органічного виробництва не використовують сильні антибіотики, гормони, консерванти та інші неприродні добавки та штучні добрива [54].

Загальними вимогами до органічного виробництва, згідно Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» є:

- відокремлення у часі або просторі виробництва та зберігання органічної продукції, у тому числі ведення обліку такої продукції, від виробництва та зберігання неорганічної продукції і продукції перехідного періоду;

- використання технологій, що відповідають вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;
- використання переважно відновлюваних ресурсів та власних ресурсів, у тому числі продуктів переробки відходів та побічної продукції рослинного та тваринного походження, за умови що вони відповідають вимогам до органічного виробництва;
- використання технологій, що не завдають шкоди здоров'ю людей, рослинам, добробуту тварин, запобігають забрудненню навколишнього природного середовища або мінімізують його;
- використання харчових добавок, мікроелементів та добавок для технологічних цілей у гранично допустимих кількостях, визначених законодавством у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;
- використання води як інгредієнта органічної продукції, що відповідає вимогам, встановленим законодавством до води питної;
- заборона змішування одних і тих самих органічних і неорганічних інгредієнтів в одному органічному продукті.

Щодня по всьому світу викидаються мільйони тонн ще зовсім придатної до споживання їжі. Маючи нагодувати мільйони людей, ми марнуємо все більше їжі. Загалом можна підсумувати, що стільки, скільки ми марнуємо в усьому світі (30%), нам бракує їжі в загальному балансі. Крім того, перехід до монокультурних культур створює різні екологічні загрози через сільське господарство, оскільки зростає хімізація виробництва в цій галузі. Його результат – найнебезпечніший на сьогодні пестицид – хлорпірифос.

Останні десятиліття, а особливо друга половина 20 століття, були періодом безперервного та значного погіршення якості продуктів харчування, вироблених промисловими методами. Через низьку частку сільського господарства та органічної переробки, а також традиційного та регіонального виробництва, яке здійснюється різними способами, масове виробництво дуже низькоякісних продуктів харчування дало багато негативних результатів. На

жаль, сільське господарство та харчова промисловість [69; 49] дедалі частіше стали причиною багатьох хвороб цивілізації, що суперечить відомому вислову Гіппократа «Нехай їжа буде вашим ліками...». Однак сталося навпаки: їжа стала ставати все більш шкідливою. Спостереження за цією ситуацією призводить до досить несподіваного і, мабуть, протилежного висновку, що цей негативний результат також був зумовлений необережним і невибірковим використанням у сільському господарстві певних інновацій, визначених як щось нове (наприклад, нові покоління пестицидів - неонікотиноїдів, гліфосату тощо), впроваджені до застосування без необхідної оцінки негативних впливів [134, с.75] Відповідно до Р. Hawken [69], застосований інсектицид вбиває лише невеликий відсоток комах, які вважаються шкідниками. Насправді він вбиває всі форми життя, забруднює воду та ґрунт і, зрештою, викликає багато захворювань у людей, у тому числі пухлини. Таким чином, прогрес, спрямований на спрощення виробничого циклу та отримання більших прибутків, віддав перевагу тим методам, які явно мали негативні наслідки. Сьогодні ми вже знаємо, що невибіркове використання інновацій є однією з головних причин знищення цих форм сільського господарства, які були для нас справді вигідними. Останні десятиліття спостерігаються безперервне зниження кількості більшості поживних речовин, необхідних людині, в сільськогосподарських культурах, що є наслідком вилучення поживних речовин разом із урожаєм і відсутністю компенсації, внесенням лише азоту, нестачею органічної речовини в ґрунті, підкислення ґрунту та ін.

Починаючи з двох категорій виробництва та переробки найякісніших харчових продуктів (органічні продукти харчування, які іноді називають біологічними, традиційні та місцеві продукти), слід підкреслити, що вони повністю відповідають визначенням, цілям та принципам створення екоінновацій. (їх вибрані визначення наведені в табл. 3), крім того, вони відповідають логіці іншої, нової парадигми економіки – заснованої на мудрості. Його цілі були представлені А. Kukliński [82]. Основними з них є: уява, що дозволяє сприймати віддалені стратегічні наслідки прийнятих рішень;

інтеграція знань, уяви та досвіду; і абсолютно базове усвідомлення стандарту добра і зла. Запровадження етики як основи вжитих заходів має фундаментальне значення [82]. Таке припущення та поведінка давно відомі в логіці функціонування органічного виробництва та переробки харчових продуктів. Вони також є основою для роздумів про екоінновації. Завдання створення екоінновацій були представлені багатьма авторами. Деякі з них включають: [137;138]:

- набагато менше відходів і забруднень і, по можливості, повне їх усунення;
- краща якість життя – екоінновації покращують якість усіх досягнутих переваг;
- соціальна справедливість і робочі місця – явне скорочення споживання ресурсів супроводжується більшою часткою людського капіталу у виробництві, що призводить до нижчого рівня безробіття;
- конкурентоспроможність – екоінновації – це нові або повернення до традицій, кращих технологій, процесів і продуктів;
- ринкова привабливість і переваги для бізнесу – вже доведено, що екоінновації є економічно ефективними, не вимагають жодного спеціального законодавства та створюють дуже хороший суспільний імідж бізнесу;
- рентабельність – різні види економії в результаті скорочення споживання сировини та енергії є більш привабливими, ніж придбання та використання нових ресурсів, яких часто вже бракує, запобігання забрудненню дешевше, ніж застарілі заходи «наприкінці труби», менший ризик – зменшення кількості і навіть повне усунення окремих категорій токсичних відходів призводить до покращення здоров'я населення, а також безпеки працівників і споживачів;
- ефективне використання обмеженого капіталу розвитку – цьому сприяє побудова екоінноваційної інфраструктури;

- міжнародна безпека – екоінновації, що дозволяють обмежити конкурентну боротьбу за ресурси, що скорочуються, а також обмежити або усунути потенційні міжнародні конфлікти.

Вирази «органічний», «екологічний» і «біо» дуже схожі, хоча ними часто зловживають багато виробників і виробників [74]. Але органічні продукти харчування не завжди мають сертифікат - є кілька груп продуктів, які відповідають усім вимогам, але не можуть бути позначені сертифікатом, наприклад, гриби, лісові фрукти чи дичина.

Більшість визначень «органічного» виключає використання генетично модифікованих (ГМ) культур або тварин. Хоча немає чітких доказів того, що ГМ-культури шкідливі самі по собі, багато людей вважають за краще уникати їх у принципі.

Методи органічного сільського господарства також є набагато менш жорстокі до тварин. Хороші методи органічного сільського господарства передбачають, що тварини їдять більш природну дієту та живуть у більш природних умовах, особливо якщо це також «вільний вигул».

Виробництво органічних продуктів харчування, як правило, є більш екологічним і безпечним для навколишнього середовища. Насправді органічні господарства є більш різноманітні за видами рослин і тварин [74].

Світ органічної продукції має численні переваги над світом продукції конвенційної. Однією з переваг, про яку слід згадати на самому початку, є відсутність штучних добавок і консервантів, а також висока якість, що робить її особливо рекомендованою для людей, схильних до харчової алергії. Використання натуральних продуктів, таких як гній, означає, що отримані овочі та фрукти мають більшу харчову цінність і більше вітамінів, ніж ті, що вирощуються в теплицях і поливаються штучними добривами.

Органічна їжа має більш виразний смак і запах, ніж звичайна їжа.

Процес виробництва органічної їжі постійно контролюється - від посіву, переробки до доставки споживачеві. Органічні продукти не містять хімічних залишків або їх рівень значно нижчий, ніж у випадку звичайних харчових

продуктів. Органічні продукти можуть мати менший рівень пестицидів і залишків пестицидів. У зв'язку із зростаючим занепокоєнням щодо ролі комерційних пестицидів у спричиненні раку у людей це стає важливішим, ніж будь-коли. Однак було б помилкою, якби не згадати, що 70% неорганічних культур також не мають залишків пестицидів. Проте, все-таки, краще перестраховатися, ніж шкодувати! [74].

Органічні продукти полегшують наслідки багатьох захворювань - підтримуючи процес очищення організму - органічні продукти, завдяки вирощуванню без використання добрив і хімікатів, не містять шкідливих речовин, які можуть частково залишатися в організмі [133]. Органічні продукти зазвичай представлені непереробленими або мінімально переробленими. Тому вони мають різко нижчий рівень гідрогенізованих жирів, наявність яких пов'язують із захворюваннями серця та іншими проблемами зі здоров'ям, тому їх дійсно слід уникати.

Органічні продукти зазвичай не містять консервантів. Насправді існує дуже мало хімічних речовин, які можна використовувати і при цьому називати органічними. Багато людей мають алергію на ці консерванти, а деякі дослідження пов'язують їх із раком.

Придбання органічних продуктів місцевого виробництва також сприяє розвитку економіки та дозволяє підтримувати сімейні фермерські господарства. Вирощування органічної їжі, також відомої як сертифікована їжа, має набагато менший вплив на навколишнє середовище, що полегшує збереження деяких регіонів нашої країни природно чистими та вільними від хімікатів [133].

Соціальною перевагою органічного сільського господарства, є те, що воно має високий потенціал для забезпечення життєдіяльності сільського населення і пожвавлення роботи дрібних фермерських господарств. Разом зі зростанням органічного сектора зростатиме і працевлаштування місцевого населення, оскільки органічне землеробство менш механізоване і потребує, як правило, більше ручної праці. Як результат, органічне виробництво може стати ефективним інструментом збереження традиційних знань ведення господарства

у кожному регіоні, а також зменшення міграції сільського населення до мегаполісів [11].

Органічна їжа має багато переваг, але слід пам'ятати, що не все ідеально і навіть у таких продуктів є свої недоліки. Купуючи органічну продукцію вперше, можна бути здивованим її зовнішнім виглядом, оскільки органічні овочі часто менші, викривлені та потерті. Також часто буває так, що їх смак суттєво відрізняється від того, до якого звик наш організм, який досі отримував лише оброблені продукти у великих кількостях.

Дуже важливо пам'ятати, що оброблена органічна їжа зазвичай має менший термін зберігання, ніж звичайна їжа, тоді як свіжі овочі набагато легше зберігати через відсутність хімічних сполук. Останньою і, напевно, найбільш часто обговорюваною відмінністю між звичайними та органічними продуктами харчування є їх ціна. Вища ціна органічних продуктів харчування тісно пов'язана з вищими витратами на їх виробництво.

Терміни «здорова їжа», «натуральна їжа», «slow food» зовсім не означають органічну їжу - згадані терміни використовуються лише в маркетингових цілях і можуть стосуватись як сертифікованих, так і несертифікованих продуктів харчування.

Компанії екорозвитку повинні бути тісно пов'язані зі сферою харчової економіки. Такі підприємства, на думку Р. Хакен [69], характеризуються такими ознаками:

- замінити іноземні товари та продукцію, вироблені в інших частинах країни, продукцією регіонального чи місцевого виробництва;
- нести повну відповідальність за результати свого впливу на довкілля (таку роль відіграє органічне землеробство);
- може розвиватися без припливу капіталу з віддалених джерел, що дозволяє уникнути боргової спіралі;
- організовувати форми виробництва та послуг, які є цінними, захищають людську гідність і приносять задоволення працівникам;

- займаються виготовленням довговічних виробів, які можуть використовуватися тривалий час. Їх можлива утилізація або використання не завдає шкоди майбутнім поколінням і навколишньому середовищу;
- беруть участь у навчанні поінформованих споживачів і таким чином регулярно перетворюють їх на поінформованих споживачів.

Нові пропозиції, пов'язані з поверненням до рішень минулого у виробництві та переробці харчових продуктів (тоді ці рішення були повністю екологічними, поважали права природи та базувалися на природних біологічних процесах), так звані традиції, які вже з'являються в теорії, як правило, також є екоінноваціями. Отже, ці три ідеї (екоінновації, традиції, мудрість), які дуже тісно взаємопов'язані, разом дають картину можливої і навіть необхідної еволюції харчової економіки. Приклади екологічних інновацій у харчовій економіці включають: біологічні методи захисту рослин, нові природні добрива, економічно ефективні рішення у сфері управління водними ресурсами, безпечне вирощування для збереження необхідних властивостей ґрунту (наприклад, нульовий обробіток).

Велике значення має органічне сільське господарство в концепції сталого розвитку. Ця стратегія має переслідувати соціальні та економічні цілі та екологічні. Він об'єднує діяльність, спрямовану на задоволення та покращення базових потреб суспільства якості життя та забезпечення належної кількості товарів і послуг із діями, спрямованими на покращення стану природне середовище та захист його активів [75]

Засновником багатьох лобістських організацій для розвитку органічного сільського господарства у світі є Міжнародна федерація органічного сільського господарства, заснована в 1972 році (*International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM*), яка розробила принципи та рекомендації, що залишаються визнані основними критеріями органічного землеробства. Вони стали відправною точкою для складання перших міжнародних нормативних актів з органічного сільського господарства та маркування його продукції.

Вважається, що основні цілі органічного сільського господарства є цілісними і стосуються, серед іншого: виробляти високоякісну їжу, здійснювати заходи, що підтримують і зберігають родючість ґрунту та біологічну активність, підтримувати генетичне різноманіття екосистем, використовувати відновлювану сировину та підтримувати місцеві та регіональні виробництво та розподіл [79].

Згідно з визначенням IFOAM, «органічне сільське господарство — це система виробництва, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Це залежить від екологічних процесів, біорізноманіття та природних циклів, які є специфічними для місцевих умов, уникаючи використання невідновлюваних ресурсів» [58]. Отже, органічне сільське господарство ведеться з мінімальним використанням хімічних засобів, без використання генетично модифікованих організмів і забезпечує виробництво екологічно безпечної продукції, максимально наближеної до природної якості та зберігає стан навколишнього середовища. Порівняно з традиційним сільським господарством, органічне має свої переваги: економічні – потенційно більша рентабельність через менші витрати на хімікати; екологічні – зменшення техногенного навантаження на довкілля та збереження його цінних якостей; соціальний – підвищення якості життя населення шляхом поліпшення його харчування, підвищення рівня зайнятості [50, с.37].

Основне значення органічного сільського господарства полягає в тому, що його продукція забезпечує можливість безпечного харчування. А за інформацією комерційної служби Посольства США в Україні, середня окупність інвестицій в українське органічне землеробство становить близько 300%, що робить його одним із найпривабливіших напрямів для інвестицій в Україну [1].

У грудні 2016 р. Служба європейських парламентських досліджень (EPRS) оприлюднила досить докладний та комплексний звіт [72] щодо впливу органічного сільського господарства та органічного харчування на здоров'я людини. Цей документ є оглядом раніше опублікованих наукових досліджень,

які оцінювали аспекти впливу органічних продуктів на здоров'я людини. Хоча наявні дані дещо обмежені, результати показують, що існують вагомі корисні асоціації між органічним харчуванням та здоров'ям населення. Опубліковані дані переконливо свідчать про надзвичайну важливість органічного сільськогосподарського виробництва (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1. Чинники, що формують особливу важливість органічного сільськогосподарства як джерела органічних (екологічно безпечних) продуктів харчування людей.

№	Чинник	Значення
1	Більше споживання органічних продуктів	Може бути пов'язане з меншим ризиком алергій у дітей
2	Люди, які їдять більше органічних продуктів, як правило, дотримуються здоровішої дієти	Режим харчування з більш високим споживанням фруктів, овочів і цільного зерна та меншим споживанням м'яса пов'язаний з меншим ризиком хронічних захворювань, таких як цукровий діабет та серцево-судинні хвороби.
3	Дорослі, які частіше харчуються органічними продуктами, рідше мають надлишкову вагу або ожиріння	Знижується ризик смертельних випадків інфаркту, інсульту тощо.
4	Органічне сільське господарство спирається на біорозкладні пестициди	Швидко розкладаються і є нетоксичними або лише мінімально токсичними для людей, на противагу штучним хімічним пестицидам, таким як органофосфати (які, незважаючи на назву, не є частиною системи органічного менеджменту). Вміст органофосфатних інсектицидів у харчових продуктах негативно впливає на когнітивний розвиток дітей, а існуючі дослідження підтверджують теорію, що зниження впливу залишків пестицидів позитивно впливає на людський організм, особливо вагітних жінок і дітей.
5	Органічні ферми застосовують більш низькі рівні внесення добрив і покладаються на сталі системи менеджменту	Вони уповільнюють або запобігають розповсюдженню хімікатів, тому вони рідше забруднюють земну поверхню і підземні води.
6	Фермери в органічних практиках використовують продукти життєдіяльності тварин, а не мінеральні хімічно-синтезовані добрива, підтримують високий рівень органіки у ґрунті.	Ці відмінності призводять, зокрема, до зниження вмісту кадмію у зібраному врожаї.
7	Споживання органічно вирощених кормів замість конвенційних може підтримувати здорову імунну систему наступних поколінь	Підвищення опірності людських організмів різним хворобам

8	Органічні фермери частіше практикують відкритий випас худоби, ніж конвенційні фермери	Молоко та інші молочні продукти від тварин, що харчуються травою з луків, мають вищі рівні омега-3 жирних кислот та меншу кількість омега-6 жирних кислот, ніж від тварин, яких вигодовують конвенційним зерном.
9	Органічні практики вирощування худоби не передбачають застосування антибіотиків	Сильні антибіотики є серйозною проблемою системи охорони здоров'я для всіх, незалежно від того, яку систему харчування вони обирають, оскільки стійкі до антибіотиків мікроорганізми можуть переноситися повітрям на великі відстані, а також бути передані працівниками медичних закладів та громаді

*Розроблено автором на основі адаптації даних [72].

Споживачі, які регулярно купують органічні харчові продукти, схильні вибирати більше овочів, фруктів, цільно-зернових продуктів і менше м'яса, а також мають загальну здорову дієтичну систему харчування [76; 119]. Кожна із цих дієт пов'язана зі зниженням ризику смертності або захворюваності у зв'язку з певними хронічними хворобами [36; 47]. Споживачі, які регулярно купують органічні продукти харчування, також є більш фізично активними і рідше палять [59;76]. Декілька досліджень повідомляли про меншу поширеність алергії та/або atopічного дерматиту у сім'ях, де харчування базується на органіку [62; 112]. Отже, споживання органічної їжі є частиною більш здорового способу життя і тому пов'язане з іншими чинниками життєдіяльності. Дослідження в цій галузі почалися майже 100 років тому. Огляд великого числа досліджень на тваринах [126] привів до висновку, що позитивні ефекти органічних кормів на здоров'я тварин є можливими. В одному з досліджень кури, яких годували конвенційно вирощеними кормами, демонстрували більш високу швидкість росту. Однак імунітет курей, які отримували органічні корми, відновлювався швидше, що трактувалось як ознака кращого здоров'я [70;71]. Загалом дослідження на тваринах показали, що система рослинництва впливає на певні аспекти життя клітин, імунної системи та загального росту та розвитку. В Україні подібні дослідження зв'язку органічного харчування із показниками здоров'я ще практично відсутні [12, с.165]. Це, зокрема, пов'язано з низьким рівнем фінансування подібних

дослідних проектів та несистемністю вживання органічних продуктів у раціоні українських сімей. Тим не менш, їх важливість є очевидною та все більш актуальною на фоні збільшення кількості онкологічних та інших тяжких захворювань в Україні. В Україні практично відсутній контроль використання пестицидів і, тому ймовірність впливу надмірного використання штучних засобів захисту рослин на здоров'я населення нашої країни є досить високою [12, с.165].

Деякі критики стверджують, що ще недостатньо доказів того, що органічні продукти харчування є більш здоровими або безпечнішими, ніж звичайні (конвенційні), однак методи органічного сільського господарства говорять самі за себе. Основною ідеєю виробництва органічних продуктів є уникнення всіх неорганічних методів землеробства, що означає, що використання хімічно-синтезованих пестицидів, добрив, антибіотиків, гормонів росту та подібних речей суворо регламентовано. Натомість органічні виробники використовують всі природні методи землеробства, які включають, зокрема, сівозміни, компостування, мульчування, біологічні методи захисту, стимулювання біорізноманіття тощо. В органічному сільському господарстві використання синтетичних пестицидів заборонене, а залишки у конвенційних фруктах і овочах є основним джерелом ризику захворюваності у людей. В результаті, органічні продукти фактично не представляють ризику залишків пестицидів, а також присутності інших потенційно шкідливих хімічних речовин. Отже, раціон харчування, що базується на споживанні органічних продуктів, передбачає практично повний захист від подібного роду небезпек, пов'язаних із ймовірним вмістом канцерогенних пестицидів у їжі, яку ми вживаємо. Органічне агровиробництво виконує функцію забезпечення людей максимально потенційно безпечною продукцією в масштабах країни. Головним завданням для подальшого розвитку сталих органічних харчових систем є усвідомлення значущості органіки для розвитку економіки та суспільства на всіх рівнях державного управління [12, с.166].

Вміст поживних речовин відрізняється лише мінімально в органічних та конвенційних культурах, але вміст фенольних сполук в органічних фруктах та овочах помітно вищий. Існує висока ймовірність зниження вмісту кадмію в органічних зернових культурах. Органічні молочні продукти, можливо і м'ясо, мають більш високий вміст омега-3 жирних кислот у порівнянні з конвенційними продуктами. Велике занепокоєння викликає поширене використання антибіотиків при конвенційному вирощуванні тварин, оскільки це є ключовим фактором стійкості до антибіотиків у населення. Профілактика захворюваності тварин і фактично невикористання антибіотиків, як це практикується в органічному виробництві, може мінімізувати цей ризик з потенційно значними вигодами для здоров'я населення. Таким чином, виробництво органічних харчових продуктів має низку задокументованих і потенційних переваг для організму людини, тому швидше за все сприятиме здоров'ю населення і відповідно зростанню ринку споживання такої продукції. Це ще раз підтверджує важливу цільову орієнтацію органічного сільського господарства на забезпечення здоров'я людей, тварин, землі та усього навколишнього середовища, що задекларовано у органічному принципі здоров'я.

1.2. Правничо-законодавчі основи органічного сільського господарства

Органічне виробництво — це загальна система управління фермою та виробництва харчових продуктів, яка поєднує найкращі екологічні практики, високий рівень біорізноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів добробуту тварин і метод виробництва, який відповідає перевагам деяких споживачів щодо виробленої продукції. з використанням природних речовин і процесів (Розпорядження ЄС 2018/848). Виробництво органічної продукції в Україні здійснюється переважно відповідно до законодавства ЄС та США. Таку продукцію в Україні сертифікують понад 20 іноземних органів сертифікації.

Законодавство України у сфері органічного виробництва складається з Конституції України, Земельного, Лісового, Водного, Цивільного кодексів України та Господарського кодексу України, законів України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про безпечність та якість харчових продуктів", Закону Про органічне виробництво» та інших законів, міжнародних договорів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в цій сфері. Зараз не можна сказати, що ринок регулюється українським законодавством на 100%, бо має місце перехідний період для усіх нормативних впроваджень у цій сфері, та й потрібно враховувати специфіку умов воєнного часу . Якщо подивитись на українську органічну продукцію, то практично на жодній з них досі немає українського маркування [26, с.36]. На сьогодні органічний ринок в Україні регулюється міжнародним законодавством, зокрема, відповідно до регламентів Європейського Союзу, а також стандартами тих країн, які дозволяють їх впроваджувати в Україні. Немає ще реєстрів усіх суб'єктів - учасників різних сфер органічного виробництва. Звідси – можливості не зовсім добросовісного маркування продукції як органічної.

Сертифікація органічної продукції – це процес, який дозволяє маркувати продукцію як органічну та гарантує її відповідність вимогам органічного землеробства. Цей процес включає:

1. Проведення інспекції органічної ферми органом сертифікації.
2. Оцінка відповідності продукції вимогам органічного землеробства.
3. Видача сертифіката, що підтверджує екологічний стан продукції.
4. Маркування продуктів екологічним маркуванням, наприклад, логотип ЄС для органічних продуктів.

Правова основа органічного сільського господарства в Україні базується на Законі про органічне сільське господарство та підзаконних актах до цього Закону. Останніми роками було введено нові правила для підвищення прозорості та полегшення роботи органічних ферм. Найважливіші зміни включають:

- Спрощення процедур сертифікації та контролю для органічних ферм.
- Запровадження єдиної системи маркування органічної продукції.

Підвищення доступності інформації про органічне землеробство для фермерів та споживачів.

Законодавча база для розвитку органічного сільського господарства в Україні розроблена все ще мінімально, якщо порівнювати її з іншими країнами. До 1 липня 2024 року суб'єкти господарювання мають право реалізовувати сільськогосподарську продукцію як органічну та використовувати напис "органічний продукт" у власних назвах продуктів та торговельних марках, а також позначення та написи "органічний", "біодинамічний", "біологічний", "екологічний", "органік" та/або будь-які однокореневі та/або похідні слова від цих слів з префіксами "біо-", "еко-", за умови наявності чинного сертифіката, що засвідчує виробництво та/або обіг органічної продукції згідно із законодавством іншим, ніж законодавство України, виданого органом іноземної сертифікації [22].

Органічна продукція підлягає сертифікації (перевірка та встановлення відповідності виробництва та/або обігу продукції вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції) та відповідно наявність сертифікату вирізняє такий товар серед інших (документальне підтвердження відповідності органічного виробництва та/або обігу органічної продукції вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, що видається органом сертифікації). Такі товари підлягають обов'язковому маркуванню.

Нормативно-економічні основи виробництва та реалізації органічної сільськогосподарської продукції та сировини визначено Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, маркетингу та маркування органічної продукції» (Закон України № 2496-VIII, 2018). Закон повністю враховує директиви та регламенти ЄС (Регламент (ЄС) 2018/848, Регламент Комісії (ЄС) № 889/2008), що дало змогу адаптувати українське законодавство до європейського. Удосконалено вимоги до виробництва, маркування та маркетингу органічної продукції; кардинально змінили правила сертифікації виробництва; значно покращено вимоги до органів із сертифікації

та контролерів; встановлено відповідальність за порушення законодавства у сфері виробництва, маркетингу та маркування органічної продукції, як виробників, так і органів сертифікації тощо. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту в Україні створено Державний реєстр виробників органічної продукції. Бази даних цього реєстру доступні всім учасникам ринку для здійснення господарської діяльності. Споживачі натуральної продукції можуть отримати вичерпну та достовірну інформацію про виробників органічної продукції, органи сертифікації, наявність органічного насіння та садивного матеріалу [135].

Наразі рамки для всіх рівнів виробництва, розповсюдження, контролю та маркування органічних продуктів, які можна продавати та торгувати, встановлені Регламентом Ради (ЄС) № 834/2007 [106]. Зараз триває робота над проектом скасування вищезазначеної постанови, оскільки існуючі законодавчі положення не встигають за розширенням ринку еко-продуктів. Правила виробництва недостатньо враховують мінливі інтереси та поведінку споживачів. процедури маркування складні, а система контролю має недоліки. Правила є надто складними та створюють надмірні бюрократичні тягарі, які відлякують дрібних фермерів від приєднання до системи органічного землеробства ЄС [101].

В ЄС згідно існуючого законодавства встановлені загальні вимоги для органічного виробництва

- відокремлення у часі або просторі виробництва та зберігання органічної продукції, у тому числі ведення обліку такої продукції, від виробництва та зберігання неорганічної продукції і продукції перехідного періоду;
- використання технологій, що відповідають вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;
- використання переважно відновлюваних ресурсів та власних ресурсів, у тому числі продуктів переробки відходів та побічної продукції рослинного та тваринного походження, за умови що вони відповідають вимогам до органічного виробництва;

- використання технологій, що не завдають шкоди здоров'ю людей, рослинам, добробуту тварин, запобігають забрудненню навколишнього природного середовища або мінімізують його;
- використання харчових добавок, мікроелементів та добавок для технологічних цілей у гранично допустимих кількостях, визначених законодавством у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;
- використання води як інгредієнта органічної продукції, що відповідає вимогам, встановленим законодавством до води питної;
- заборона змішування одних і тих самих органічних і неорганічних інгредієнтів в одному органічному продукті.

Незмінним залишається положення про те, що їжа може бути позначена як «органічна» лише в тому випадку, якщо принаймні 95% інгредієнтів сільськогосподарського походження є органічними [125].

Ще у 2004 році Рада Європейського Союзу рекомендувала державам-членам розробити національні плани дій на основі Європейського плану дій щодо органічних продуктів харчування та сільського господарства. Запровадження загальноєвропейських стандартів маркування органічних продуктів з 1 липня 2010 року (так званий «євролисток» на зеленому тлі) було успішним і значно підвищило довіру споживачів до зростаючого ринку органічних продуктів і здатність робити усвідомлений вибір [106].

Стандарти, підтримувані національними урядами та приватними організаціями, в основному визначають мінімальні вимоги до органічного виробництва та переробки. Однак вони часто не повністю відповідають принципам здоров'я, екології, справедливості та турботи, які є основою органічної філософії.

На думку вчених, це пов'язано з відстороненням багатьох виробників, які вирощують свою продукцію органічно без органічної сертифікації, а саме домашніх господарств і селян, які відіграють ключову роль у харчуванні значної частини населення світу [42].

Загалом у світі органічне агровиробництво ґрунтується на принципах, які були прийняті ще у 2005 р. на Міжнародному Конгресі в Аделаїді (Австралія) Міжнародною Федерацією органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), за участі Федерації органічного руху України.

Зазначені принципи були покладені в основу загальної системи інституціоналізації та правового забезпечення процесу розвитку органічного сільського господарства у багатьох країнах світу (табл. 1.2).

Таблиця 1.2. Базові принципи органічного сільського господарства згідно IFOAM*

Принцип екології	Органічне сільське господарство має ґрунтуватись на принципах природних екологічних систем і циклів, працюючи, співіснуючи з ними та підтримуючи їх	Принцип турботи (піклування)	Управління органічним сільським господарством повинне мати попереджувальний і відповідальний характер для захисту здоров'я як нинішніх і прийдешніх поколінь, так і довкілля
Принцип справедливості	Органічне сільське господарство має базуватись на відносинах, що гарантують справедливість з врахуванням інтересів навколишнього середовища та життєвих можливостей	Принцип здоров'я	Органічне сільське господарство повинне підтримувати та поліпшувати здоров'я ґрунту, рослини, тварини, людини та планети як єдиного і неподільного цілого

*за даними [18, с. 80].

Наведені принципи мають однакову пріоритетність щодо їх важливості, вони мають однакову визначальність, детермінантність і є рівномірно взаємодоповнюючими.

Нормативну базу органічного сільського господарства в Україні також забезпечують 17 діючих органів сертифікації. Державні реєстри органів сертифікації України у 2023 році поповнилися 152 сертифікованими операторами, з яких 134 є сільськогосподарськими виробниками [3].

Загальна площа сільгоспземель (органічних та перехідних періодів), сертифікованих згідно з вимогами законодавства України, у 2023 році становила 77,46 тис. га. Водночас загальна площа земель, сертифікованих за стандартом, еквівалентним до органічного законодавства ЄС та NOP (США), сягнула 471,18 тис. га, а кількість операторів – 481, з яких 383 агровиробники. Водночас, частка земель, зайнятих під органічне виробництво, склала 1,44%. В оприлюдненому дослідженні Organicinfo сказано, що внутрішній ринок органічної продукції в Україні за результатами 2023 року почав стабілізуватися після значного падіння у 2022 році. “Загалом було реалізовано 7257 тонн органічної продукції власного виробництва на суму 982 млн грн. Це фактично відповідає показникам 2019 року до пандемії covid-19”, – сказано у звіті. Також у товарних категоріях не було змін: на першому місці за обсягами продажу залишається молочна продукція, на другому – фреш-група, де стався найбільший приріст, а на третьому – круп’яні та зернові вироби, борошно, насіння та снеки.

Регулювання органічного виробництва та регулювання органічного виробництва є ключовими для підтримки високих стандартів якості та захисту навколишнього середовища в органічному землеробстві.

Варто зазначити, що українські норми щодо органічного землеробства узгоджуються з нормами ЄС, які дозволяють вільну торгівлю органічною продукцією по всьому Європейському Союзу [105].

Законодавство ЄС відіграє ключову роль у формуванні правових норм щодо органічного виробництва. Наведемо приклад законодавства в галузі органічного сільського господарства станом на 2023 рік (табл. 1.3).

Основним правовим актом у цій сфері є Регламент (ЄС) № 834/2007 про органічне виробництво та маркування органічної продукції.

Таблиця 1.3. Стан законодавства в галузі органічного сільського господарства у світі станом на 2023 рік*

Регіон	Розробляється	Повністю впроваджено	Не впроваджено повністю	Загалом
Африка	7	2	3	12
Азія	6	11	11	28

Європа		39	4	43
Південна Америка, Мексика, Центральна Америка, Кариби	2	16	3	21
США та Канада		2		2
Австралія та Океанія		4		4
Разом	15	74	21	110

*За даними [7]

Найважливіші принципи та вимоги, що містяться в цьому регламенті, включають:

- Заборона використання синтетичних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, антибіотиків та гормонів росту.
- Вимоги щодо використання методів вирощування та розведення, що відповідають принципам органічного землеробства, таких як сівозміна, утримання тварин в умовах, подібних до їхнього природного середовища, та використання органічних добрив.
- Зобов'язання дотримуватися періоду переходу, тобто часу, необхідного для перетворення традиційної ферми на органічну.
- Пройти перевірку та систему сертифікації, яку проводять уповноважені організації.

Варто зазначити, що законодавство ЄС щодо органічного землеробства постійно розвивається та оновлюється з метою адаптації нормативних актів до мінливих умов ринку та потреб фермерів і споживачів [24].

Система контролю виробництва в органічному землеробстві включає контроль виробників та їх господарств. Ця перевірка має на меті перевірити, чи дотримуються виробники принципів органічного землеробства та чи відповідає їхня продукція вимогам сертифікації. Система управління складається з кількох етапів:

1. Реєстрація органічної ферми у відповідному органі сертифікації.
2. Проведення попередньої перевірки з метою оцінки відповідності господарства вимогам органічного землеробства.

3. Конверсійний період, тобто час, необхідний для перетворення звичайної ферми в органічну.

4. Регулярні перевірки органу сертифікації, спрямовані на контроль дотримання принципів органічного землеробства та якості виробленої продукції.

Варто зазначити, що перевірка виробника є обов'язковою для всіх органічних ферм, і її недотримання може призвести до втрати сертифікату та накладення фінансових санкцій.

Знаковим етапом для українського органічного законодавства став 2021 рік, коли набули чинності зміни до Закону України №2496-VIII «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (далі – Закон). Разом із Законом, ухваленим 10 липня 2018 року, це є правовою основою органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції в Україні. Значний внесок у розвиток законодавчої бази органічного сектору України зробили фахівці Мінфіну та Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів за підтримки українських органічних стейкхолдерів та міжнародних проектів. Незважаючи на те, що всі підзаконні акти прийняті, органічне законодавство України ще не повністю імplementовано та потребує певних змін та адаптації до нового органічного законодавства ЄС [122].

Таким чином, законодавча база органічного сільського господарства в Україні наразі розвинута порівняно мінімально, хоча процес цього розвитку відбувається досить інтенсивно у напрямку достосування українського законодавства до вимог ЄС і збільшення кількості сертифікаційних органів.

1.3. Органічне сільське господарство та його продукція як основи екологізації галузі: методичні аспекти.

В сучасній літературі широко вживаються терміни «органічний», «екологічний», «біологічний» в стосунку до різних видів продукції та способів її виробництва. У наш час важко не помітити, що продукти, які вважаються корисними для здоров'я, стають все більш популярними в суспільстві. Все частіше ми бачимо на полицях магазинів продукти харчування та предмети

побуту зі спеціальними етикетками. Методичні проблеми такого вжитку потребують певних уточнень з метою надання цьому процесу відповідної адекватності.

Органічне сільське господарство – це метод ведення господарств, який ґрунтується на принципах сталого розвитку, дбайливого ставлення до навколишнього середовища та добробуту тварин. В останні роки органічне сільське господарство набуває все більшої популярності як серед виробників, так і серед споживачів. Екологічна виробнича система, яку також називають екологічною системою, — це метод ведення господарств, який базується на принципах сталого розвитку, турботи про природне середовище та добробуту тварин. Порівняно зі звичайним сільським господарством, органічне сільське господарство спрямоване на мінімізацію впливу на навколишнє середовище, обмеження використання хімікатів і сприяння біорізноманіттю [105].

Органічне сільське господарство — це більше, ніж просто минуща тенденція, керована екоспоживачами. Ринок органічних продуктів харчування динамічно розвивається. У 2018 році його вартість перевищила 1 мільярд злотих бруто. Не дивно, що фермери все більше цікавляться інструментами сталого розвитку та впроваджують рішення, які позитивно впливають на природне середовище та збереження біорізноманіття. Свідоме сільське господарство не тільки протидіє зміні клімату, але й забезпечує харчові продукти, безпечні та корисні для споживача. Єдиного універсального визначення органічного сільського господарства не існує [52]. Родоначальником проекологічних методів сільськогосподарського виробництва був Рудольф Штайн. Австрійський натураліст пропагував теорію про систему взаємозалежності, що існує між людиною, планетою та космосом. У ході своїх міркувань він прийшов до висновку, що людина повинна шукати способи виробництва, які б не вимагали втручання в природні екосистеми. Менш ніж через десять років, у 1930-х роках, Станіслав Карвовський – піонер органічного сільського господарства в Польщі – застосував біодинамічні методи сільського господарства. Опубліковані ним

брошури містять низку рекомендацій щодо методів сталого сільськогосподарського виробництва [52].

Звичайно, справжній розвиток екологічних концепцій відбувся лише в 21 столітті. Зараз ми спостерігаємо динамічний розвиток цієї тенденції. Основною вимогою до систем управління зі стійким рослинницьким і тваринницьким виробництвом є імітація процесів, що відбуваються в природних екосистемах. Завдання фермерів – стимулювати механізми біологічного виробництва, щоб мінімізувати залежність від зовнішніх ресурсів. Досягнення задовільних результатів можливе за умови підтримки високого рівня гумусу та забезпечення самозабезпеченості кормами та добривами. Не менш важливим питанням є підтримання біологічної рівноваги у виробничому середовищі. Для досягнення всіх припущень недостатньо свідомого використання технологічних рішень. Просто перехід на органічну модель господарювання передбачає великі витрати, але, на щастя, існують певні програми субсидій для фермерів [52].

Принципи органічного сільського господарства базуються на кількох ключових припущеннях, спрямованих на захист навколишнього середовища, збереження біорізноманіття та забезпечення добробуту тварин. Що таке органічне сільське господарство? В основному на:

- Використання природних методів захисту рослин і боротьби зі шкідниками замість хімічних засобів захисту рослин.
- Використання органічних добрив, таких як компост або гній, замість штучних добрив.
- Сівозміна, яка допомагає підтримувати баланс ґрунту та зменшує виникнення хвороб рослин.
- Утримання тварин в умовах, подібних до їх природного середовища існування, забезпечення достатнього простору, світла та доступу свіжого повітря.
- Використання селективних методів розведення тварин, які зміцнюють здоров'я та імунітет, замість використання антибіотиків і гормонів росту [105].

Особливості органічного сільського господарства, які характеризують цей спосіб сільського господарства порівняно зі звичайним сільське господарством, включають:

- Дбаючи про довкілля, органічне сільське господарство зменшує викиди парникових газів, забруднення води та ерозію ґрунту.
- Органічні продукти не містять залишків пестицидів, антибіотиків і гормонів росту, що означає їх вищу якість і харчову цінність.
- Органічне сільське господарство сприяє збереженню біорізноманіття як на рівні культивованих видів рослин, так і на рівні організмів, що живуть у ґрунті.
- Органічні ферми є більш стійкими до зміни клімату завдяки використанню природних методів захисту рослин і тварин і піклування про якість ґрунту.
- В органічному сільському господарстві є більша соціальна та етична свідомість, що означає кращі умови праці та життя для фермерів та їхніх сімей [105].

Отже, можна сказати, що органічне сільське господарство – це спосіб ведення господарств, який ґрунтується на принципах сталого розвитку, дбайливого ставлення до навколишнього середовища та добробуту тварин. У порівнянні зі звичайним сільським господарством воно характеризується меншим впливом на навколишнє середовище, вищою якістю продукції та сприянням біорізноманіття [105].

Основною відмінною рисою органічного сільського господарства є повна відмова від хімічних препаратів і штучних добрив (зокрема, азотних). Аграрії використовують компост, гній і гній, тобто органічні добрива, вироблені в господарстві, та інші засоби, які позитивно впливають на стан ґрунту. До цієї групи в основному входять кальцієві добрива, виготовлені з подрібнених порід. Повна відмова від хімічно синтезованих добрив робить посіви чистими, здоровими та якісними [52].

Терміни «еко», «біо» або «органік» часто використовуються як синоніми. Деякі кажуть, що ці слова відрізняються лише звучанням, тому це синоніми, що визначають абсолютно одне й те саме. Навіть якщо прийняти цю точку зору, слід зазначити, що навіть слова-замінники рідко означають те саме. Зазвичай акцентують на чомусь іншому. Подібно і в цьому випадку. І навіть без ретельного лінгвістичного аналізу ми приходимо до висновку, що терміни пов'язані, але кожен відповідає за дещо різні питання [100].

Різниця між Біо та Еко їжею та органічними продуктами полягає не стільки в їхньому вмісті, скільки у впливі процесу виробництва на природне середовище [73].

Органічна їжа здорова, але чи є здорова їжа органічною? Хоча такі назви, як еко, біо чи органічні, стали для нас настільки звичними, що вони вже не звучать чужорідно, чи всі знають, у чому полягає різниця? У статті ми відповідаємо на найчастіше повторювані міфи та вказуємо на відмінності між видами здорового харчування [56].

Есо Food - екологічна їжа не тільки не впливає негативно на природне середовище при її виробництві, але навіть підтримує її розвиток. Органічне сільське господарство залишає природні системи природи недоторканими [73]

Отже, що означає приставка «еко»? В даний час його додають до безлічі різних термінів, і іноді таке поєднання є невиправданим або навіть смішним. Проте не про це ми будемо писати.

За своєю етимологією префікс «еко» асоціюється з природним середовищем. Наприклад, «екологія» використовується для опису вивчення природи.

Тож якими мають бути еко-продукти?

Вони мають бути результатом найкращих екологічних практик. Тому вони не можуть порушити або навіть знищити будь-яку екосистему. Більш того, вони повинні навіть підтримувати природні системи, що знаходяться під загрозою зникнення. Крім того, за задумом, екопродукт максимально складається з природних ресурсів землі.

Тут важливо зберегти популяції тварин і рослин, які знаходяться на посівній площі, недоторканими. У разі виникнення загроз - відповідно до прийнятих стандартів, їм має бути забезпечений повний захист. Кожен вид відіграє важливу роль у підтримці балансу даної екосистеми; якщо один відсутній, то може бути порушений стан гармонії. До питання не можна підходити вибірково, а навпаки – комплексно [100].

З кожним роком зростає екологічна свідомість наших земляків. Це підтверджується зростаючим попитом на миючі засоби, які іноді називають екохімікатами. Важливо, що в їх складі мінімальна кількість шкідливих речовин, тому вони не забруднюють ґрунт, повітря та воду. Люди з більш чутливою шкірою також виграють від цього – екологічні хімікати, звичайно, не такі алергенні, як стандартні миючі засоби.

Екологічно чисті миючі засоби відзначені спеціальними сертифікатами. Знак Ecolabel діє в Європейському Союзі. Щоб продукт отримав цю відзнаку, всі етапи його виробництва повинні відповідати суворим екологічним вимогам.

Еко знаків багато. Варто дізнатися, що говорять нам найважливіші та найпопулярніші з них. Купуючи продукт, позначений таким чином, ми також підтримуємо сталий розвиток.

Серед знаків ми можемо знайти, серед іншого: інформуючи нас про те, що упаковка біологічно розкладається. Тому в процесі компостування вона розкладається і не виділяє шкідливих для здоров'я речовин.

Інший, не менш важливий і досить поширений, говорить про те, що упаковка підлягає вторинній переробці, або іншими словами – переробці. Ми розпізнаємо знак за трьома стрілками, спрямованими одна на одну, що утворюють трикутник. Додатково всередині може бути процентне значення – воно вказує на те, яка частина продукту була виготовлена з оброблених матеріалів.

У цьому контексті варто згадати промислові чистячі серветки та паперові рушники – вони не тільки ефективно борються з усіма видами забруднення, але часто на 100% переробляються [100].

Органічні продукти – для того, щоб готові страви, супи та інша їжа вважалися органічними, вони повинні містити не менше 95% інгредієнтів натурального походження. «Органічні» продукти надходять безпосередньо від природи та поважають її природні процеси [73].

Відповідно до опису словника, «органічний» означає приналежність до тваринного чи рослинного світу, отже, пов'язаний із органічним світом або походить із нього. Крім того, суворі правила встановлюють, що продукт, який хоче вважатися органічним, повинен містити щонайменше 95% натуральних інгредієнтів.

У процесі органічного виробництва важливо дотримуватися певних стандартів. Від цього не може постраждати стан ґрунту. Ми повинні прагнути до того, щоб вона залишалася родючою, і, більше того, докладати всіх зусиль для підвищення її цінності. Звичайно, використовуючи тільки природні методи.

Землю не можна експлуатувати. У довгостроковій перспективі це приносить погані результати. Тут на допомогу приходить використання сівозміни, тобто системи вирощування культур, яка базується на послідовній появі рослин на певних полях. Це тривалий, ретельно продуманий обробіток землі. Крім того, він має профілактичне застосування. Таким чином запобігають хворобам рослин.

Органічні продукти не сприяють стерилізації полів [100]. Їх потенціал зберігається. Багато територій, колись багатих на врожай, тепер непридатні для використання, оскільки їх деградували шкідливі речовини в ході застосування традиційних технологій. Важливо, що вся пов'язана з ним екосистема втрачається разом із землею. Створюється монокультура, яка замінює пишне біорізноманіття. Щоб цього не сталося, необхідно також стежити за чистотою ґрунтових вод. У разі забруднення вони значно знижують продуктивність полів [100].

Настав час останнього поняття «біо». Біо-їжа – з грецької «біо» означає «життя». Вироби такого типу створені таким чином, щоб не порушувати природний життєвий цикл фауни та флори. Вироблені таким чином макарони, спеції, замітники м'яса тощо відповідають гармонійному розвитку природи [73].

Цей префікс, як і попередні, походить від грец. «Біо» - це життя. Так само «біологія» — це наука про життя.

У порівнянні з попередніми категоріями біопродукти стосуються більш загальних питань. Вони створені таким чином, щоб не порушувати, а навіть підтримувати систему природного відбору тварин і рослин. Завдяки цьому буде збережено пул генетичної мінливості. Тому вид як сукупність особин легше пристосується до мінливих умов. Важливо переконатися, що генетична спадщина організмів є якомога більш цінною.

Органічні продукти - це ті, які не тільки корисні для нас і нашого здоров'я, але їх виробництво сприяє гармонійному розвитку світу фауни і флори навколо нас.

Наостанок варто зазначити, що незалежно від типу маркування – органічний, біо чи еко – необхідно, щоб продукт, позначений таким сертифікатом, мав відповідний сертифікат. Якщо його немає, то є підстави підозрювати, що виробник явно не говорить правду і цинічно користується модою на здорову, незаражену продукцію [100].

Як бачимо, терміни Еко-Біо та Органік дуже схожі. Також важливий регіон, у якому використовуються етикетки для органічних продуктів і органічних продуктів харчування. У Франції та німецькомовних країнах в основному використовується термін «біо». Однак англомовні країни частіше використовують термін «органічний». У Польщі ми можемо знайти кожен із них, оскільки вони взаємозамінні.

Одне можна сказати точно – обираючи органічні продукти, Біо та Еко їжу, Ви завжди впевнені у найякіснішій їжі. Такі напої, харчові добавки та снеки багаті вітамінами та поживними речовинами для здоров'я Вас і Ваших близьких!

Органічна їжа та здорова їжа – одне й те саме, чи, може, не обов'язково?

Біо-, еко-їжу та органічні продукти часто називають «здоровою їжею». Звичайно, це ідеально відображає суть цього типу продуктів – адже неможливо заперечити їх корисність для здоров'я! Однак, хоча позначки «Біо», «Еко» та

«Органік» можна використовувати як взаємозамінні, поєднання терміну «здорова їжа» в одному ряду несе певну небезпеку. що?

На жаль, деякі виробники користуються зростанням популярності «Еко» їжі. Свою продукцію вони називають здоровою їжею, яка не має на увазі органічної їжі [73].

Коротко кажучи: органічна їжа завжди корисна, але здорова їжа – це не завжди органічна їжа. Тож перш ніж обирати приготування та випічку з конкретними продуктами, перевірте, чи є вони насправді Еко! Читайте етикетки, перевіряйте сертифікати та обов'язково читайте інгредієнти. Таке усвідомлене харчування неодмінно принесе багато користі вам і вашим близьким [73].

Органічна їжа здорова. Це не підлягає дискусії. Але чи здорова їжа називається органічною? Тут все стає дещо складніше. Присвоєння таких термінів, як «еко», «біо» та «органічний» регулюється вимогами Європейської комісії. Це означає, що для такої назви органічна їжа повинна відповідати суворо визначеним умовам. Як ми дізнаємося, що даний продукт відповідає цим умовам? На його етикетці ви знайдете сертифікат, яким він був відзначений. Що це означає? Здорова їжа часто дуже якісна, але органічною її назвати не завжди можна. На жаль, у цьому відношенні ми можемо спостерігати на ринку, що клієнти іноді свідомо вводяться в оману. Тому, якщо виробник хвалиться екологічністю своїх інгредієнтів, скажіть «перевіряю» і подивіться, чи знайдете на етикетці відповідний сертифікат. Ми гарантуємо – якщо він у нього є, він обов'язково цим похизується [56].

Органічна їжа не краща за органічну. Але й не гірша. Терміни біо, еко та органічно фактично означають одне й те саме – дуже високий вміст натуральних інгредієнтів, підтверджених сертифікатами. Тож у чому різниця між біо, еко та органічним?

Органічні продукти корисні не тільки для нашого здоров'я. Їх виробництво пов'язане з гармонійним розвитком природи - тваринного і рослинного світу. З грецької біо означає життя. Продукти з такою назвою створені, щоб не порушувати природний життєвий цикл рослин і тварин.

Екопродукти – це продукти, які не тільки не руйнують екосистему, а й реально підтримують її розвиток. Виробництво поважає закони природи, а посіви вирощуються таким чином, щоб залишити природні системи та взаємність недоторканими [56].

Органічні – це продукти, отримані безпосередньо від природи, що належать до рослинного чи тваринного світу. Органічне сільське господарство – це культура, яка глибоко поважає природні процеси. Це не призводить до його експлуатації. Варто знати, що стерилізований ґрунт мертвий, як і вся екосистема, яка в ньому була. Продукти, які хочуть вважати органічними, повинні містити принаймні 95% натуральних інгредієнтів.

Ми можемо легко зрозуміти, що біо, еко та органічні терміни є спорідненими. Що їх відрізняє, так це незначні відмінності в підході до суті справи. Однак між ними немає оціночного судження. Біо так само добре, як еко та органіка [56].

Дітям найкраще підходять органічні продукти. Але не все є так однозначно. Органічні продукти – це екологічні продукти. А товари для дітей – це товари для дітей - перевірені та стабілізовані щодо важливих для маленьких організмів питань. Звичайно, якщо є вибір між звичайним і екологічним продуктом, завжди краще вибрати екологічний. Однак не можна вважати, що заміна дитячого харчування органічним завжди буде позитивною зміною. Як завжди, найкраще керуватися здоровим глуздом. І читати етикетки [56].

Фермери, які планують перейти на зрівноважену систему сільського господарства, повинні знати, що органічне сільське господарство обмежує використання машин. При посіві особливу увагу приділіть способу обробки ґрунту. У традиційному землеробстві використовується звичайна оранка, а в екологічному – стерня за допомогою культиватора або плуга. За допомогою цього прийому ґрунт не перевертають, а лише злегка порушують розпушуванням. Мета органічного сільського господарства полягає в тому, щоб об'єднати кілька інструментів в один багатофункціональний, що зменшує рух по ґрунту та непотрібну шкоду.

Усі ці заходи означають, що органічне сільське господарство позитивно впливає на збереження біорізноманіття. На відміну від стандартних моделей вирощування, різноманітність фауни та флори на екологічних посівах залишається на дуже високому рівні. Аграрії набагато більше уваги приділяють різноманітності культур і більше займаються захистом ґрунту. Це, в свою чергу, впливає на стабільний розвиток біологічної активності. Використання природних добрив усуває ризики забруднення води, що також важливо в контексті збереження біорізноманіття.

Варто зазначити, що стале управління часто передбачає використання установок для відновлюваної енергії. Фермери все більше готові зосередитися на інноваціях і раціональному використанні природних ресурсів, зокрема сонячних батарей. Інвестиція у фотоелектричну установку має відносно короткий період окупності, тому перші заощадження з'являються приблизно через п'ять років [52].

Для створення органічної ферми необхідно виконати ряд умов, необхідних для ведення такої діяльності. Ось найважливіші з них:

- Наявність відповідної площі сільськогосподарських угідь, які раніше не інтенсивно використовувалися звичайним сільським господарством.
- Використання методів вирощування та розведення, що відповідають принципам органічного сільського господарства, таких як сівозміна, використання органічних добрив і утримання тварин в умовах, подібних до їх природного середовища.
- Відмова від використання хімічних засобів захисту рослин, антибіотиків і гормонів росту.
- Проходження конверсійного періоду, тобто часу, необхідного для перетворення звичайної ферми на органічну. Зазвичай цей період триває 2-3 роки.
- Пройти перевірку та систему сертифікації, яку проводять уповноважені організації.

Виконання цих умов є вирішальним для ведення органічної ферми та дозволяє отримати сертифікат, що підтверджує її статус.

Рентабельність органічного сільського господарства часто обговорюється, оскільки ведення такого господарства вимагає більше праці та часу [105]. Однак варто звернути увагу на кілька аспектів, які можуть вплинути на рентабельність органічного сільського господарства:

- Органічні продукти мають вищі ціни на ринку, що може сприяти більшому прибутку для фермера.
- Підвищення обізнаності споживачів та зростання попиту на органічні продукти харчування сприяють розвитку цього сектору.
- У багатьох країнах існують різні форми фінансової підтримки органічного сільського господарства, такі як прямі виплати або програми розвитку сільських територій [105].

Аналізуючи прибутковість органічного сільського господарства, варто також звернути увагу на довгострокові переваги, такі як захист навколишнього середовища, здоровіші продукти або більша стійкість ферм до зміни клімату. Зрештою, рішення про те, чи є органічна ферма прибутковою, залежить від особистих обставин і цілей фермера [105].

Органічне сільське господарство динамічно розвивається в усьому світі, і його майбутнє виглядає дуже багатообіцяючим [105].

Хоча ідея органічного сільського господарства є дуже позитивною, сама модель сільського господарства має кілька суттєвих недоліків. Найбільшим з них є ризик поширення хвороботворних мікроорганізмів, паразитів і бур'янів. Звичайне сільське господарство дозволяє використовувати хімічні спреї для захисту посівів від шкідливого впливу зовнішніх факторів. В органічному землеробстві не можна використовувати синтетичні засоби захисту рослин та препарати для тварин, що робить продукцію більш сприйнятливою до різноманітних хвороб – особливо якщо селекціонер обирає сорти та породи, які характеризуються низькою стійкістю до патогенів [52].

Органічне управління сільськогосподарськими культурами та худобою є набагато більш вимогливим і створює вищі початкові витрати, тому ферми з низьким капіталом можуть мати труднощі в перехідний період.

Найважливішим фактором, який стримує фермерів від виходу на органічний ринок, є низька продуктивність, яка породжує високі витрати на одиницю продукції. Враховуючи низку обмежень, з якими стикаються фермери, ціни на органічні продукти вищі, ніж на продукти традиційного виробництва. На розраду, однак, варто зазначити, що інтерес до біо- та органічних продуктів зростає з кожним роком, і поляки все більше охоче обирають ті, що мають сертифікати якості ЄС і підтверджують високі стандарти виробництва.

Органічне сільське господарство є більш вимогливим, але переваги, пов'язані з впровадженням цієї моделі, можуть бути надзвичайно високими, особливо якщо фермер переживе важкий перехідний період.

Органічне сільське господарство використовує сучасні методи вирощування, спрямовані на виробництво натуральної їжі, вільної від хімічних речовин і не підданої жодним процесам модифікації. На практиці це означає, що органічне сільське господарство має менший вплив на природне середовище та сприяє відповідальному використанню ресурсів. Основна мета екологічного управління сільськогосподарськими культурами полягає в підтримці місцевого екологічного балансу та збереження біорізноманіття. На фермах, які працюють в екологічній системі, велике значення приділяється підвищенню родючості ґрунту та підтримці чистоти води [52].

Проекологічна діяльність також помітна в тому, як ставляться до сільськогосподарських тварин. Фермери зобов'язані задовольняти поведінкові потреби тварин і піклуватися про їх благополуччя, що особливо важливо для вегетаріанців і людей, які беруть участь у боротьбі за права тварин. Завдяки запровадженню єдиних правил органічного сільського господарства все сільськогосподарське виробництво має чітку структуру та відповідає попиту на сертифіковану органічну продукцію. Таким чином, клієнти можуть бути впевнені, що фермери дотримуються правил органічного виробництва та

підтримують сувору систему контролю ферми, щоб забезпечити виконання припущень, включених до стандартів ЄС.

Слід зазначити, що органічне сільське господарство є частиною більшого ланцюга постачання, що охоплює сектори харчової промисловості, розподілу та роздрібною торгівлі, тобто підрозділи, які також підлягають нагляду. Екоринок ретельно контролюється, тому клієнти мають гарантію, що кінцевий продукт відповідає найсуворішим стандартам [52].

Фермери, які хочуть приєднатися до групи суб'єктів органічного виробництва, повинні зареєструватися в регіональному органі сертифікації, і лише тоді вони зможуть маркувати свою продукцію як органічну. Для забезпечення найвищих стандартів роботи господарства підлягають суворому офіційному контролю.

Органічне сільське господарство пропонує багато можливостей, але також і ряд обмежень. Рішення про перехід на цю модель управління має багато наслідків, але це може виявитися найкращим можливим рішенням[52].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ І ОЦІНКА СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Розвиток органічного сільського господарства і ринку органічної продукції у світі.

У всьому світі органічне виробництво переживає період динамічного розвитку. Світовий органічний ринок вже багато років поспіль демонструє позитивну тенденцію, а саме: зростає попит споживачів на органічну продукцію, все більше господарств практикують органічні методи агровиробництва, площі сертифікованих органічних угідь щорічно збільшуються і вже 181 країна звітує про органічну сільськогосподарську діяльність.

Стан розвитку вітчизняного органічного сільського господарства теж характеризується зростаючою динамікою. Незважаючи на труднощі економічного, інституційного та військово-політичного характеру, органічний сектор аграрної галузі в Україні постійно нарощує темпи виробництва та реалізації.

На сучасному світовому ринку сільськогосподарської продукції та продуктів харчування попит переважно класифікується за шкалою від скромних до якісних параметрів харчових продуктів у країнах із низькою платоспроможністю до встановлення жорстких вимог до процесу виробництва та його якості в країнах із найвищим рівнем розвитку. рейтингів економіки та попит населення з високою платіжною спроможністю. Посилення стандартів щодо якості сільськогосподарської продукції стало відповіддю на інтенсифікацію процесів містобудування та забруднення навколишнього середовища, збільшення використання у виробництві синтетичних хімікатів, розвиток екологічної свідомості населення. Відповідно, зросла прагнення споживачів до здорового способу життя, які готові платити гроші за отримання якісних, безпечних і якісних продуктів, які виробляються з мінімальною шкодою для навколишнього середовища. Ринок забезпечив створення сертифікованого виробничого процесу, в якому заборонено використання хімічно синтезованих

добрих і засобів захисту рослин, антибіотиків, гормонів і генетично модифікованих організмів, ароматичних речовин, хімікатів, консервантів, барвників тощо, а також започаткував зовнішній вигляд продуктів з маркуванням «органічний».

Специфічними особливостями органічного сільськогосподарського виробництва є економічні, екологічні та соціальні ефекти від ведення цього виду діяльності, які поділяються на такі ознаки:

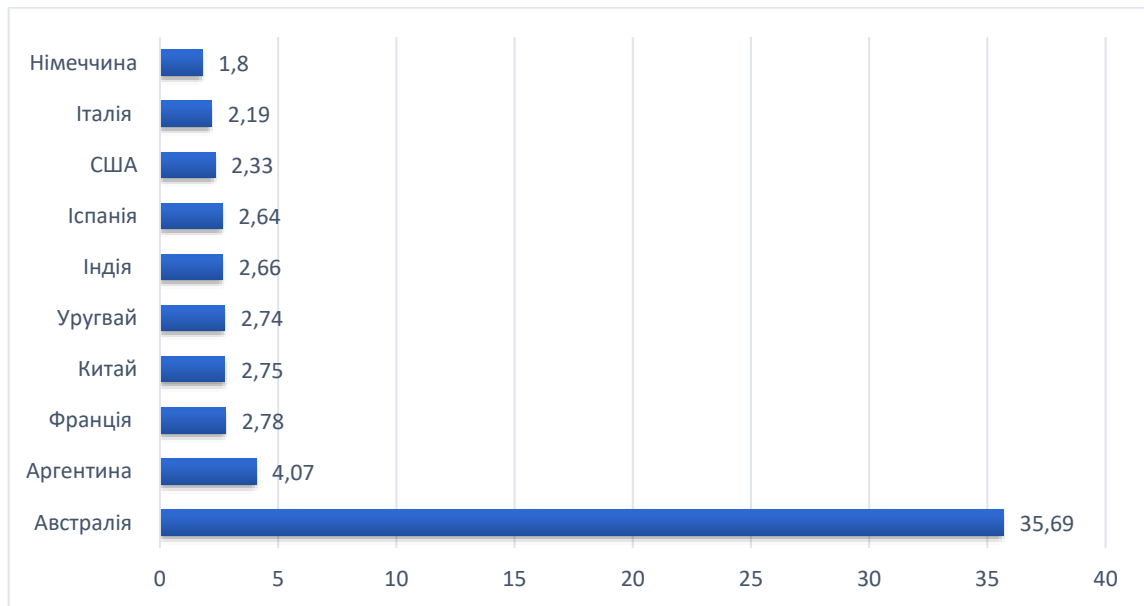
Економічні – спричинені готовністю споживачів платити вищу ціну за органічні продукти харчування, зниження вартості матеріальних ресурсів (агрохімікатів, паливно-мастильних матеріалів від 30 до 97%) [90].

Соціальний – залежить від значного обсягу фізичної праці, яка робить можливим органічне виробництво і яку виконують дрібні фермери та їхні працівники. Наприклад, у Франції, де 4,5% ферм і 3,6% сільськогосподарських угідь є фермерськими, середня органічна ферма наймає в середньому 2,4 працівника в порівнянні з 1,5 на традиційних фермах [88].

Екологічний (середовищний) – залежить від поступового відновлення якості земельних ресурсів, задіяних у виробничому процесі, шляхом сівозміни, використання зелених добрив і біологічних методів боротьби зі шкідниками, технологій обробки ґрунту, спрямованих на мінімальне втручання, зменшення щільності ґрунту, а також як зменшення забруднення води та повітря за рахунок обмеження використання хімічних речовин синтетичного походження, збереження місцевого біорізноманіття шляхом заборони використання генетично модифікованих організмів [104]

Відмінною рисою органічного сільськогосподарського виробництва є наявність суворо регламентованих умов і правил виробничого процесу, дотримання яких визначається за результатами сертифікації виробництва (дійсна протягом двох років) та повторного контролю (контроль виробництва, переробки та маркетингу). органічних продуктів). За умови дотримання стандартів органічного виробництва дана продукція має право на продаж під назвою органічна [81].

Світове органічне виробництво переживає динамічний розвиток. Так, згідно з дослідженнями, проведеними IFOAM та Науково-дослідним інститутом органічного сільськогосподарства [63], які охопили 162 із 224 країн світу, у 2011 р. площа сільськогосподарських угідь, зайнятих орними полями для органічного виробництва продукції (рілля та ґрунт під багаторічними насадженнями) становила 37,2 млн. га землі, тобто 0,9% загальної площі землі.

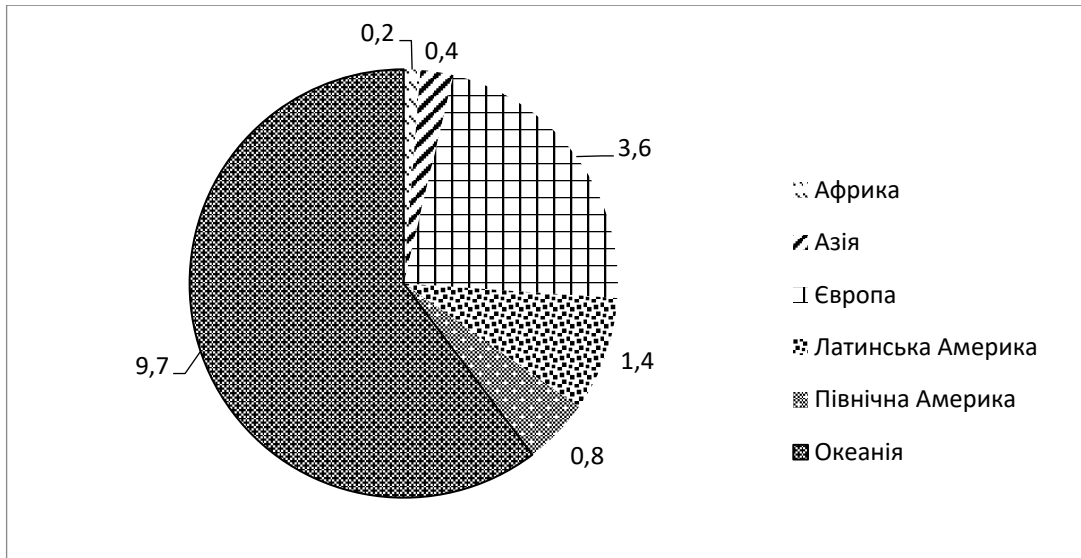

Рис.2.1. Динаміка 10 країн світу з найбільшими площами органічних сільськогосподарських угідь, млн га*

*за даними [116, с.35]

Source: FiBL survey 2023, based on information from the private sector, certifiers, and governments. For detailed data sources, see annex, page 338

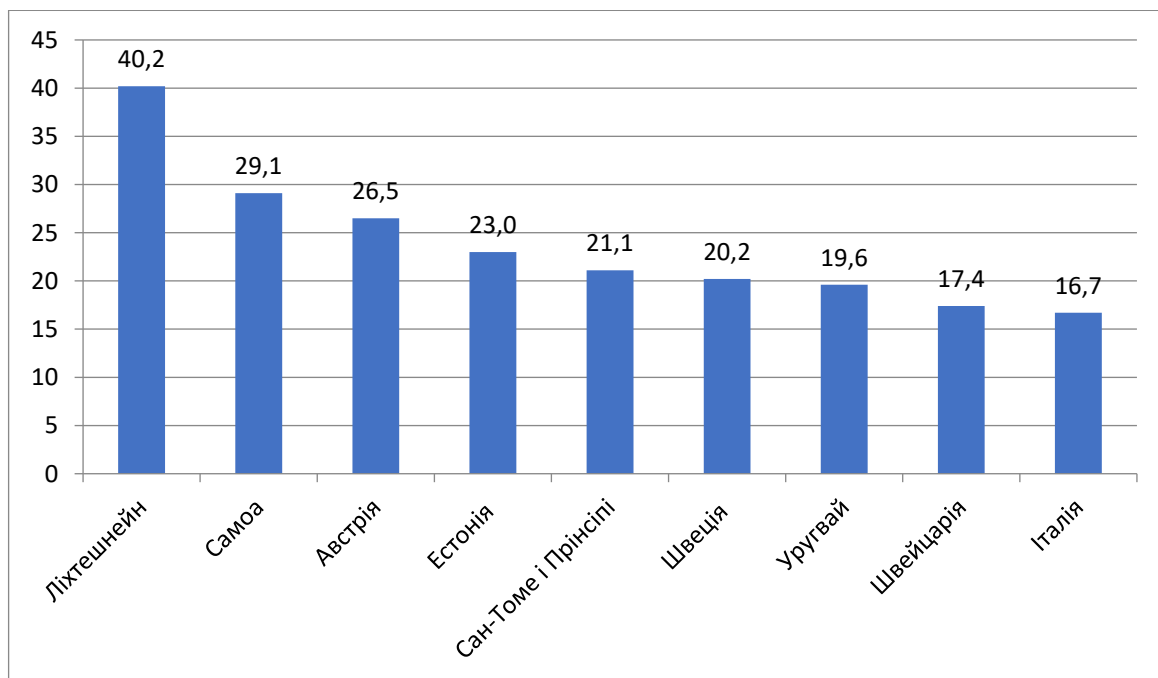
Більш того, тільки з 2000 року площі екологічних сільськогосподарських угідь збільшилися на 22,4 млн га (з 14,9 млн га), тобто зросли в 2,5 рази [131].

Рис. 2.2. Частка загальних сільськогосподарських угідь по регіонах світу, 2021р.*

*за даними [116, с.39]

Source: FiBL survey 2023. * Total includes correction value for French overseas departments.

Рис. 2.3. Динаміка країн з органічною часткою загальної площі сільськогосподарських угідь не менше 10%, 2021 р.*

*за даними [116, с.38]

*Source: FiBL survey 2023, based on information from the private sector, certifiers, and governments. Calculation of organic shares based on FAOSTAT, Eurostat, and national sources. For detailed data sources, see annex, page 338.

За 2000-2021 рр. кількість виробників органічної продукції у світі зросла в 6 разів (з 0,3 до 1,8 млн).

Таблиця 2.1. Кількість виробників органічної продукції у світі за регіонами*

Регіони	2020 р.	2021 р.	2021 р. у % до 2020 р.
Африка	968 233	1 123 255	116,0
Азія	1 811 209	1 782 134	98,4
Європа	417 987	417 987	100,0
Латинська Америка	262 115	280 436	107,0
Північна Америка	22 448	23 392	104,2
Океанія	15 930	18 479	116,0
Світ	3 496 898	3 669 201	104,9

*за даними [116, с.54]

Понад три чверті виробників органічної продукції походять з Африки, Азії та Латинської Америки, де споживання органічної продукції значно нижче, ніж у країнах Європи та Північної Америки. Лідерами за кількістю виробників органічної продукції є Індія, Уганда та Мексика (рис. 2.4).

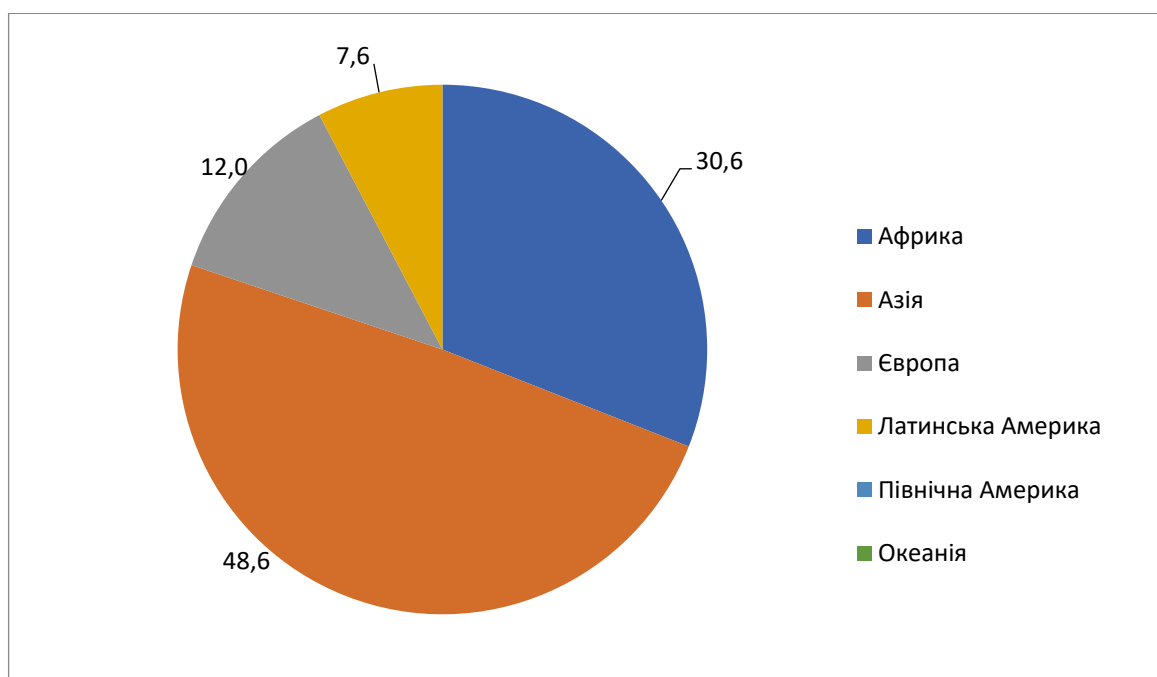

Рис.2.4. Розподіл органічних виробників за регіонами, 2021р*

*за даними [116, с.55]

*Source: FiBL survey 2023, based on information from the private sector, certifiers, and governments. For detailed data sources, see annex, page 338

Світовий ринок органічної продукції демонструє тенденцію до зростання. Так, за 2000-2011 рр. він зріс на 44,9 млрд дол. (з 17,9 до 62,8 млрд дол. США),

або в 3,5 рази [71]. На Північну Америку (50%) і Європу (46%) припало 96% доходів від органічних продажів. На США припадає 44% органічних роздрібних продажів, на країни ЄС – 41% (у тому числі на Німеччину – 14%, Францію – 8%, Великобританію – 4%, Італію – 3%), на Канаду – 4%, на Швейцарію – 3% і Японію. – 2%. Решта світу – лише 6% роздрібних продаж органічних продуктів у всьому світі [113].

Сьогодні світовий ринок органічних продуктів харчування, щороку зростаючи на 10-15%, досяг понад 75 мільярдів євро. За даними IFOAM, загальна площа земель, які використовуються для органічного виробництва, становить майже 37 млн га, а загальна кількість зайнятих на цій території – 1,8 млн фермерів. [78]. За даними FiBL, традиційними лідерами за площею органічних посівів є Австралія (22,7 млн га), Аргентина (3,1 млн га), США (2,0 млн га), Іспанія (2,0 млн га), Китай (1,6 млн га), Італія (1,5 млн га), Франція (1,4 млн га), Уругвай (1,3 млн га) та Індія (1,2 млн га) [80].

В ЄС площа земель, зайнятих органічним виробництвом, становить 13,4 млн га. Це становить 7,5% усіх сільськогосподарських угідь, що обробляються [117]. Найбільше виробників органічної продукції в Індії, Уганді і Ефіопії (рис. 2.5)

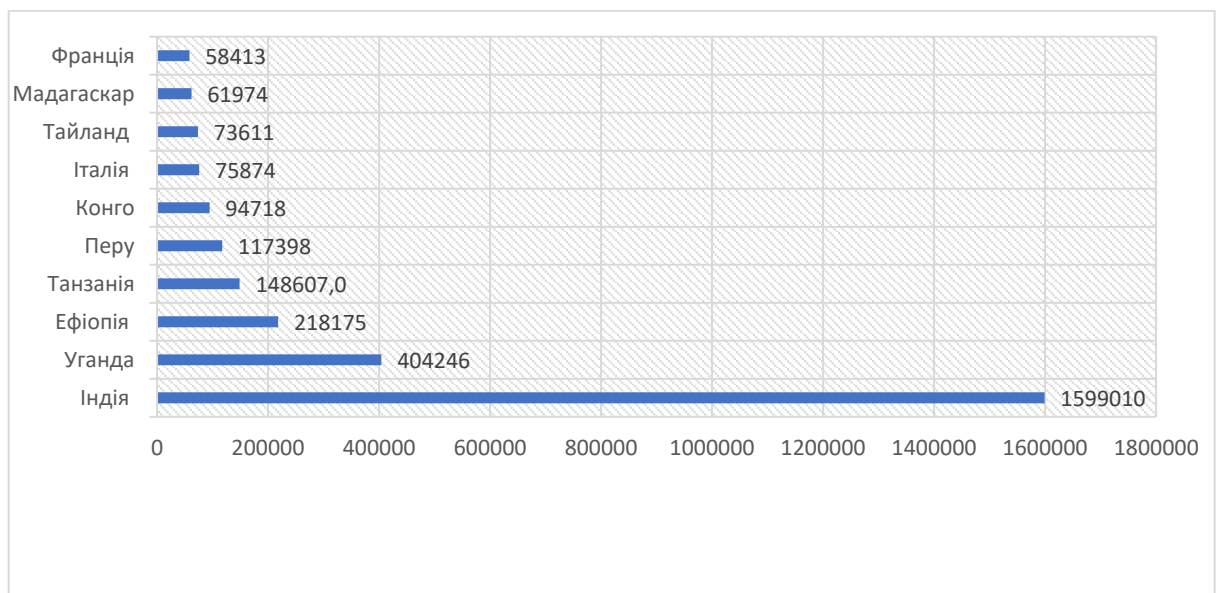

Рис. 2.5. 10 найбільших країн виробників органічної продукції у світі*
*За даними [116, с.55]

Проте в цих даних виробників органічної продукції не було враховані дані з США, а також дані таких виробників як бджолярів, дрібних власників невеличких угруповань, аквакультурних підприємств, а також кількість збирачів дикоросів.

Лідерами органічного ринку є США (48,6 млрд євро), Німеччина (15,6 млрд євро), Франція (12,7 млрд євро), Китай (11,3 млрд євро) (рис. 2.6)

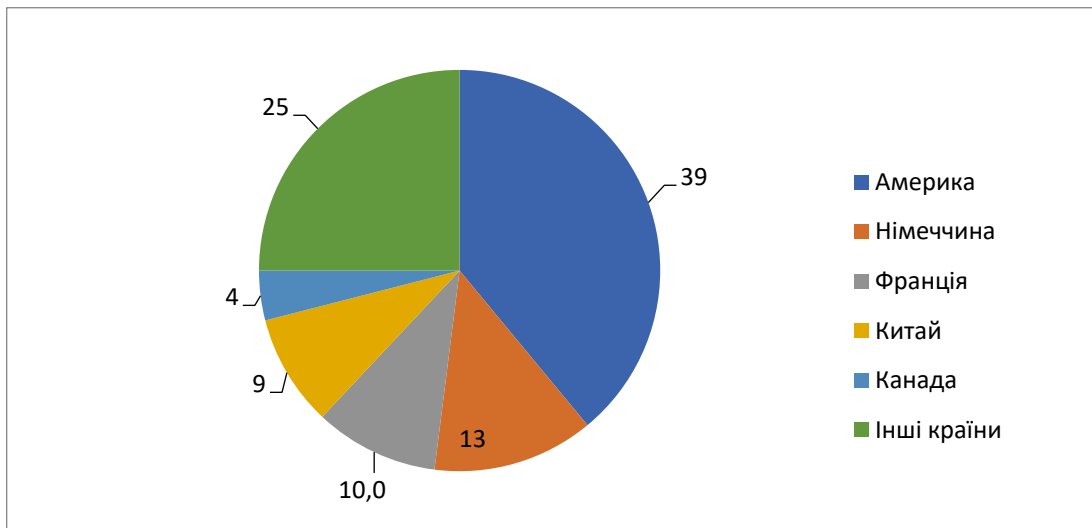

Рис. 2.6. Глобальний ринок органічної продукції, 2021 р†
*за даними [116, с.61]

Хоча найвище споживання на душу населення за регіонами було в Північній Америці (143,7 євро), за країнами це було найвище в Європі. У 2021 році Швейцарія мала найвище споживання на душу населення (425 євро) у всьому світі, за нею йде Данія (384 євро), Люксембургу (313 євро) та Австрії (268 євро) [116 с.60].

Таким чином, основним фактором, що визначає розвиток органічного сільського господарства, є платоспроможний попит, який формується переважно в країнах з високим рівнем економічного розвитку та населенням, яке не тільки вірить у корисність такого харчування, але й здатне платити вища ціна за це. Тенденції до збільшення органічного виробництва спостерігаються і в Україні, яка входить до групи 20 країн з найбільшими площами сертифікованих земель [78].

За останні 10 років ринок органічних продуктів харчування динамічно розвивався, що підвищило попит. З 1999 року світовий ринок таких продуктів

харчування зріс учетверо. Площі, призначені для органічного землеробства в ЄС, подвоїлися. Щороку 500 000 гектарів переводять на вирощування органічних продуктів харчування [66; 94; 116].

. Незважаючи на розвиток цього ринку, що спостерігається, частка органічних продуктів харчування в загальних продажах продуктів харчування в країнах ЄС все ще становить приблизно 5,7%. Станом на 31 грудня 2013 року за площею земель, відведених під органічне землеробство, домінують такі країни: Іспанія (1 610 129 га), Італія (1 317 177 га), Франція (1 060 756 га), Німеччина (1 060 669 га), Польща (661 956 га). Найбільша частка екологічних земель по відношенню до всієї сільськогосподарської площі країни припадає на: Австрію (19,5%), Швецію (16,3%), Естонію (16,0%), Чехію (11,2%), Литву (11,0%). Польща в цьому рейтингу займає 17 місце. Варто підкреслити, що країною з найвищим відсотком екологічних територій в Європі є Ліхтенштейн (31,0%). Порівняно з 2004 роком у 2013 році кількість виробників органічної їжі зросла майже вдвічі. Порівняно з рештою Європи лідером є Туреччина (65 0142) Серед провідних виробників органічної продукції в ЄС є: Італія (45 959), Іспанія (30 462), Польща (25 944), Франція (25 467) і Греція (23 433). Переробка цього виду продукції стає все більш поширеною. Найбільше переробних господарств в Італії (10 610), Франції (9 297) та Німеччині (8 293). Імпорт еко-продукції не є рідкістю, і це значна кількість з них із країн-засновниць ЄС, високорозвинених країн і тих, що мають великі, добре укомплектовані гіпермаркети. Серед них виділяємо: Німеччину (308), Італію (206), Францію (181), Іспанію (112), у Польщі 30 імпортерів екопродуктів. [66; 94; 116].

У 2021 році загальна площа органічних орних земель становила понад 14,8 мільйонів гектарів (19 відсотків органічних сільськогосподарських угідь у світі та 1 відсоток орних угідь світу орні землі). Порівняно з 2020 роком площа органічної ріллі зросла на 11,5%. Майже 58% орних земель було розташовано в Європі, за нею йде Азія (23%) та Північної Америки (10%). Більшість орних земель використовувалися під зернові культури, в тому числі рис (5,5 млн. га), зелений корм (3,2 млн. га) та олійні культури (2,1 млн га).

Серед європейських країн помітний поділ щодо попиту та пропозиції на органічні продукти харчування. Пропозиція залишається високою в: Іспанії, Італії, Португалії, тоді як попит у: Данії, Фінляндії, Норвегії та Швеції [91].

У Польщі кількість органічних господарств більш ніж у 150 разів перевищує кількість господарств в Україні. За досліджуваний період кількість фермерських господарств в Україні зросла більш ніж у 5 разів, тоді як у Польщі – більш ніж у 12 разів.

У Франції протягом п'ятирічного перехідного періоду держава надає грант у розмірі 200 євро за гектар [89, с.201]. У Німеччині виробники органічної продукції отримують 30-35 євро за гектар державної підтримки [124]. У деяких західних країнах дошкільні, навчальні та медичні заклади зобов'язані купувати 70% органічних продуктів [80].

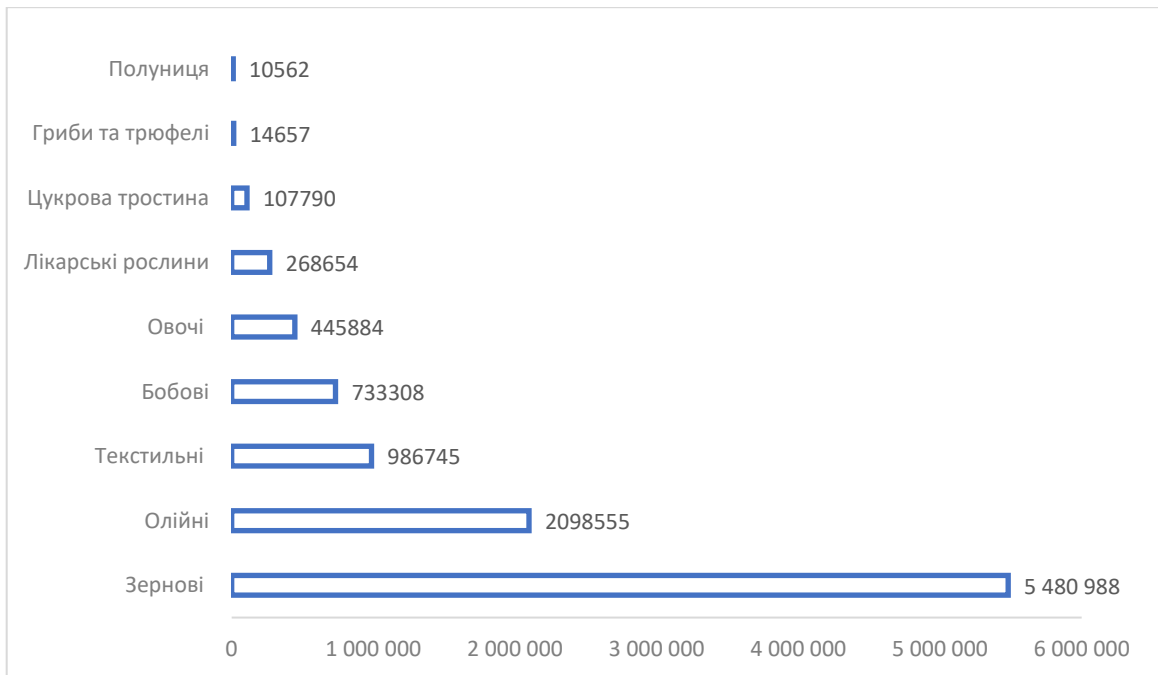
Крім того, існують великі відмінності в доступності та продажу різних видів органічних продуктів в ЄС. Органічні фрукти та овочі є основними продуктами в супермаркетах Італії, Ірландії, Швеції та Німеччини. У кількох країнах (Бельгія, Нідерланди, Фінляндія та Франція) перевагу надають молоку, молочним продуктам, м'ясу та м'ясним продуктам через їхню значно високу ціну порівняно зі звичайними продуктами.

Органічне вино та гарячі напої (кава, чай, какао) добре продаються у Франції та Хорватії. Органічні зернові продукти користуються попитом у Чехії та Фінляндії.

Громадяни Нідерландів, Франції, Швеції та Німеччини охоче купують органічний хліб [66; 94; 116].

Найбільш популярними довгостроковими органічними культурами в країнах ЄС є: оливки (31%), виноград (17%), горіхи (13%), цитрусові (2%) та інші фрукти та багаторічні культури [61].

Рис. 2.7. Розподіл органічних орних земель під культурами у світі, 2021 р.*

Source: FiBL survey 2023, based on information from the private sector, certifiers, and governments. For detailed data sources, see annex, page 338

*За даними [116, с.74]

Ринок органічної продукції має свою специфіку, яка визначається особливостями поведінки та екологічної свідомості споживачів, ступенем економічного розвитку та добробуту, аграрною політикою та природними умовами, що переважають в окремих країнах ЄС та в усьому світі.

Нідерланди знаходяться в незвичайній ситуації серед країн ЄС, незважаючи на невелику площу органічного вирощування, вони є впливовим експортером еко-продуктів в Європі, таких як: овочі, фрукти, сир, злаки, спеції та трави. Особливістю Нідерландів є те, що вони є однією з небагатьох країн, яка проводить дослідження попиту та пропозиції на ринку органічних продуктів харчування. Зараз найбільшу частку продажів органічних продуктів харчування в Нідерландах займають мережі великоформатні магазини та магазини, що спеціалізуються на продажу органічних продуктів харчування [120, 116]. Наполеглива політика підтримки органічного сільського господарства означає, що попит на органічні продукти харчування в Нідерландах постійно зростає.

Таким чином, органічне сільське господарство у світі розвивається досить швидкими темпами, хоча рівень цього розвитку в різних країнах є досить

диференційований за величиною. Аналогічні тенденції мають місце і у розвитку ринків органічної продукції.

2.2. Динаміка і стан органічного сільського господарства в Україні.

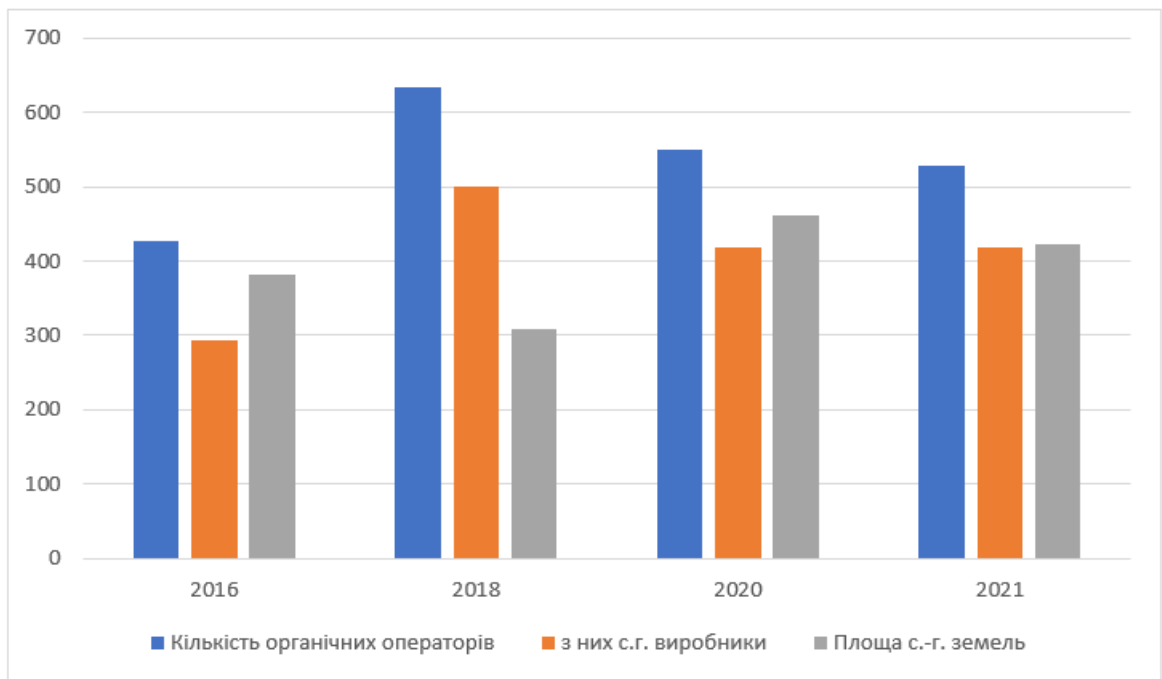
Завдяки розмірам країни, вигідному географічному розташуванню, близькості до міжнародних покупців, поширенню родючих чорноземів і різноманітності кліматичних зон Україна поступово перетворюється на європейський центр органічного виробництва. Україна є світовим постачальником сільськогосподарської продукції та займає важливе місце в забезпеченні сталої продовольчої системи та продовольчої безпеки в усьому світі. Україна входить до ТОП-5 постачальників органічної продукції до Європейського Союзу (ЄС); Зокрема, у 2021 році Україна посіла 5 місце в загальному заліку та 1 місце серед нетропічних країн за обсягом імпорту органічної продукції до ЄС згідно зі звітом Європейської Комісії 2021¹¹. Імідж України як надійного експортера органічної продукції невинно покращується. Більшість органічних операторів в Україні сертифіковані за органічним стандартом ЄС. Крім того, українські органічні оператори часто також сертифіковані відповідно до Національної органічної програми США (NOP), Канадського органічного режиму (COR), Bio Suisse (Швейцарія), Naturland і Bioland (Німеччина), а деякі також JAS (Японія) і KRAV (Швеція). Разом з іншими європейськими країнами Україна прагне досягти більшої частки органічного виробництва в найближчому майбутньому. 3 березня 2021 року Кабінет Міністрів України (КМУ) схвалив Постанову про Національну економічну стратегію на період до 2030 року, якою офіційно визначено завдання збільшити органічні площі до 3% загальних сільськогосподарських угідь в Україні та збільшити експорт органічних продуктів до 1 мільярда доларів до 2030 року. Крім того, мета розвитку органічного виробництва в Україні в рамках Цілей сталого розвитку (ЦСР) була визначена в першому Добровільному національному огляді Цілей сталого розвитку в Україні.

У 2021 році Україна посіла 5 місце у світі зі 126 країн за обсягом імпорту органічної продукції до ЄС із часткою 6,6% від загального обсягу. За даними

моніторингу, проведеного у 2021 році, загальна площа сільськогосподарських угідь з екологічним статусом становила 370 тис. га. За останні роки Україна впевнено увійшла до ТОП-5 найбільших постачальників екологічної продукції до ЄС. За даними Швейцарського науково-дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), у 2020 році Україна посіла 21 місце у світі та 13 місце в Європі за площами органічних посівів [123].

До 2025 року Україна планує збільшити частку органічної продукції у валовому виробництві сільськогосподарської продукції до 3% [124]. Для цього необхідні: створення належних умов для залучення інвестицій у цей сектор, збільшення масштабів виробництва, створення додаткових переробних потужностей, розвиток міжпідприємницької кооперації, адаптація міжнародного досвіду, створення стратегії розвитку органічного ринку в Україні; підвищення обізнаності населення щодо переваг органічної продукції, а виробників – щодо переваг органічного виробництва. Перехід сільськогосподарських товаровиробників до методів органічного землеробства можливий лише тоді, коли будуть реалізовані переваги органічного виробництва перед традиційним, які існують швидше для суспільства в цілому, ніж для окремого виробника. Тому для розвитку галузі необхідна державна підтримка у вигляді пільгових кредитів, субсидій, дотацій та закупівель органічної продукції медичним, дошкільним та навчальним закладам [50, с.38].

Динаміка розвитку органічного виробництва представлена на рисунку 2.8

Рис. 2.8. Динаміка розвитку органічного виробництва в Україні*
 *за даними Міністерства аграрної політики України [ ]

Ринок органічної продукції в Україні тільки зароджується. Проте аналіз показав, що за останні 3 роки вітчизняний ринок фактично наповнений вітчизняною продукцією, завдяки українським підприємствам з переробки органічної сировини.

Менше 1% сільськогосподарських угідь в Україні охоплено органічним землеробством. Це небагато, але це означає, що є простір для розвитку цього напрямку вітчизняного агропромислового комплексу. Постійне зростання кількості операторів на органічному ринку доводить, що це правда [85]

За даними Міністерства економіки України та двох спеціалізованих агентств «Органік Стандарт» і «Органік Україна», загальна площа органічних сільськогосподарських угідь в Україні склала 309,1 тис. га станом на кінець 2018 року. На початок 2020 року в країні нараховувалося 597 операторів органічного ринку, з яких 294 – агропідприємства, що спеціалізуються на вирощуванні традиційних і нішевих органічних культур і ягід [85].

За обсягом земель, які використовуються для органічного землеробства, Україна посідає 11 місце в Європі та 20 місце у світі [85].

За даними Мінагрополітики, на сьогодні на органічному ринку в Україні працює 675 суб'єктів. З них 501 – виробники, решта – торговці, переробники чи скупники так званих дикорослих рослин. Загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь у 2018 році склала 421 тис. га (1% від загальної площі сільськогосподарських угідь України). За останні п'ять років загальна площа органічних сільськогосподарських угідь в Україні зросла в 1,5 рази [139].

Серед основних суб'єктів ринку органічного сільськогосподарського виробництва найбільшу питому вагу, тобто 73,5 %, займають приватні сільськогосподарські підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю, частка фермерських господарств – 15,5 %, решта частки, яка становить 11 %, припадає на фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності [139].

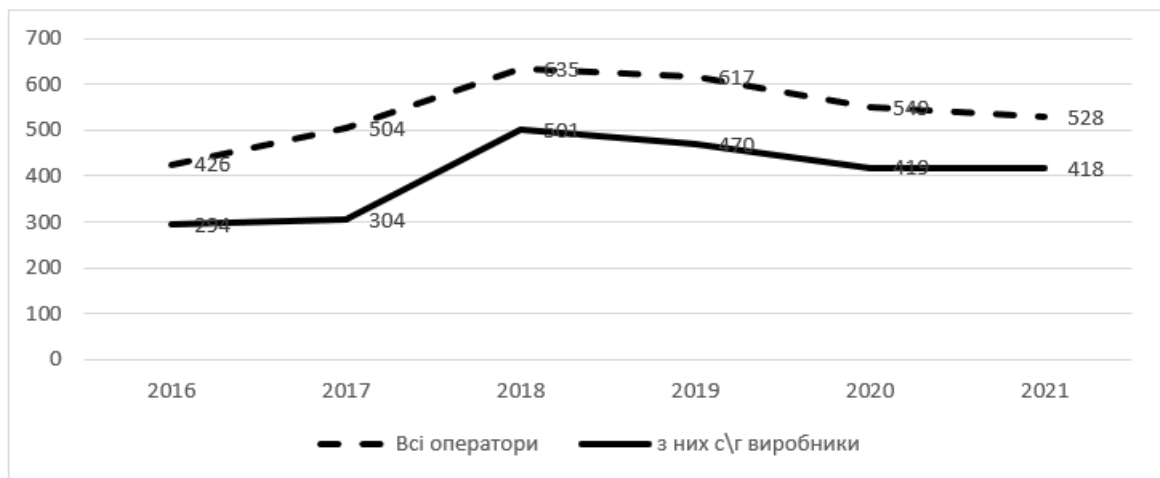

Рис. 2.9. Динаміка кількості органічних операторів* в Україні, од.*
*за даними [14]

Приватні сільськогосподарські підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю спеціалізуються на вирощуванні органічних овочів, зернових та олійних культур. Окрім органічних овочів та зерна, ферми також вирощують органічні ягоди. Фізичні особи (суб'єкти господарювання) спеціалізуються переважно на виробництві екологічної продукції бджільництва. Проте серед сертифікованих органічних виробників немає сімейної ферми.

В таблиці 2.2 подано групування домогосподарств в Україні за розміром наділів.

Таблиця. 2.2. Розподіл домогосподарств у сільській місцевості за площею землі 2020 (%)*

	Розподіл сільських домогосподарств за площею землі у їх користуванні/	Довідково: розподіл площі землі, що знаходиться у користуванні домогосподарств, за її розміром/
Домогосподарства з площею землі, га:		
0,50 і менше	52,7	12,3
з них		
до 0,25	26,3	3,7
0,26 – 0,50	26,4	8,6
0,51 – 1,00	27,0	16,1
1,01 і більше	20,3	71,6
з них		
1,01 – 5,00	16,7	28,1
5,01 – 10,00	2,2	12,6
10,01 і більше	1,4	30,9

*За даними Держстату [6]

Згідно з таблицею 1, 11,6% (545,2 тис. осіб) особистих селянських господарств мають наділи площею два і більше гектарів, що становить 59,4% усіх сільськогосподарських угідь, що обробляються селянсько-фермерськими господарствами, або 4,1 млн. га. Для порівняння, у 2018 році середня площа органічних ферм становила 36,6 га в країнах Європи та 41,9 га в Європейському Союзі. Дані, отримані від групи органічних ферм в Європейському Союзі, показують, що частка ферм від 2 до 9,99 га становить приблизно 27%, а частка ферм від 10 до 19,99 га становить 18%. [131]. Тому можна вважати, що ці особисті селянські господарства мають оптимальні ділянки для виробництва органічної продукції. Метою нашого дослідження є визначення потенціалу сімейних ферм для включення їх на ринок органічної продукції.

Урожайність рослинницької продукції, вирощена сільськогосподарськими підприємствами, значно вища, ніж у селянських господарствах. Так, урожайність

зернових та зернобобових культур вища на 28,8%, соняшнику – на 26,7%, картоплі – на 31%, овочів – на 51,5%, цукрових буряків – на 20,7%. Це зумовлено тим, що сільськогосподарські підприємства використовують інтенсивні технології вирощування рослин та обробітку землі. Протягом останніх трьох років в особистих селянських господарствах спостерігається тенденція до збільшення площ посівів зернових і зернобобових культур, польових овочів і фуражної кукурудзи. Ці культури служать кормовою базою для тваринництва, яке поширене в особистих селянських господарствах [135].

За підсумками 2019 року порівняно з 2018 роком виробництво м'яса зросло на 175,1 тис. тонн і склав 3,5 млн. тонн. У цьому році спостерігалось зростання виробництва м'яса, в основному сільськогосподарськими підприємствами, а в господарствах дещо знизилось. Молочна галузь в Україні характеризується негативною тенденцією. З кожним роком поголів'я великої рогатої худоби зменшується. У 2019 році було зафіксовано найменше поголів'я великої рогатої худоби в історії України. Наприклад, кількість дійних корів становила приблизно 1,9 млн голів. Однак падіння менше порівняно з минулим роком, тому можна говорити про уповільнення темпів зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин. Зменшення поголів'я дійних корів призводить до зменшення кількості молока. У 2019 році в Україні вироблено близько 9,7 млн тонн молока, що на 3,6% менше порівняно з виробництвом за аналогічний період 2018 року. Спад виробництва спостерігався переважно в селянських господарствах, тоді як у сільськогосподарських підприємствах виробництво майже не змінилося [135]. Структуру виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва проаналізовано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. Структура продукції сільського господарства в Україні*

	2010	2015	2020	2021	2022
Підприємства					
Продукція сільського господарства	54,9	61,6	64,6	67,9	65,2
У т.ч. продукція рослинництва	60,9	66,1	68,3	71,2	67,7

Продукція тваринництва	40,6	47,5	52,3	53,7	56,1
Господарства населення					
Продукція сільського господарства	45,1	38,4	35,4	32,1	34,8
У т.ч. продукція рослинництва	39,1	33,9	31,7	28,8	32,3
Продукція тваринництва	59,4	52,5	47,7	46,3	43,9

*за даними Держстату [9]

З рисунків видно, що сільськогосподарське виробництво в Україні в основному спеціалізується на вирощуванні зернових і зернобобових культур (77%) (рис.2.10), цукрових буряків (95%) (рис. 2.11) та соняшнику (86%) (рис. 2.12).

Рис. 2.10. Динаміка загального врожаю та врожайності соняшника в Україні*

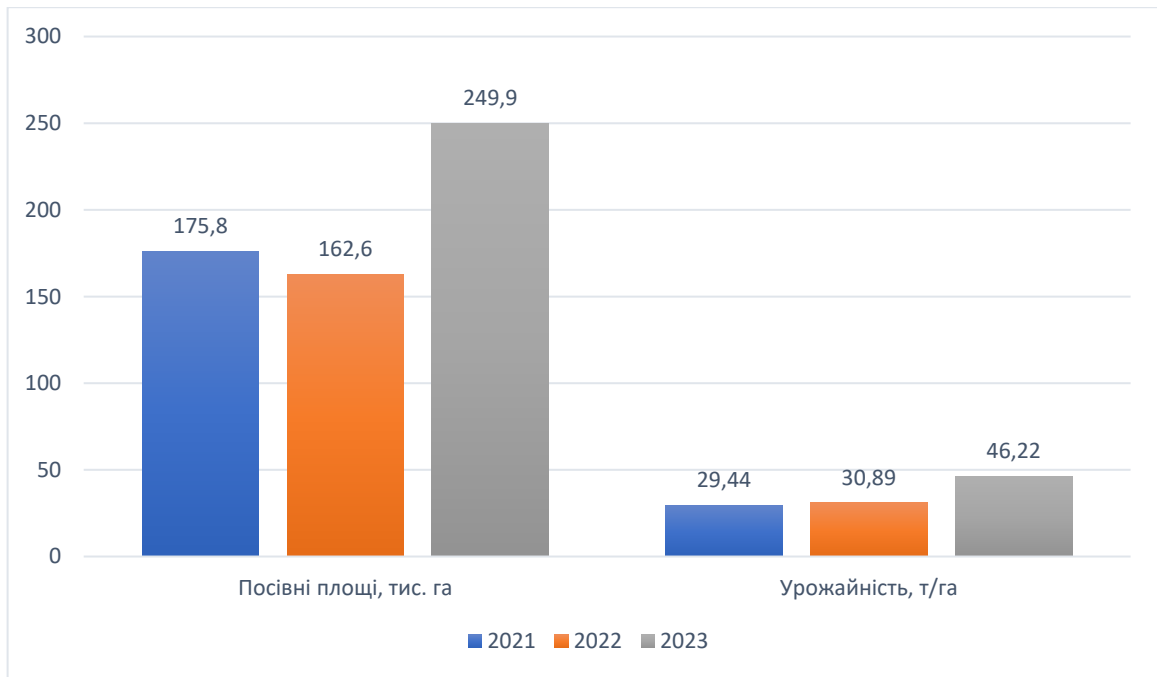

Рис. 2.11. Динаміка загального врожаю буряків в Україні*

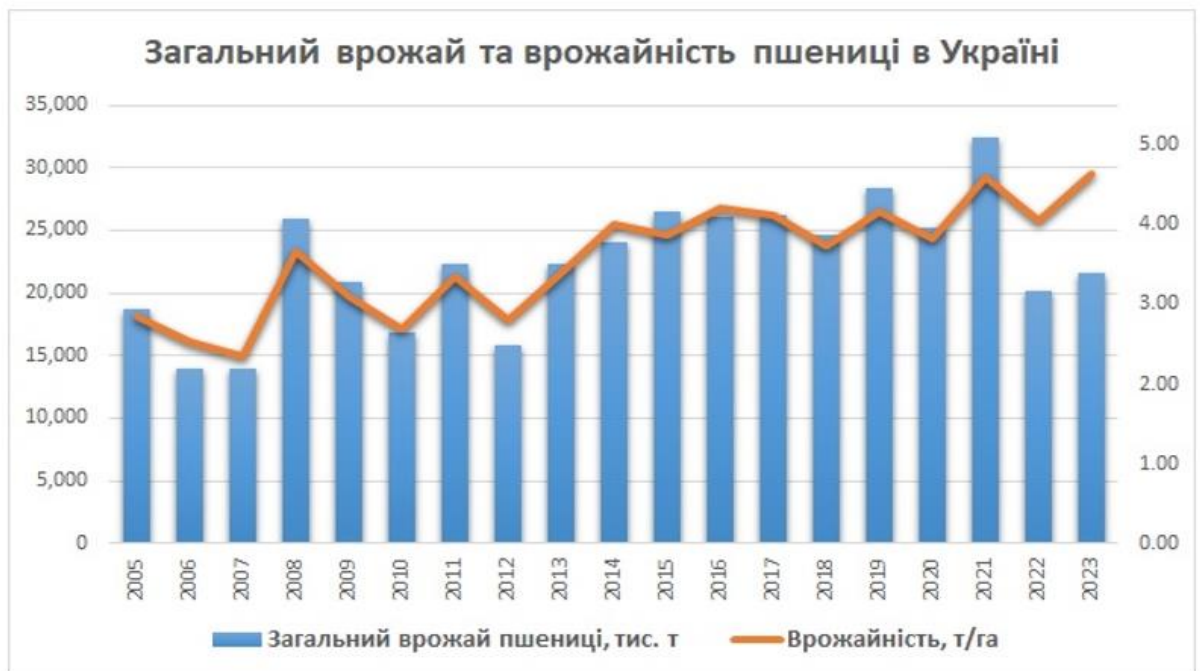

Рис. 2.12. Динаміка загального врожаю та врожайності пшениці в Україні*

Це пов'язано з тим, що ці культури дуже прибуткові. Крім того, великі сільськогосподарські підприємства мають технологічне обладнання та потужну сільськогосподарську техніку, що дозволяє їм досягти більшої продуктивності та

ефективності виробництва. Провідне місце у виробництві забійного м'яса та яєць посідають великі сільськогосподарські підприємства: відповідно 64,0 та 53,9%.

За площею органічних земель Україна посідає 11 місце в Європі та 20 місце у світі [84]. У структурі сертифікованих сільськогосподарських угідь 82% займає рілля. Близько 12% – пасовища. Під багаторічними насадженнями – 2%. Близько 60% посівів складають пшениця, ячмінь, соняшник і кукурудза. Решта площі відведена під горох, ріпак, гречку, сою, жито, овес, сорго, просо, гірчицю, цукрові буряки, еспарцет тощо [83]. Окрім цих традиційних культур, фермери вирощують органічну спельту, бузину, чорницю, обліпиху, шипшину та ромашку [83]. Під дикорослими рослинами сертифіковано 300 тис. га. Україна входить до ТОП-10 виробників у світі за площами вирощування органічних культур, олійних та овочевих культур, а також органічної картоплі. В Україні 75% європейських органічних посівів гречки, 70% проса, 28% соняшнику і чверть кукурудзи. За площами органічних посівів гречки та соняшнику Україна є лідером у Європі та у світі – 49% та 26% [83]. З 2002 по 2018 рік в Україні кількість господарств, які виробляють органічну продукцію, зросла в 10 разів [41]. Згідно з інформацією, отриманою від 17 органів сертифікації, в Україні діє 426 операторів органічного ринку, 294 з яких є виробниками, решта – трейдерами, переробниками та закупівлями так званих диких культур [4,5]. Певною мірою виробництво органічної продукції в Україні стримує її висока вартість [41].

Тому значна частина виробленої в Україні органічної продукції (близько 80%) експортується за кордон [89]. Основний інтерес європейців викликають сирі продукти [40]. 1% українських земель, зайнятих органічним вирощуванням, дозволяє експортувати екологічно чисту продукцію на суму до 100 млн євро [127, с.869]. Статтями експорту є зернові, олійні культури, ягоди, чорниця, березовий сік, насіння гарбуза, гірчиця та яблучний концентрат [58]. За обсягом внутрішнього ринку Україна посідає 25 місце в Європі – гектар органічної землі дає українському внутрішньому ринку 50 євро. Водночас більше 95% громадян України хочуть споживати органічні продукти, хоча лише 5% з них знають, що

вони являють собою, як виготовляються та як їх знайти в магазині [39]. Розвиток українського ринку органічної продукції відстає від її потенціалу. Загалом частка органічної продукції на ринку України не перевищує 0,1%. У 2016 році оргпродукти, продані в Україні, становили 21 млн євро, що приблизно еквівалентно 0,5 євро на людину [80]. В Україні 86% населення ніколи не купували і не вживали органічні продукти [65]. Хоча, згідно з дослідженнями, більше 60% населення готові купувати цю продукцію [87]. Основними чинниками, які стримують розвиток органічного сільського господарства та його ринку в Україні, є: зовнішні – низький попит на продукцію, недовіра до органічних продуктів харчування, нерозвинена переробка органічної сировини, відсутність розвиненого ринку органічної продукції; конкуренція з боку виробників традиційної продукції та іноземних виробників: відсутність необхідної державної підтримки, нерозвинена система сертифікації органічної продукції, відсутність реклами органічної їжі; внутрішні – відсутність належного досвіду та кваліфікації; нерозвиненість системи досліджень, освіти та консультування; висока вартість органічної продукції; низька врожайність сільськогосподарських культур в органічному секторі; необхідність тривалого перехідного періоду [87].

Згідно з останніми даними оперативного моніторингу, які Міністерство аграрної політики та продовольства України (МАПФ) зібрало від органів сертифікації, які сертифікували органічне виробництво та обіг органічної продукції в Україні (Регламент ЄС та НОП) станом на кінець 2021 року, загальна Площа органічних та інконверсійних сільськогосподарських угідь в Україні становила 422 299 га (в т.ч. органічних сільськогосподарських угідь 370 110 га). Органічні сільськогосподарські угіддя залишаються 1% від загальної сільськогосподарської площі країни. Кількість органічних операторів у 2021 році становила 528, дещо зменшившись порівняно з попереднім роком (549 у 2020 році), серед них 418 сільгоспвиробників (419 у 2020 році). Ці оператори включають виробників, переробні компанії, імпортерів та експортерів органічної продукції. Загалом, кількісний розвиток органічного сільського господарства в

Україні консолідувався з 2016 року, а продукти та органічна цілісність покращилися під час процесу консолідації. Але за 10 останніх років кількість посівних площ в Україні за 10 років зросла менше ніж удвічі, а в Польщі кількість посівних площ зросла більш ніж у 10 разів. Тобто, навіть такий приклад засвідчує недостатні темпи розвитку органічного сільського господарства в Україні, не дивлячись на вже досягнуті досить відчутні результати.

У результаті дослідження також з'ясовано, що переважна більшість сертифікованих органічних господарств в Україні зосереджені у Київській та Одеській областях, де вони займають і використовують в процесі здійснення процесу виробництва 10 % у загальній кількості операторів органічного виробництва. Відповідно у Харківській, Херсонській, Житомирській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській областях – від 5 до 10%, в інших областях – до 5%

У 2021 році Україна посіла 5 місце у світі зі 126 країн за обсягом імпорту органічної продукції до ЄС із часткою 6,6% від загального обсягу. За даними моніторингу, проведеного у 2021 році, загальна площа сільськогосподарських угідь з екологічним статусом становила 370 тис. га. За останні роки Україна впевнено увійшла до ТОП-5 найбільших постачальників екологічної продукції до ЄС. За даними Швейцарського науково-дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), у 2020 році Україна посіла 21 місце у світі та 13 місце в Європі за площами органічних посівів [123].

До 2025 року Україна планує збільшити частку органічної продукції у валовому виробництві сільськогосподарської продукції до 3% [124]. Для цього необхідні: створення належних умов для залучення інвестицій у цей сектор, збільшення масштабів виробництва, створення додаткових переробних потужностей, розвиток міжпідприємницької кооперації, адаптація міжнародного досвіду, створення стратегії розвитку органічного ринку в Україні; підвищення обізнаності населення щодо переваг органічної продукції, а виробників – щодо переваг органічного виробництва. Перехід сільськогосподарських товаровиробників до методів органічного землеробства можливий лише тоді,

коли будуть реалізовані переваги органічного виробництва перед традиційним, які існують швидше для суспільства в цілому, ніж для окремого виробника. Тому для розвитку галузі необхідна державна підтримка у вигляді пільгових кредитів, субсидій, дотацій та закупівель органічної продукції медичним, дошкільним та навчальним закладам [50].

Latifundist.com дослідив поточний розмір земельного банку, відведеного під органічне землеробство та агровиробництво, і склав рейтинг агрокомпаній, що спеціалізуються на органічному сільському господарстві.

1. ТОВ «АРНІКА ОРГАНІК». Регіон діяльності: Полтавська область - Земля, тис. га: 14,99

Загалом агропромислова група «Арніка» вирощує близько 20 тис. га землі. Сьогодні понад 14,99 тис. га землі обробляється за стандартом ЄС без використання заборонених добрив та засобів захисту рослин (ЗЗР). Більше 9,48 тис. га наразі мають перехідний статус. 6,3 тис. га з цієї площі на 100% сертифіковано відповідно до стандартів, еквівалентних постановам Ради (ЄС) № 834/2007 і 889/2008, а також стандарту Bio Suisse (Швейцарія). Перший органічний урожай зібрано у 2015 році на площі 2,2 тис. га та був сертифікований відповідно до вимог стандартів, еквівалентних постановам Ради (ЄС) № 834/2007 та 889/2008 та стандарту BioSuisse, але врожай 2016 року отримав додаткову сертифікацію за стандартом NOP USDA. Органічну сівозміну агропромислової групи Арніка складають соя, кукурудза, нут, пшениця, сочевиця, льон та технічні коноплі. Складські приміщення компанії розраховані на зберігання до 37 тис. т органічної продукції. Агропромислова група «Арніка» диверсифікує експортну діяльність і постачає органічні товари до Швейцарії, Німеччини, Нідерландів, Австрії та інших країн Європи, а також Нової Зеландії та Австралії. Крім того, компанія активно орієнтується на ринки США та Азії. Обсяг експорту постійно зростає і склав понад 18 тис. т.

2. ПП «Галекс-Агро». Регіон дії: Житомирська область - Земля, тис. га: 13,37. «Галекс Агро» спеціалізується на садівництві та тваринництві. Володіє 2,4 тис. великої рогатої худоби 1,1 тис. голів. голова якого дійне стадо. Органічне

м'ясо — бренд компанії для продуктів з яловичини; молочний бренд ТМ Organic Milk. Земля «Галекс Агро» знаходиться в Житомирській області. Понад 13,37 га охоплено органічним землеробством. Цікаво, що до того, як компанія взяла землю в оренду, вона не оброблялася понад 20 років. Вся продукція та виробничі потужності компанії сертифіковані Швейцарським інститутом екологічного маркетингу та Міжнародним органом сертифікації Organic Standard. Це свідчить про дотримання підприємством вимог, викладених у ЕС-834/2007, 889/2008, стандартах Bio Suisse (Швейцарія) та Bioland (Німеччина). Галекс Агро експортує продукцію в Італію, Швейцарію, Великобританію та інші країни Європи.

3. ПП «Агроєкологія». Регіон дії: Полтавська обл. Земля, тис. га: 6,9. Компанія «Агроєкологія» вирощує близько 6,9 тис. га в Шишацькому та Зеньківському районах Полтавської області. Валовий збір його посівів становить понад 10 тис. т. «Агроєкологія» спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, молочно-м'ясного скотарства, виробництві круп, олії та борошна. Виробничі та переробні потужності Agroekologia сертифіковані Organic Standard відповідно до вимог, еквівалентних EU-834/2007, 889/2008 та Bio Suisse (Швейцарія).

Більше 40 років компанія «Агроєкологія» використовує виключно органічні методи ведення сільського господарства. Засновник підприємства, Герой України Семен Антоненко вважається піонером органічного землеробства в країні. Під його керівництвом у 1976 році компанія перейшла на безвідходний обробіток ґрунту. Через два роки вони відмовилися від використання пестицидів і через пару років замінили мінеральні добрива на органічні. На підприємстві працює консультаційний центр з питань органічного землеробства. З 2014 року компанія експортує свою продукцію до Німеччини та Швейцарії.

4. AllinFoody (колишня Serpheus Group). Регіони діяльності: Житомирська та Хмельницька області. Земля, тис. га: 6,68. AllinFoody, раніше відома як Serpheus Group, розпочала свою діяльність у 2013 році, орендувавши землю, яка не оброблялася 20 років. У рамках стратегії вертикальної інтеграції влітку 2017

року компанія запустила власний органічний бренд AllinFoody, вперше представивши його на найбільшій сільськогосподарській виставці в Україні АГРО-2017. На даний момент земельний банк компанії становить 16 тис. га, з них 6,68 тис. га використовуються для органічного виробництва. Система сівозміни компанії включає зернові, олійні та нішеві культури. Всього в Фуді є переробні потужності з виробництва яблучного концентрату, а також цех з переробки гарбузового насіння. Компанія сертифікована Organic Standard відповідно до нормативів, еквівалентних ЕС-834/2007 та 889/2008. Крім того, компанія отримує сертифікат Bio Suisse (Швейцарія). До 90% продукції експортується до Австрії, Швейцарії, Німеччини, Нідерландів. Компанія планує почати виробництво борошна, круп, трав'яного чаю та рослинних олій.

5. Sviatovyt-Eco. Регіон дії: Херсонська обл. Земля, тис. га: 5,77. Сільськогосподарське підприємство «Святовит-Еко» Херсонської області спеціалізується на оптовій торгівлі зерном, необробленим тютюном, насінням та кормами для тварин. Компанія також займається вирощуванням зернових та технічних культур, оптовою торгівлею фруктами та овочами тощо. Органічне виробництво ведеться на 5,77 тис. грн. га.

6. Ritter Bio Agro. Регіон діяльності: Рівненська обл. Земля, тис. га: 5,5.

Компанія Ritter Bio Agro була заснована в 2013 році як органічна компанія. Того ж року на органічне землеробство переходила ще одна агрокомпанія на Рівненщині – «Деденс Агро» (заснована у 2006 році). Генеральним директором двох компаній є Віктор Щербачук. Загальний земельний банк цієї групи становить 5,5 тис. га органічних полів. На самому початку Ritter BioAgro був сертифікований Organic Standard відповідно до вимог, еквівалентних ЕС-834/2007 та 889/2008. У 2015 році він був сертифікований Naturland, а в 2017 році — Bio Suisse. Відтоді експорт органічної продукції до Європи стабільно зростає. У 2017 році він досяг 15 тис. т. У структурі органічної сівозміни бобові культури займають до 40%. Також агропідприємство займається вирощуванням органічних культур, таких як цукрові буряки, яра та озима пшениця, озимий ріпак, жито, овес, соя, соняшник, кукурудза та люцерна. Виробнича структура

підприємства включає полуницю та малину. У 2020 році Група розпочала спільний з Granotrade пілотний проект з вирощування зелені, прянощів і лікарських трав (петрушки, кропу, коріандру та кропиви) для подальшого сушіння та експорту.

7. UkrBioLand. Регіон дії: Дніпропетровська область. Земля, тис. га: 5,5. Група компаній «УкрБіоЛенд» вирощує понад 5,5 тис. га сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь у Дніпропетровській області. До агрогрупи входять 4 підприємства: «Агро Полімердеталь», «Колос», «Супутник» та НВО «Сад». Агрогрупа розпочала свою діяльність у 2003 році. У 2013 році група зайнялася розвитком органічного виробництва в Україні. Органічна сівозміна УкрБіоЛенду включає зернові (м'яка пшениця, просо, жито, ячмінь), зернобобові (зелена сочевиця, нут, еспарцет) та олійні (льон бурий та золотистий, ріпак). У компанії зазначають, що продукція агрогрупи відповідає всім міжнародним стандартам. Він сертифікований впливовими органами сертифікації Control Union Certifications відповідно до органічних стандартів ЄС і USDA NOP. У 2018 році підприємство пройшло сертифікацію на відповідність стандартам Bio Suisse (Швейцарія). Крім того, планується подати заявку на сертифікацію німецької Naturland.

8. ТОВ «АгроІнвест-Натуральні Продукти». Регіон дії: Чернігівська область. Земля, тис. га: 5,25. За даними органу сертифікації Organic Standard, органічний земельний банк компанії «АгроІнвест-Натуральні Продукти» становить понад 5,25 тис. га. га в Чернігівській області. Виробничі потужності «АгроІнвест-Натурпродукти» сертифіковані Organic Standard відповідно до стандартів, еквівалентних регламентам ЄС-834/2007 та 889/2008. «АгроІнвест-Натуральні Продукти» збирає 100% сертифікований урожай вівса, гороху, картоплі, озимої пшениці, озимого ріпаку та сої. Землі в перехідному стані використовуються під вирощування кукурудзи.

9. ТОВ «Біокоре Органік» . Регіон дії: Житомирська область. Земля, тис. га: 5.07. Компанія «Біокоре Органік», що працює в Житомирській області, зареєстрована в 2017 році.

10. ТОВ «РОС АГРО». Регіон дії: Кіровоградська область. Земля, тис. га: 4,91. Сільськогосподарське підприємство «Рос Агро» Кіровоградської області засноване в 2001 році. Спеціалізується на вирощуванні зернових та олійних культур. Основними культурами «Рос Агро» є пшениця, кукурудза, соняшник, соя та сорго.

11. ПрАТ «ЕтноПродукт». Регіон дії: Чернігівська область. Земля, тис. га: «ЕтноПродукт» — українсько-швейцарська компанія із замкнутим циклом органічного сільськогосподарського виробництва. Поля «ЕтноПродукту» розташовані в північно-східній частині Чернігівської області. Підприємство займається рослинництвом і тваринництвом (близько 1 тис. голів ВРХ). Пасовища, сіножаті та орні землі становлять близько 4 тис. га органічних земель. Торгова марка компанії «ЕтноПродукт» використовується для органічних зернових і бобових, а також молочних і м'ясних продуктів. Компанія «ЕтноПродукт» розпочала сертифікацію земель у 2008 році. Таким чином, виробничі та переробні потужності компанії наразі сертифіковані Organic Standard відповідно до нормативів, еквівалентних ЕС-834/2007 та 889/2008.

14. ТОВ «Жива Нива». Регіон дії: Житомирська область. Земля, тис. га: 2,69. «Жива Нива» спеціалізується на органічному землеробстві з 2009 року. га обробляються відповідно до стандарту ЄС без використання заборонених добрив чи ЗЗР. Земля сертифікована Organic Standard відповідно до норм, еквівалентних ЕС-834/2007 та 889/2008. Соя, соняшник, спельта, гречка, жито та фацелія є основними культурами в структурі сівозміни компанії. Крім того, господарство займається насінництвом. Під час Soybean AgroExpedition 2016 керівництво «Жива Нива» згадало про співпрацю з Bioland (Німеччина) та плани отримати сертифікат Bio Suisse (Швейцарія).

12. Сварог Вест Груп. Регіони діяльності: Житомирська, Хмельницька, Чернівецька області. Земля, тис. га: 2,59. Корпорація «Сварог Вест Груп» влучно демонструє, що топ-100 латифундистів України чітко бачать перспективи розвитку органічного землеробства, оскільки прагнуть зайняти нішу. Окрім традиційного землеробства, протягом останніх двох років компанія розширює

потужності органічного землеробства. Це передбачає закупівлю техніки, яка відповідає вимогам органічного виробництва, а також будівництво сховищ і переробних потужностей для органічної продукції. Корпорація створила окрему компанію «Лотівка-Органік» для розвитку органічної галузі, яка займається виробництвом та експортом. З цією ж метою було створено ще одне підприємство — «Агрофірма Хізівщина» Житомирської області. У 2019 році обсяг сільськогосподарських угідь, сертифікованих для органічного виробництва, становив 2,59 тис. га.

13. Agrotrade. Регіони діяльності: Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська області. Земля, тис. га: 2,55 Земельний банк «Агротрейд» для органічного виробництва займає 2,55 тис. га із загальної площі 70 тис. га. Група активно розширює органічне землеробство у своєму складі з 2015 року. Під цей напрямок було виділено землі в Харківській області та створено окрему філію. Після отримання сертифікату European Organic Standard у 2017 році було зібрано перший органічний урожай. Промисловий (ТОВ «Хлібороб», ТОВ «Укрзернопром-Шевченково») та комерційний (ТОВ «Агротрейд Експорт») підрозділи агрогрупи сертифіковані Organic Standard відповідно до нормативів, еквівалентних ЄС-834/2007 та 889/2008. Компанія Agrotrade також подала заявку на сертифікацію USDA NOP. Органічні землі компанії використовувалися для вирощування сої, гарбуза, сочевиці та льону. Він також уточнив, що агрогрупа планує відвести під органічне землеробство до 10% земельного банку.

14. TH Elite Seeds. Регіон дії: Кіровоградська область. Земля, тис. га: 2,4. Торговий дім «Елітні насіння» займається виробництвом сільськогосподарської продукції на 2,4 тис. га. Компанія має 20-річний досвід роботи в цій сфері. Органічне землеробство, за словами власника компанії Олександра Камишова, займає 2,66 тис. га. TH Elite Seeds було сертифіковано як органічне агропідприємство в Bio Inspecta. Ця організація перевіряє та сертифікує органічні продукти відповідно до Указу про органічне землеробство Швейцарії, законодавства ЄС щодо органічного землеробства та інструкцій Bio Suisse. Отже, 2,66 тис. га земельного банку цього торгового дому було сертифіковано на

відповідність стандартам, еквівалентним положенням ЄС-834/2007 та 1235/2008. Ще 140 га знаходяться в перехідному періоді. На своїх органічних землях ТН Elite Seeds вирощує пшеницю, кукурудзу, соняшник, сою, квасолю, ріпак, гарбуз та ячмінь. Агропідприємство експортує органічну продукцію до Австрії, Нідерландів, Німеччини, Італії та Кореї.

15. Danube Agrarian. Регіон діяльності: Одеська обл. Земля, тис. га: 1,81. Дунайський аграрій є активним учасником основних органічних подій як в Україні, так і за кордоном. Земля компанії знаходиться в Одеській області. Всього 1,81 тис. га (800 га під зрошенням) сертифіковано відповідно до нормативів, еквівалентних ЄС-834/2007 та 889/2008. Компанія також пройшла сертифікацію Bio Suisse (Швейцарія). Дунайський аграрник – єдиний сертифікований виробник органічних кавунів в Україні. Площа його виробництва зросла вдвічі до 20 га. У сівозміну підприємства входять ріпак, пшениця, ячмінь, горох, просо, соняшник, сочевиця, тверда пшениця, нут, зелений горошок, овочі. Також є органічний фруктовий сад. Крім того, «Дунайський аграрник» є єдиним в Україні виробником сертифікованих органічних качок і овець. Крім того, компанія входить до трійки найбільших виробників органічних яєць в Україні. Danube Agrarian експортує до Австрії, Німеччини, Румунії та Великобританії.

16. Agrofusion. Регіони діяльності: Миколаївська та Херсонська області. Земля, тис. га: 1,2. Інтегровані Агросистеми, фермерське підприємство, що входить до складу Agrofusion, є вертикально-інтегрованою групою компаній. Обробляє 25 тис. га зрошуваних земель у Миколаївській та Херсонській областях. Це традиційні райони вирощування томатів в Україні. Основними культурами господарства є помідори, пшениця та ячмінь. На підприємстві запроваджено органічне землеробство на 1,2 тис. га землі. Щосезону Agrofusion вирощує с. 750 тис. т звичайних і органічних томатів і виробляє 1,2 тис. т органічних томатних продуктів. Виробничі потужності компанії сертифіковані відповідно до стандартів ISO 9001, FSSC 22 000, ISO 14001, OHSAS 18 001 та

Global G.A.P, а також стандартів Organic Standard, еквівалентних ЕС-834/2007 та 889/2008 у 2017 році. Компанія також має Органічний сертифікат JAS (Японія).

25. Органічне господарство «Старий Порицьк». Регіон дії: Волинська область. Земля, тис. га: 0,95. Агропідприємство «Старий Порицьк» використовує весь свій земельний банк у Волинській області у 950 га для органічного землеробства. Ця сфера та виробничі потужності компанії сертифіковані відповідно до вимог, еквівалентних ЕС-834/2007 та 889/2008, а також Bio Suisse (Швейцарія). Гречка, люцерна, спельта, овес, горох, вироблені у Старому Порицьку, сертифіковані як органічні продукти. Підприємство також займається органічним тваринництвом (коні, молочна худоба) та виробництвом органічних молочних продуктів (молоко, масло, сир та сироватка). Раніше підприємство переробляло молоко на потужностях «ЕтноПродукту». Компанія запустила власну сироварню і зараз виробляє продукти харчування під ТМ «Сирна Карта». Зернові та квасоля виробництва Старого Порицька експортуються до Німеччини, Нідерландів та Швейцарії. У зазначені країни компанія експортує органічно сертифіковану безглютенову спельту, гречку, льон олійний та два види кормових бобових культур. З 950 га земельного банку дві третини відведено під експортні культури, решта площі використовується для виробництва комбікормів для худоби.

Тенденції до збільшення органічного виробництва спостерігаються і в Україні, яка входить до групи 20 країн із найбільшими площами сертифікованих земель [10]. В Україні правові засади органічного сільського господарства визначені Законом «Про розвиток та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 3 вересня 2013 р. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. , № 587 затверджено детальні правила виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження. Нещодавно в Україні було прийнято законопроект №5448-д «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який дозволяє підприємствам продавати товари з державним органічним логотипом без відповідного сертифікату. [38].

На початок 2003 року в Україні було зареєстровано 31 екологічне господарство. Загальна площа дозволених органічних сільськогосподарських угідь склала 164 400 га. У 2012 році їх було вже 164, а загальна кількість посівів склала 278 800 га придатних сільськогосподарських угідь для вирощування органічних культур [18]. Згідно з дослідженнями Української федерації екологічного руху, вітчизняний ринок споживачів екологічної продукції постійно зростає: у 2008 році його вартість оцінювалася в 600 тис. євро, у 2009 році – ця сума зросла до 1,2 млн євро, у 2010 році – 2,4 млн євро. млн. євро, у 2011 році – 5,1 млн євро, у 2012 році – 7,9 млн євро, а в 2013 році – до 12,2 млн євро. Протягом останніх трьох років спостерігається тенденція до наповнення вітчизняного ринку власною екологічною продукцією внаслідок організації можливості переробки органічної сировини вітчизняними підприємцями. А саме, це стосується таких продуктів, як сухі сніданки, соки, сиропи, джеми, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні продукти (FOMU 2010) [104].

Органічне виробництво в Україні має величезний потенціал. Його повільний розвиток пов'язаний, з одного боку, з орієнтацією експорту органічного зерна на країни ЄС великими сільськогосподарськими підприємствами та залежністю від кількох компаній-інвесторів, а з іншого боку, з тим, що запровадження органічного рослинництва методів та інших прийомів малими та середніми господарствами є другорядним. Відсутність законодавчої бази унеможливорює організацію системи акредитації та сертифікаційних послуг, а також не дозволяє Україні стати експортером органічної продукції на світовому ринку. Згідно з офіційними статистичними звітами IFOAM, органічне сільськогосподарське виробництво в Україні стрімко розвивається за останні десять років.

В Україні необхідно формувати внутрішній попит на сертифіковану органічну продукцію, основними потенційними споживачами якої є мешканці міст. Оскільки в Україні поширена думка про те, що екологічно чисту продукцію виробляють жителі сільської місцевості (а це майже 50% валової продукції

сільського господарства), споживачі не готові і не хочуть витратити значні суми грошей на органічну продукцію, окрім продуктів харчування для немовлят.

2.3. Ринок органічної продукції в Україні та зовнішня торгівля.

За загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні, Україна посідає 11 місце серед європейських країн і 20 місце у світі. Водночас майже половина органічних земель використовується під вирощування зернових культур (45,4%) (8 місце серед основних країн-виробників органічної продукції у світі). Понад 18% таких земель займають олійні культури (4 місце), а 5,3% – бобові (7 місце), потім йдуть овочі – 1,6% (10 місце) та фрукти – 0,7%. За оцінками експертів, динаміка зростання вітчизняного органічного виробництва в 5,5 разів перевищує показники європейських країн і в 4,9 рази – ніж світові. [139]. Тому Україна має значний потенціал для збільшення обсягів виробництва та реалізації органічної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

За останні роки Україна зміцнила свої позиції світового лідера в постачанні органічної продукції до ЄС, а також важливого гравця на інших міжнародних органічних ринках і посіла важливе місце в забезпеченні сталої продовольчої системи та продовольчої безпеки в світ. Повномасштабна війна, яку Росія розпочала проти України у 2022 році, завдала колосальних збитків органічному сектору, однак це не завадило Україні зберегти лідерські позиції з експорту органічної продукції. Так, незважаючи на тимчасову окупацію третини органічних земель, бойові дії та проблеми з логістикою, за 8 місяців 2022 року Україна експортувала органічної продукції на 24% більше порівняно з відповідним періодом 2021 року. Незважаючи на зростання обсягів експорту У 2022 році українські органічні виробники потребують підтримки у виході на зовнішні ринки. Завдання Офісу сприяння підприємництву та експорту разом із місцевими та міжнародними партнерами – допомогти їм у цьому. Разом з командою ми працюємо над розвитком та просуванням органічного сектору України: від підвищення рівня компетентності органічних виробників до представлення експортного потенціалу України на міжнародній арені та

зміцнення іміджу України як надійного постачальника органічних продуктів з високою доданою вартістю. І ось, нарешті, на початку 2021 року Уряд України затвердив Національну економічну стратегію, одним із стратегічних пунктів якої є збільшення експорту органічної продукції до \$1 млрд до 2030 року. Команда Офісу сприяння підприємництву та експорту робить не планує відступати від цілей, поставлених перед повномасштабним вторгненням Росії, і разом з партнерами продовжить активно підтримувати та розвивати органічний сектор України [122].

За останні кілька років Україна стала найважливішим постачальником органічної продукції з нетропічних країн на західні ринки. Згідно з останнім звітом ЄС про імпорт органічної продукції, у 2021 році Україна експортувала до ЄС 15 189 200 тонн органічної агропродовольчої продукції. Раніше Україна була радше «лідером-імпортером» до країн ЄС, але вона ще не увійшла до топ-10 «лідера-імпортера з доданою вартістю». За останні роки в експортному портфелі України з'явилося більше органічних напівоброблених та перероблених продуктів, таких як органічна соняшникова олія, заморожені ягоди та яблучний сік. Більша частка продукції з вищою доданою вартістю частково пояснює, чому вартість експортованої органічної продукції з України зросла у 2020-2021 роках, незважаючи на зменшення обсягів. У 2020 році із 204 мільйонів доларів США загального обсягу експорту органічних товарів 77,5 мільйонів доларів США (61 400 тонн) відповідають продуктам з вищою доданою вартістю, згідно з Organic Standard (див. Рис. 4) [122].

Незважаючи на певні переваги Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) та угод про вільну торгівлю з ЄС, Великою Британією та Канадою, українські експортери постраждали від експортних обмежень через продовження додаткових заходів контролю за імпортом органічної продукції з України до країн ЄС з 2015 по 2022 рік. Україна залишається однією з п'яти найбільших країн-імпортерів органічної продукції до ЄС і має різноманітні органічні продукти у своєму портфоліо (see Figure 5).

Починаючи з 2019 року Державна установа «Офіс сприяння підприємництву та експорту» (ЕЕРО) почала підтримувати ринок органічного експорту України, сприяючи розвитку потенціалу українських експортерів органічної продукції, популяризуючи український органічний сектор та сприяючи формуванню позитивного іміджу України. як надійний постачальник органічної продукції за кордон. У тісній співпраці з ключовими органічними стейкхолдерами, включно з Органічною ініціативою, було організовано низку експортно-промоційних заходів, серед яких – масштабна онлайн-просвітницька та інформаційна подія Ukrainian Organic Export Days 2021. Вперше в Україні «Розроблено та широко популяризовано «Каталог українських експортерів органічної продукції». У рамках Middle East Organic and Natural Product Expo 2021 в Дубаї, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) було організовано перший український колективний стенд, на якому були представлені сім українських компаній, що виробляють органічні продукти з вищою доданою вартістю. Завдяки активній участі зацікавлених сторін органічного виробництва в діяльності з просування експорту, заохоченню політиків робити внесок у розвиток органічного ринку, а також постійній присутності України на ключових органічних виставках, а також будуючи надійні міжнародні партнерства на бізнес-рівнях, Україна в минулому році залишається в п'ятірці найбільших експортерів органічної продукції до країн ЄС. Розвиток українського органічного сектору також підтримується різними країнами в рамках міжнародних програм/проектів технічної підтримки. Протягом останніх кількох років органічний сектор (прямо чи опосередковано) отримав вигоду від: Швейцарсько-української програми «Торгівля з вищою доданою вартістю органічного та молочного сектору в Україні» (QFTP), яку реалізує Науково-дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL) у партнерстві з SAFOSO AG та за підтримки Швейцарії; разом із проектом Organic Trade 4 Development у Східній Європі (OT4D), який підтримується Державним секретаріатом економічних питань Швейцарії (SECO), реалізується IFOAM – Organics International у консорціумі з HELVETAS Swiss Intercooperation та

дослідницьким інститутом органічного сільського господарства (FiBL) та за підтримки Швейцарії; з проектом «Німецько-українське співробітництво в органічному сільському господарстві» (COA) – Фаза II, що виконується AFC Consultants International / IAK Agrar Consulting GmbH та фінансується Федеральним міністерством продовольства та сільського господарства Німеччини (BMEL); з EU Project Association4U – «Підтримка імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Фаза II», що виконується Corporate & Public Management Consulting International OU; з проектом «Східне партнерство – Ready2Trade»: ініціатива EU4Business, реалізована Центром міжнародної торгівлі (ITC) та фінансована Комісією ЄС; зі Службою сприяння імпорту (IPD), яку впроваджує Федерація оптової торгівлі, зовнішньої торгівлі та послуг Німеччини (BDG), sequa gGmbH і фінансує Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини; з проектом EU4SmallFarms (Реформа інституційної політики для малого сільського господарства, IPRSA); з проектом ПРООН «Підтримка зеленого відновлення в Україні»; з USAID AGRO (USAID Підтримка сільського господарства та сільського розвитку) та USAID CEP (Програма USAID для конкурентоспроможної економіки); з проектом «Зміцнення бізнес-членських організацій мікро-малих і середніх підприємств» – фаза II, що виконується Програмою розвитку ООН (ПРООН) за підтримки Швейцарії; зі швейцарсько-українським проектом «Децентралізація для вдосконалення демократичної освіти» (DECIDE), який виконується Консорціумом НУО DOCCU та Цюрихського педагогічного університету (PH Zurich) за підтримки Швейцарії; від Канадсько-українського проекту підтримки торгівлі та інвестицій (CUTIS Project), що фінансується Міністерством глобальних справ Канади; з Проектом бізнес-розвитку садівництва в Україні (UHBDP) (2014 – 2021), що виконується MEDA Ukraine (Mennonite Economic Development Associates) та фінансується Міністерством глобальних справ Канади (GAC). Швейцарія вже 20 років підтримує розвиток органічного ринку в Україні в рамках швейцарських проектів технічної допомоги (SECO та SDC). Завдяки підтримці Швейцарії

Україні вдалося створити зацікавлену мережу зацікавлених сторін органічного виробництва з власним органом контролю Organic Standard, українським органічним веб-порталом OrganicInfo20, органічним національним політичним діалогом та узгодити спільне бачення розвитку українського органічного сектору через Organic Initiative [122].

Україна більше відома як постачальник органічної продукції на зовнішні ринки, а не як споживач. Тим не менш, вітчизняний ринок органічної продукції розвивається і поступово зростає. Найбільше українці люблять органічні молочні продукти.

У 2019 році кількість операторів на органічному ринку України незначно зросла порівняно з 2018 роком. Керівник Organic Standard Сергій Галашевський пояснює це тим, що в країні стався «ягідний бум» і низка фермерів вийшла з виробництво органічних ягід.

Зменшення сертифікованих для органічного виробництва площ у 2017 році порівняно з 2016 роком також пов'язане з тим, що кілька великих операторів втратили статус органічних виробників.

Обсяг внутрішнього органічного ринку (без урахування імпорту) оцінюється в 6,7 тис. т і 590 млн грн. Крім того, більше половини ринку представлено молочною продукцією, тобто продукцією регулярного споживання, яка може задавати ринкові тренди та стимулювати розвиток виробництва інших органічних продуктів [85]

Українці віддають перевагу здоровим органічним сніданкам. Це відображається на структурі продажів органічної продукції в країні. На першому місці молоко та кефір, а в групі злаків переважають пластівці, а саме вівсянка.

Українську органічну продукцію дуже добре сприймають у Європі, на яку припадає 83% загального експорту. Більше половини експорту органічної продукції (у грошовому еквіваленті) припадає на кукурудзу, пшеницю, сою. Це основні культури для зовнішніх поставок.

Найбільшим покупцем української органічної продукції є всесвітньо відомий трейдер Нідерланди, який, очевидно, реекспортує товари в інші країни

ЄС. У 2018 році Швейцарія посіла друге місце за обсягом закупівель української органічної продукції. Раніше він займав 5-6 місце. Третю позицію займають США. Незважаючи на те, що це далекий ринок і він потребує власних сертифікатів, він великий і значущий для українських експортерів. Італія переважно закуповує в Україні органічні корми для тварин, Австрія – гарбузове насіння.

З ТОП-10 імпортерів української органічної продукції в ЄС чотири країни-члени (Нідерланди, Литва, Румунія, Польща) більше орієнтовані на торгівлю цією продукцією, тобто подальший реекспорт, а шість країн (Німеччина, Австрія, Франція, Данія, Італія, Великобританія) – за споживанням.

Україна єдина з країн колишнього Радянського Союзу входить до ТОП-10 експортерів органічної продукції до ЄС. При цьому за обсягами поставок вона випереджає Домінікану, яка займає 3 місце [136].

У 2020 році Україна поставила 332 тис. т органічної продукції на зовнішні ринки. Доларова вартість поставленої продукції становить 204 мільйони доларів, свідчать дані дослідження, проведеного Organic Standard спільно з OrganicInfo.ua (табл. 2.4).

Таблиця 2.4. Топ-10 країн-імпортерів органічної продукції з України у 2020 році*

№	Країна	Обсяг, тис. т	Вартість, \$ млн
1	Нідерланди	97.4	29.5
2	США	58.8	48.5
3	Німеччина	41.6	27,0
4	Литва	21.5	5.8
5	Австрія	18.6	15.8
6	Великобританія	16.9	3.9
7	Польща	15.3	19.6
8	Канада	13,0	25.3
9	Італія	6.8	4,0
10	Швейцарія	4.9	2.4

*складено автором на основі [107]

Згідно з дослідженням українського органічного експорту, у 2020 році було експортовано близько 80 видів органічної продукції. ТОП-3 найбільш експортованих товарів – це кукурудза, соєві боби та пшениця (Табл...)

Таблиця 2.5. Географія експорту органічної продукції України, 2020 р.*

№	Країна	Частка, %
1	Європа	73
2	Північна Америка	24
3	Азія	3
4	Австралія та Океанія	1

*складено автором на основі [107]

Географія українського органічного експорту розширилася, дещо змінилися основні країни-імпортери. Перше місце за обсягами імпорту як і раніше займають Нідерланди. США займають друге місце за обсягами і перше за вартістю. На третьому місці серед найбільших імпортерів – Німеччина. Швейцарія, яка в 2019 році посіла третє місце, опустилася на десяте місце.

Раніше повідомлялося, що органічний бізнес Астарті відправив першу партію органічної сої до Німеччини. У вартісному вираженні експорт органічної продукції України у 2020 р. зріс на 7,9%, однак його обсяги зменшилися на 30% і склали 332 тис. тонн проти 469 тис. тонн у 2019 році.

Загалом у попередні роки частка експорту до країн Європи становила понад 85%, але у 2020 році знизилася до 73%. Водночас частка експорту до Північної Америки (США та Канади) зросла до 24%.

Зростає експорт і в країни Азії, включаючи Китай, В'єтнам, Індію та Японію, а також були перші поставки органічної продукції до Республіки Корея та М'янми. Нагадаємо, за підсумками 2020 року Україна посіла 4 місце серед найбільших країн-експортерів органічної продукції до ЄС [107].

Реалізовано дослідження органічного ринку, проведене Органік Стандарт (Україна) у партнерстві з OrganicInfo.ua (Україна) за підтримки Швейцарії в рамках Швейцарсько-української програми «Торгівля з більш високою доданою вартістю органічного та молочного сектору в Україні». Дослідницький інститут

органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія) у партнерстві з SAFOSO AG (Швейцарія) [103].

Незважаючи на повномасштабну війну та загрози в країні, Україна продовжує робити вагомий внесок у глобальну продовольчу безпеку: проведено посівну 2022 року, розроблено альтернативні логістичні маршрути поставок української агропродукції за кордон, а Єврокомісія скасувала мита та квотування українського експорту та призупинення додаткового офіційного контролю органічної продукції походженням з України в 2015-2021 роках. Інші країни також прийняли подібні рішення щодо скасування імпорتنих тарифів і мит на українську сільськогосподарську продукцію, наприклад, Великобританія, Канада та Австралія. Таким чином, українські органічні виробники мають чудову можливість збільшити експорт органіки загалом, а також органічних кормів і продуктів переробки зокрема, знайти нові ринки збуту, клієнтів і партнерів.

Розвиток органічного ринку залишається одним із пріоритетів аграрної політики України. 3 травня КМУ прийняв важливе для органічного сектору рішення на вимогу Органічної ініціативи та імпортерів органічної продукції, внісши зміни до переліку товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню та квотуванню у 2022 році. Зокрема, до цього переліку з експорту перенесено просо, заборонений список, який відкрив двері для експорту органічного проса. Україна є одним із найбільших постачальників органічного проса на ринок ЄС, а перші поставки органічного проса на ринок США були здійснені минулого року за угодою про еквівалентність. ЕЕРО та Organic Initiative взяли на себе лідерство у сприянні експорту органічної продукції з України шляхом постійного лобювання на політичному рівні та на міжнародній арені, а також вирішення нагальних потреб експортерів органічної продукції. Щоб продемонструвати готовність українських експортерів органічної продукції до продовження міжнародної торгівлі, ЕЕРО, Organic Initiative та Organic Standard за підтримки Швейцарії (QFTP та OT4D) розробили Каталог українських експортерів органічної продукції, який включає майже 100 профілів компаній з широким

асортимент органічної продукції, готової до експорту. Органічні виробники знайшли шляхи для експорту своєї продукції та, згідно з попередньою оцінкою Organic Standard на основі даних Traces, змогли експортувати до країн ЄС та Швейцарії майже стільки ж за перші вісім місяців 2022 року, скільки за весь 2021 рік (див. рис. 13). Згідно з аналізом Organic Standard на основі даних бази даних ЄС Traces, Україна змогла експортувати до країн ЄС за перші 8 місяців 2022 року більше, ніж за аналогічний період 2021 року. Місцеві експерти прогнозують, що загальний обсяг і вартість органічного експорту в 2022 році буде вищим, ніж у попередньому році, незважаючи на те, що українські морські порти все ще заблоковані, а тому пункти призначення в США та Канаді наразі недоступні [122]

У 2018 році приблизно 85% української органічної продукції було експортовано. Прибуток від експорту склав близько 99,7 млн євро. Основними одержувачами є ЄС і Швейцарія, а також США, Австралія, Канада та країни Азії, які становлять дещо меншу частину. Основними продуктами експорту є зернові, олійні, бобові, ягоди, фрукти та дикорослі рослини. Експортують також соняшниковий шрот, борошно, соняшкову олію, насіння соняшнику, яблучний концентрат, горіхи та березовий сік. У 2018 році внутрішній споживчий ринок органічної продукції в Україні склав 29,4 млн євро, а споживання на душу населення – 0,68 євро (для порівняння: середньостатистичний європейський споживач щорічно витрачає на органічну продукцію 40,8 євро, а громадянин ЄС – 60,5 євро) [130].

Основна причина зростання – дуже гарний урожай органічної продукції в Україні у 2021 році. Цьогоріч урожай 2021 року ще в процесі експорту. Часто обговорювані логістичні труднощі, такі як блокування морських портів, не є критичними для багатьох українських органічних продуктів (окрім кукурудзи), оскільки їх можна експортувати в менших кількостях та іншими способами, наприклад залізницею чи вантажівками. Тим не менш, один виробник органічної молочної продукції втратив своїх клієнтів на Близькому Сході через безпольотну зону над Україною, яка була єдиним можливим способом доставки молочної

продукції з коротким терміном придатності до закордонних країн (обсяг експорту становив лише до 50 т на рік). Важливо зазначити, що за словами українських експортерів та їхніх міжнародних покупців, їм вдалося використати всі види транспортування та збільшити обсяг органічного експорту за кожним видом транспортування, включаючи судна, оскільки вони використовували річкові порти, але не морські [122]

Разом з тим, є об'єктивні проблеми, які створюють перешкоди для розвитку вітчизняного органічного виробництва та потребують вирішення, зокрема такі, як:

- зниження родючості ґрунту;
- перехід від традиційних технологій сільськогосподарського виробництва до органічного землеробства (конверсійний період) є досить тривалим процесом;
- відсутність науково обґрунтованих технологій з виробництва та переробки органічної сільськогосподарської продукції рослинництва й тваринництва;
- незначна кількість територій, які за екологічними параметрами відповідають вимогам для вирощування екологічно безпечної продукції;
- нестача кваліфікованих кадрів з виробництва органічної продукції;
- нерозвиненість ринку органічної продукції, відсутність маркетингових досліджень із цього питання;
- нестача спеціально підготовлених приміщень для зберігання органічної продукції;
- складність міжнародних перевезень органічної продукції, недостатній рівень транспортного забезпечення логістики;
- відсутність сформованої нормативно-правової бази, яка б регулювала виробництво та обіг органічної продукції та сировини;
- відсутність державної підтримки органічного агровиробництва;
- брак інвестиційних ресурсів;
- незбалансованість зовнішньої торгівлі, яка виявляється в експорті сировини та імпорті готової продукції, що посилює розрив між експорто- та імпортомісткістю економіки та ін. [14.15]

Таким чином, динаміка ринку органічної продукції України та розвиток її зовнішньоторгової діяльності у цій сфері загалом відповідають динаміці розвитку галузі в країні.

2.4.Органічне виробництво в умовах війни в Україні.

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. український органічний сектор і вся аграрна галузь потерпають від російської агресії. Проблеми включають окуповану землю; заміновані поля; зруйновані ферми, склади та інфраструктура; нестача пального та автотранспорту; і внутрішній попит різко впав. Після звільнення північних областей і деяких районів південних регіонів тут почали відновлювати свою діяльність органічні оператори, а деякі з них перенесли свій бізнес в інші регіони. Органічні виробники в інших регіонах не припиняли свою діяльність або зупинилися на дуже короткий час. Варто зазначити, що на початку 2022 року Міністерство провело кваліфікаційні іспити для інспекторів органів сертифікації, що дало змогу розпочати подачу заявок на акредитацію органів сертифікації в Україні.

Іспит склав тридцять один кандидат. Два органи органічної сертифікації подали заявки на акредитацію на початку 2022 року, але цей процес відклали на кілька місяців, у травні відновився розгляд акредитаційних документів. Це важливий крок для того, щоб повною мірою розпочати імплементацію органічного законодавства України. Рішення ЄС про скасування імпорتنних тарифів і мит на українські товари, що експортуються до ЄС, було дуже важливим для сприяння експорту органічної продукції з України, а статус кандидата на членство в ЄС посилює позиції України. Крім того, вперше з 2015 року Україну виключили зі списку країн, до яких поширюється додатковий офіційний контроль імпортованої до ЄС органічної продукції. Це суттєво спрощує процес органічного експорту, оскільки сприяє скороченню витрат на додаткову перевірку, відбір проб та аналізів, а відповідно час на експорт, можливість експорту нової продукції та збільшення обсягів експорту. У травні 2022 року офіційна робоча група MAPF з органічного сільського господарства

відновила свою роботу та зосередилася на перегляді органічного законодавства та його адаптації до нового органічного Регламенту (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 2018/848 щодо органічного виробництва та маркування органічної продукції, який застосовується з 1 січня 2022 року. За нинішніх складних умов ухвалення змін до перехідних положень Закону було критичним, і український парламент нарешті ухвалив їх у травні 2022 року. Ці зміни передбачали продовження продажу органічної продукції з іноземними сертифікатами українськими операторами ще протягом двох років (до 01.07.2024 р.), створення можливості для українських виробників, які виробляють органічну продукцію за міжнародними стандартами, отримати державну підтримку (за наявності), можливість скоротити період конверсії під час транзиту до українських органічних стандартів для органічних операторів, якщо вони сертифіковані тим самим органом сертифікації [122].

Комісія ЄС ухвалила Делегований Регламент (ЄС) 2022/1450 від 27 червня 2022 року, який доповнює Регламент (ЄС) 2018/848 Європейського Парламенту та Ради щодо використання неорганічних білкових кормів для виробництва органічного тваринництва. через вторгнення Росії в Україну²⁴. МАПФ надіслав офіційні листи до Комісії ЄС, Представництва ЄС в Україні та країн-членів ЄС з інформацією про органіку в Україні та з проханням про співпрацю та спільне обговорення та з проханням не застосовувати такі відступи, які можуть негативно вплинути як на українську органіку експортери та імпортери органічної продукції ЄС. Зацікавлені сторони органічного сектору та міжнародні проекти звертаються з повідомленнями до інших установ та організацій ЄС. Це розпочало нову еру органічного політичного діалогу та лобіювання інтересів українського органічного сектору, чого раніше не було. МАПФ вперше ініціював пряме спілкування для підтримки українського органічного бізнесу з Комісією ЄС, Представництвом ЄС в Україні та країнами-членами ЄС. Ряд зустрічей з цього питання відбулися в Німеччині, Нідерландах, Польщі та інших країнах-членах ЄС і Європейської комісії.

Унікальність ситуації в органічному секторі України сьогодні, після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, полягає в тому, що, незважаючи на всю трагічність і подекуди жахливі наслідки повномасштабної війни для операторів органічного ринку, є позитивні тенденції – ринок живий і рухається вперед. Прогнозувати розвиток галузі в умовах зміни ситуації під час воєнного стану в Україні, наслідки якого щодня коригують плани гравців ринку, вкрай складно. Ретельний аналіз результатів досліджень та опитувань, проведених за останні місяці, оцінка ситуації в цілому, а разом з тим і огляд окремих випадків операторів ринку дозволили зробити обґрунтовані прогнози щодо необхідності певної діяльності у різних напрямках органічного сектору України [122].

Згідно з даними ЄС, Україна є одним із найбільших європейських постачальників сертифікованої органічної продукції до ЄС. Більшість органічних злаків, таких як пшениця чи кукурудза, які споживаються в Європі, імпортуються з України. Крім того, Україна є великим виробником органічних олійних культур і макухи, а також значним виробником органічних лікарських трав, ароматичних рослин і меду. Швейцарія пишається тим, що є частиною цієї історії, оскільки протягом останніх двадцяти років вона підтримує український аграрний сектор через технічну підтримку. Ця підтримка зосереджена на розвитку органічного сільського господарства, доступі до фінансування для фермерів, безпеці харчових продуктів і створенні сільськогосподарських бізнес-асоціацій із посиленням наданням послуг для їх членської бази, що складається з малих і середніх підприємств. Повномасштабна війна в Україні впливає на органічні продукти харчування та корми як на європейському, так і на світовому рівнях. Саме українські органічні фермери зараз стикаються з низкою серйозних викликів. Вони страждають від вищих витрат на матеріально-технічне забезпечення. Їхня земля та інфраструктура частково зайняті. Очевидно, це має негативні наслідки для людей і місцевої економіки.

Незважаючи на складні обставини, станом на липень 2022 року 70% органічних операторів продовжують свій бізнес з виробництва та переробки

повністю або частково. Українським експортерам вдалося разом із партнерами-імпортерами змінити вид транспорту. Як наслідок, за перші вісім місяців 2022 року Україна змогла експортувати до ЄС та Швейцарії майже стільки ж органічних продуктів, скільки за той самий період 2021 року. Зважаючи на надзвичайно складні обставини, це чудовий результат, який відображає гідні подиви зусилля працівників сектору в Україні та їхніх партнерів за кордоном [122].

Український органічний сектор був дуже активним усі ці роки та реалізував багато різних заходів для просування органічного сільського господарства, сприяння торгівлі органікою, створення органічної нормативної бази тощо⁵. Українські органічні стейкхолдери та політики провели багато конференцій, польових днів та семінарів, Український національний павільйон на Biofach тощо. Слід підкреслити, що в цей період процес розвитку потенціалу серед окремих осіб, організацій підтримки бізнесу (BSO) та влади ставали дедалі помітнішими. Позитивним результатом цього процесу є те, що сектор все ще або навіть стає більш активним, незважаючи на повномасштабну війну Росії проти України, про що не в останню чергу свідчить той факт, що 250 учасників з України та інших країн взяли участь в онлайн-конференції «Organic День в Україні 2022» 23 вересня 2022 року [122].

Органічний внутрішній ринок України зростає повільно, але стабільно, незважаючи на різноманітні складні економічні обставини. Згідно з аналітичними даними громадської організації «Органічна Україна», кількість органічних переробників зросла на 33%, з 86 у 2019 році до 114 у 2020 році, а виробників органічної продукції, готової до споживання, зросла на 7% з 60 у 2019 році до 64 у 2020 році. Крім того, український органічний ринок поповнився майже 100 органічними продуктами з вищою доданою вартістю. У 2021 році значна їх кількість вперше з'явилася на вітчизняному ринку, наприклад, мед, амарант, сухофрукти сублімовані, різноманітні овочеві консерви, суміші для випічки, яблучні чіпси, батончики із сухофруктів. Найбільшими каналами збуту органічної продукції є супермаркети в різних, переважно великих, містах по всій

Україні, а не тільки в столиці Києві. Незважаючи на те, що українці споживають набагато менше органічних продуктів (менше 1 євро на душу населення), ніж жителі країн ЄС і Швейцарії, інтерес до більш натуральних і здорових продуктів харчування зростає. У квітні 2020 року українська платформа зацікавлених сторін Organic Initiative була створена для підтримки розвитку торгівлі з вищою доданою вартістю в Україні єдиним голосом і спільними зусиллями. [122].

За даними дослідження «Обізнаність та сприйняття органічної продукції в Україні», проведеного дослідницьким агентством MZ Hub на замовлення платформи Organic Initiative ключових українських органічних стейкхолдерів, наприкінці 2020 року 78% споживачів в Україні заявили, що готові купувати органічні продукти. Але все ще було недостатньо інформації, яка могла б спонукати споживачів до свідомого вибору на користь органічних продуктів, а також достатньої обізнаності щодо органічних продуктів. Таким чином, Органічна Ініціатива запустила першу промоційну органічну кампанію, спрямовану на споживачів в Україні. Перший етап був запущений онлайн наприкінці травня 2021 року та мав понад 9 мільйонів переглядів. Для кампанії розроблено рекламні ролики, банери та веб-сайт¹⁰. Згідно з результатами Дослідження органічного ринку України, проведеного Органік Стандартом у партнерстві з OrganicInfo.ua, у 2021 році на внутрішньому ринку було реалізовано 9780 тонн органічної продукції на суму 900 млн грн., що еквівалентно \$33 млн за курсом Національного банку України (НБУ) на 31 грудня 2021 року [122].

З початку проведення дослідження органічного ринку в Україні (2016 рік) три найпопулярніші товарні категорії, що продаються на внутрішньому ринку України, залишаються незмінними: «молочні продукти» завжди займають перше місце, за ними йдуть «овочі, фрукти та гриби» і «крупяні, крупи, борошно та насіння».

У 2021 році «Органічна ініціатива» в рамках реформи шкільного харчування, ініційованої першою леді України Оленою Зеленською, реалізувала пілотний проект із запровадження органічної їжі в їдальнях шкіл і дитсадків. Це

абсолютно новий для України підхід до розвитку внутрішнього органічного ринку та забезпечення доступу до органічної продукції широких верств населення країни. З року в рік українські постачальники органічних послуг у співпраці між собою, під патронатом державної та регіональної влади організують численні щорічні заходи для просування органічного сільського господарства на внутрішньому ринку, зазвичай за підтримки міжнародних партнерів з розвитку. Так, у 2020 та 2021 роках ГО «Органічна Україна» провела «Регіональні форуми «Органічна Україна», до організації яких залучили всі 24 облдержадміністрації. Вже в 5-й раз відбулися Міжнародний конгрес «Органічна Україна»¹¹ та 7-ма Конференція з переробки та торгівлі органікою, співорганізаторами якої є Organic Ukraine, Organic Standard та Інформаційний центр «Зелене досьє» у 2021 році. The Organic Федерація України організує спеціалізовану виставку «ОРГАНІКА» в рамках Міжнародної агропромислової виставки «АГРО», яка завжди супроводжується спеціальною органічною конференцією. Всеукраїнський ярмарок органічної продукції в 11-й раз організувала у Києві Федерація органічних продуктів України. Львівська міська громадська організація «Екотерра» цього року організувала 12-й ярмарок «Органічно-натуральне» у Львові. Перелік заходів, які організують постачальники органічних послуг на внутрішньому ринку України, не є вичерпним; інформація про всі органічні заходи, які проводяться в Україні, доступна на інформаційному веб-порталі [122].

Україна залишається відданою розвитку органічного сільського господарства як одного з пріоритетних напрямків у середньостроковій «зеленій» трансформації сільського господарства. Зокрема, органічне виробництво може відігравати важливу роль в адаптації та пом'якшенні змін клімату, про що йшлося на Міжнародній конференції з відновлення України, яка відбулася 4-5 липня 2022 року в Лугано, Швейцарія. Українську тему обговорювали на European Organic Congress, Biofach та Organics Europe Youth Event 2022. Йдучи шляхом євроінтеграції та впроваджуючи European Green Deal, Україна та країни ЄС 23 вересня відзначили Organic Day. Понад 250 учасників із 16 країни

(наприклад, Україна, Швейцарія, Великобританія, ОАЕ, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Данія) приєдналися до онлайн-конференції «Organic Day in Ukraine», організованої MAPF, EEPD та Organic Initiative. Цією подією Україна ще раз продемонструвала свою тверду прихильність до розвитку органічного сільського господарства в Європі та інтеграції в європейський органічний рух. Україна має своє місце на органічній карті Європи². Під час заходу перший заступник міністра аграрної політики та продовольства України Тарас Висоцький [122] зазначив, що 23 вересня планується офіційно визначити в Україні як Organic Day, на кшталт того, який відзначають в ЄС. Виробництво та внутрішній ринок Сільськогосподарські виробники зіткнулися з багатьма проблемами за останні вісім місяців, включаючи, але не обмежуючись, незліченні втрати від російської окупації, руйнування об'єктів інфраструктури та ланцюгів постачання, блокування морських портів і значне підвищення цін на добрива, паливо, і логістика.

Але, незважаючи на всі труднощі, українські виробники органічної сільськогосподарської продукції змогли завершити весняну посівну та збір врожаю та продовжити експорт завдяки твердій прихильності до органічного сільського господарства, відповідальності перед людьми (своїми клієнтами/партнерами, працівниками, жителями села) та їхній бізнес. Протягом першого місяця повномасштабного вторгнення Росії були окуповані частини на півночі, сході та півдні України, включно з багатьма полями для виробництва органічної продукції, об'єктами для зберігання та переробки. Станом на березень 2022 року майже третина органічних сільськогосподарських угідь залишалася зайнятою. Найбільше постраждали області, які знаходяться поблизу кордонів з Російською Федерацією та Білорусією, а також південь України. Значна частка органічних сільськогосподарських угідь перебувала на полі битви або була окупована, наприклад Київська, Сумська, Херсонська, Запорізька, Харківська, Чернігівська області. З початку повномасштабної війни було втрачено близько 120 тис. га сертифікованих органічних земель, особливо в Херсонській та Запорізькій областях. Результати опитування українського органічного бізнесу

ГО «Органічна Україна», проведеного в середині березня 2022 року, показали, що 30% українських органічних операторів були змушені призупинити свою діяльність, а 70% потребували фінансової підтримки. Близько 50 компаній відповіли на опитування. Малим і середнім виробникам найбільше було важко дозволити собі сертифікацію, платити податки та зарплати та купувати матеріали, дозволені для використання в органічному сільському господарстві. Багато з них також зазнали повної або часткової втрати бізнесу, знищених партій органічної продукції, обладнання та техніки; пошкоджена інфраструктура та органічні поля, порушені ланцюжки постачання та логістичні проблеми; нестача робочої сили через мобілізацію чоловічого персоналу та втечу жіночого персоналу [122]

У перші місяці повномасштабної війни багато торгових мереж призупинили роботу та заблокували оплату вже відвантаженої продукції. Багато виробників органічної продукції з самого початку почали постачати свою продукцію українській армії, підрозділам територіальної оборони та внутрішньо переміщеним особам (ВПО), багато з них знизили роздрібні ціни. Водночас більшість виробників, які не перебували в окупації, провели весняно-польові роботи, хоча й із певними затримками та змінами. Безумовно, нестача паливно-мастильних матеріалів ставала серйозним викликом для всіх, іноді доводилося вносити зміни в сівозміну або відмовлятися від нових нішевих проєктів. Тим не менш, зацікавлені сторони органічного сектору України можуть отримати екстрену фінансову підтримку для збереження свого органічного бізнесу через дві грантові програми: «Підтримка органічного сектору України», ініційована Українською платформою зацікавлених сторін Organic Initiative (2 фази, підтримана QFTR, OT4D та іншими партнерами).); та «Підтримка екстреної допомоги органічному сільському господарству в Україні», ініційований проєктом СОА у партнерстві з Future Foundation for Agriculture. Після 24 лютого «Органічна ініціатива» продовжила спільну роботу для органічного сектору України, зосередившись на двох основних напрямках: порятунок органічного сектору України та сприяння експорту органіки з України. Так, за результатами

вищезазначеного опитування та розуміння нагальних потреб операторів ринку, Органічна ініціатива запустила грантову програму «Підтримка органічного сектору в Україні³²». Метою грантової програми є підтримка органічних виробників у подоланні поточної ситуації та збереження та зміцнення потенціалу органічного сектору в середньо- та довгостроковій перспективі.

За результатами грантової програми (дві фази) близько 120 операторів органічного ринку отримали підтримку на загальну суму близько \$350 тис. для покриття витрат на органічну сертифікацію, закупівлю органічних харчових продуктів у органічних виробників (з подальшим розподілом серед ВПО, вразливих верств населення), закупівля ресурсів, подальший розвиток маркетингової діяльності на внутрішньому ринку, закупівля обладнання тощо. Значну частину цієї підтримки надали програми OT4D та QFTP [122]

У рамках фандрайзингової кампанії Фонду розвитку сільського господарства «Підтримка екстреної допомоги органічному землеробству України» підтримано 170 підприємств, серед яких виробники органічної продукції та організації органічного сектору на загальну суму 560 000 євро³⁴.

Щоб з'ясувати, які потреби українського бізнесу під час повномасштабної війни, Центр розвитку інновацій, ЕЕРО, проект «Дія.Бізнес» спільно з Advanter Group провели опитування про поточний стан українського бізнесу (не лише органічного) станом на червень 2022 року. Всього в опитуванні взяли участь 877 власників компаній і керівників компаній. Крім того, у липні 2022 року «Органічна ініціатива» та ГО «Органічна Україна» провели друге опитування українського органічного бізнесу, щоб проаналізувати поточну ситуацію в органічному секторі станом на п'ятий місяць повномасштабного вторгнення Росії в Україну, а також плани операторів ринку на новий маркетинговий сезон. В опитуванні взяли участь понад 80 органічних малих та середніх підприємств (МСП) із 20 областей, тобто виробники та переробники органічної продукції, які працюють на внутрішньому ринку, та малі експортери. Згідно з результатами опитування, станом на липень 2022 року близько 70% операторів повністю або частково продовжували органічне виробництво та переробку [122]

На думку опитаних виробників, на вітчизняний ринок у новому маркетинговому сезоні найбільше вплине низька купівельна спроможність через різке зниження доходів і, відповідно, зниження попиту на органічну продукцію, у тому числі через витіснення значної кількості українців. в інші регіони України та за кордон, а також порушення ланцюга поставок через зруйновану інфраструктуру. Також на попит на внутрішньому ринку вплинуло закриття деяких торгових мереж і певна тенденція зміни цільових ринків. Слід зазначити, що внутрішній органічний ринок був нерозвинутим і потребував підтримки ще до повномасштабної війни, а нові умови посилюють кризу та знижують конкурентоспроможність органічних виробників.

Значна увага національних та міжнародних ЗМІ приділяється українському органічному сектору в Україні. Наприклад, провідний український телеканал ICTV привітав Україну з Organic Day у сюжеті про українських органічних виробників та їхню стійкість до важких умов праці та побуту війни, а також показав мотиваційний підсумок від першого заступника міністра Тараса Висоцького. Незважаючи на повномасштабну війну та пов'язані з нею негативні чинники, у 2022 році на органічному ринку України приєдналися нові оператори та з'явилося більше органічних перероблених продуктів, таких як фруктові пастила, готові страви швидкого приготування, ефірні олії та нектариновий сік [122]

У ці часи вкрай важливо, щоб міжнародна спільнота знала та бачила, що Україна, її сільськогосподарський сектор і органічний сектор зокрема працюють, мають рішучу відданість продовжувати органічне виробництво та торгівлю, і мають позитивне ставлення, незважаючи на всі труднощі воєнного часу. Для всієї країни важливо довести, що українські експортери можуть виконувати свої контрактні зобов'язання, незважаючи на різну панічну інформацію, яка лунає в ЗМІ про збої в експорті з України, щоб не втратити існуючих партнерів і залучити нових. Тому 23 червня ЕЕРО, Organic Initiative та інші партнери за підтримки Швейцарії (QFTP та OT4D) провели міжнародний онлайн-захід «Органічний експорт під час війни», щоб надати існуючим та потенційним

партнерам українських експортерів з-за кордону надійну актуальна інформація про стан ринку та його потужності. На заході іноземні імпортери української органічної продукції поділилися історіями успіху співпраці з українськими експортерами органіки під час повномасштабної війни, і на цих прикладах українські експортери змогли підтвердити, що органічний експорт можливий. Актуальна тема викликала великий резонанс: у заході взяли участь близько 160 учасників, серед яких понад 50 представників іноземних компаній з Німеччини, Швейцарії, Нідерландів, Швеції, Австрії, Бельгії, Польщі та інших країн. Незважаючи на повномасштабну війну, ЕЕРО продовжує відкривати нові ринки для українських експортерів органічної продукції. ЕЕРО та шведські партнери організовують український кіоск експортерів органічної продукції на міжнародній виставці Nordic Organic Food Fair у Швеції (16-17 листопада 2022 р.).

Крім того, незважаючи на обмежений час на підготовку, воєнний стан, заборону на виїзд чоловіків за кордон та складну логістику, Україна традиційно вдев'яте взяла участь із власним павільйоном у головній міжнародній виставці органічної продукції Biofach 2022 (цього разу це була літня виставка).)46. Українському органічному сектору на заході було приділено особливу увагу на всіх рівнях – від особистого спілкування до виступів єврокомісара з питань сільського господарства та міністра продовольства та сільського господарства Німеччини під час офіційного візиту до українських стендів. Україну на Biofach представляли 32 українські органічні компанії на двох стендах:

(1) Національний павільйон України «Organic Ukraine Business Hub», організований ЕЕРО та Organic Ukraine у партнерстві з MAPF та за підтримки Швейцарії (QFTR та OT4D) та Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні⁴⁸; та

(2) павільйон, організований Українською ягідною асоціацією, Органічною федерацією України та Асоціацією біодинаміки України. Експоненти Національного павільйону могли брати участь в обох форматах – на місці та дистанційно. Українські органічні компанії протягом року також були та будуть представлені на виставці Fruit Logistic (Берлін, квітень), Fruit Attraction

(Мадрид, жовтень), SIAL (Париж, жовтень), Nordic Organic Food Fair 2022 (Мальме, листопад), Food Ingredients & Health Ingredients Europe (Париж, грудень), Middle East Organic & Natural Products Expo (Дубаї, грудень) [122].

Опитування, проведене серед експонентів Національного павільйону України «Organic Ukraine Business Hub», показало, що майже 100% респондентів підтвердили, що їхні клієнти можуть і хочуть підтримати їх через торгівлю в цей критичний час. Крім того, з точки зору підтримки, необхідної для продовження органічних експортних відносин, вони вказали на сприяння їх участі в ключових органічних заходах, таких як Biofach, щоб залучити більше клієнтів і підвищити довіру до партнерства з українськими експортерами.

Українські експортери органічної продукції все ще шукають різні логістичні рішення для доставки своєї продукції, і український уряд сприяє цьому процесу. Так, Мінфін звернувся до представництва України при ЄС з проханням надати інформацію щодо наявних складів у Польщі, Словаччині, Угорщині та Румунії. Через логістичні проблеми, пов'язані з частковим блокуванням українських портів, черги на кордонах, труднощі з процедурою бронювання зерновозів, високу вартість автомобільного транспорту тощо, органічні виробники розглядають можливості розвитку інфраструктурних проектів на територіях країн-сусідів (членів ЄС), що диверсифікує експортні ризики та сприятиме хоча б частковому вирішенню логістичних питань. Україна залишається активним гравцем на міжнародному ринку та надійним постачальником органічної продукції, яка шукає та знаходить різні експортні можливості, а також налагоджує партнерські відносини

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА І НАПРЯМИ ЇХ ДОСЯГНЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Перехід на європейські стандарти якості продукції харчування та сільськогосподарської продукції

Через 6 років українська їжа відповідатиме стандартам безпеки ЄС, українські фермери отримуватимуть гроші від платіжної агенції за зразком польської ARiMR, а українське сільське господарство задовольнить прихильників захисту клімату. Споживачі ЄС не матимуть причин не купувати продукти харчування в Україні, а політики ЄС не матимуть причин не вводити перехідні періоди для України [102].

Переговори про вступ між Україною та Європейським Союзом ще не розпочалися, а Міністерство аграрної політики та продовольства України вже прийняло стратегічний документ розвитку сільського господарства, який є яскравим відображенням стратегій, прийнятих країнами Європейського Союзу – Стратегії Розвиток сільського господарства та сільських територій з терміном виконання до 2030 р.

Стратегія розвитку сільського господарства України містить 7 стратегічних цілей, у які досить органічно вписується напрям розвитку органічного сільського господарства як в значній мірі основа досягнення цих цілей.

Ціль 1. Реформування державних інституцій в аграрному секторі відповідно до спільної аграрної політики Європейського Союзу. Створення платіжного агентства, відповідального за переказ коштів фермерам.

Ціль 2. Прийняти комплексну політику безпеки харчових продуктів ЄС і стандарти контролю для санітарних і фітосанітарних (SPS) заходів, які повністю гармонізовані з вимогами ЄС.

Ціль 3. Забезпечення стабільності аграрного сектору шляхом підтримки стабільних та справедливих доходів виробників та підвищення їх конкурентоспроможності. Будуть реалізовані програми підтримки ліквідності, державні гарантії та субсидії.

Ціль 4. Створення загальнодоступного геопорталу, що містить дані про землі сільськогосподарського призначення та способи їх використання. Одним із завдань геопорталу стане підтримка сталого сільського господарства та ефективного використання ґрунту, повітря та води, в тому числі шляхом зменшення залежності від хімікатів.

Ціль 5. Сільське господарство, орієнтоване на клімат: збільшення доступності води для зрошення, підтримка органічного виробництва, циркулярна біоекономіка та біоенергетика. Діяльність також буде спрямована на запобігання втраті біорізноманіття, покращення екосистемних послуг і захист середовищ існування та ландшафтів. Впровадження спрощеної реєстрації насіння, запобігання поширенню ГМО насіння за межі каталогів насіння ЄС.

Ціль 6. Модернізація аграрного сектору: розвиток переробки, інновацій, цифровізація та обмін знаннями. Очікується, що це підтримає розвиток переробних підприємств і покращить доступ до досліджень та інновацій. Підтримка розвитку сільського підприємництва та аграрного консалтингу, цифровізація галузі.

Ціль 7. Створення умов для розвитку сільських територій. Підтримка молодих фермерів, розвиток жіночого підприємництва, розвиток інфраструктури, в тому числі цифрової.

Уряд України планує затвердити Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій до кінця 2024 року. Цілі Стратегії мають бути досягнуті до 2030 року [102].

Україна та українське сільське господарство підтримуються різними міжнародними фондами та бюджетами приватних корпорацій. Немає жодних підстав вважати, що до 2030 року Україна не досягне цілей, визначених Стратегією розвитку сільського господарства. Якщо так триватиме й далі, то після вступу до ЄС Україна одразу стане повноправним членом Співтовариства, без перехідних періодів.

3.2. Удосконалення менеджменту і розвиток маркетингу у сфері органічного виробництва.

Головною тенденцією сучасного розвитку агробізнесу є глобалізація економіки, яка є багатограним і складним процесом, який пов'язаний з розвитком людської діяльності та розкриває додаткові можливості та економічні вигоди для всіх країн світу. Водночас цей процес спричиняє негативні наслідки, які проявляються переважно в антропогенному впливі на довкілля. Протягом останніх десятиліть різко посилюється негативний вплив господарської діяльності суспільства на стан довкілля. В основному це стосується сфери аграрного виробництва, яка є найбільш чутливою до будь-якого залучення до розвитку аграрної екосистеми.

Крім того, актуальним питанням для України та багатьох інших країн світу є забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування. При цьому основні вимоги висуваються не тільки до якості продукції, а й до екологічних умов. Випуск вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейський ринок сьогодні набуває нового соціально-економічного змісту, і необхідно змінити пріоритети в системі аграрних відносин. Тому сьогодні відбувається процес перегляду ролі економіко-екологічних пріоритетів і очевидна перевага надається екологічно безпечному розвитку аграрного виробництва. Пріоритетне місце в аграрній системі має посісти критерій якості навколишнього середовища на національному рівні та необхідність екологізації аграрного виробництва. Вона не викликає жодних сумнівів і вимагає негайного пошуку радикальних шляхів її глобальної реалізації.

На сьогодні вже створені політичні, економічні та соціальні умови для розвитку екологічно спрямованих інновацій у сільськогосподарському виробництві, результатом впровадження яких є розвиток органічного виробництва. Щоб отримати вигоду від цих передумов і, як наслідок, від результатів впровадження такого типу інновацій, необхідно запровадити еколого-економічну систему менеджменту.

Наразі система менеджменту в органічному виробництві має дворівневу процедуру: акредитацію, надану органом сертифікації (національним органом або Міжнародною федерацією органічного сільського господарства, IFOAM) та

його безпосередню сертифікацію виробництва та надання права маркувати продукцію як органічну. Залежно від установи, яка виконує функції акредитації уповноважених органів сертифікації, а також безпосередню функцію сертифікації та контролю органічного виробництва, система управління органічним виробництвом може складатися з таких типів: державна (акредитація та сертифікація здійснюється органами управління органічним виробництвом). державні центри), приватні (наприклад, кваліфікація центрів акредитації в IFOAM і сертифікація приватними агентствами), державні та приватні (найпоширеніший тип: акредитація приватних центрів, що надають послуги сертифікації, здійснюється державними органами).

У 2012 році загальна кількість органів сертифікації органічної продукції у світі становила 576, більшість з них розташовані в Південній Кореї (76), Японії (61), США (49), Німеччині (32) [118].

Система розглядається науковцями як невід'ємна частина управлінської науки, що враховує та реалізує цілі охорони навколишнього середовища та раціонального використання економічно та екологічно збалансованих виробничих ресурсів при плануванні, здійсненні та контролі господарських дій щодо забезпечення збалансованого функціонування підприємства. екосистеми, а також її інноваційний розвиток.

Основним шляхом подолання екологічної кризи, що склалася в аграрному секторі країни, є інтеграція інтересів екології та економіки в сільськогосподарському виробництві. При цьому необхідно враховувати, з одного боку, тісний взаємозв'язок природного використання агросистем, стану довкілля та ресурсного потенціалу країни, а з іншого – перспективи розвитку розвитку національної економіки.

Коли відбуваються зміни у відносинах між суспільством і навколишнім середовищем, відбуваються зміни і в свідомості, психології, системі цінностей і поведінці людини щодо навколишнього середовища. Основним стимулом для започаткування цього процесу є поява нових потреб суспільства, які б поєднували економічну, екологічну та соціальну складові [128]. Тобто перехід

до економіки, орієнтованої на принципи екологічно збалансованого розвитку, потребує, перш за все, зміни ставлення людини до навколишнього середовища і її адекватного реальності розуміння сутності органічного виробництва як основного шляху екологізації у сфері сільського господарства як галузі, що забезпечує людство сировиною для виробництва продуктів харчування.

Сучасні умови ринкової трансформації економіки України мають передбачати перехід від екстенсивного економічного розвитку до інтенсивного, але екологічно безпечного, стійкого економічного зростання та інновацій на енерго- та ресурсозберігаючій основі [129, с.126]. У зв'язку з цим виникла необхідність переходу підприємств аграрної сфери на нові системи господарювання, які могли б забезпечити еколого-економічну збалансованість аграрного бізнесу. Варто зазначити, що перехід на нову систему управління є складним і трудомістким процесом, який можна реалізувати шляхом розробки нової інноваційної моделі розвитку аграрних підприємств.

Ми впевнені, що функціонування аграрних підприємств має відбуватися за концепцією безпечного розвитку на засадах органіки, але це потребує створення абсолютно нових умов для підприємницької діяльності, основою яких є екологізація аграрного виробництва, підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу агропромислового комплексу, формування екологічно орієнтованої системи управління на глобальному та регіональному рівнях і головним чином забезпечення населення якісними продуктами харчування. Тому вважаємо за необхідне розробити якісно нову інноваційну модель управління господарською діяльністю аграрних підприємств, яка відрізнятиметься від традиційної системи господарювання екологічно безпечним веденням аграрного бізнесу, його екологізацією, що є невід'ємною частиною безпечної стратегії розвитку. Проте проблема формування стратегії екологізації аграрного виробництва ще недостатньо досліджена як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Інноваційна модель розвитку сільського господарства ставить за мету підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств у

виробничій та розподільно-збутовій сферах шляхом впровадження сучасних технологій, видів продукції та методів господарювання.

На нашу думку, для забезпечення основних принципів зрівноваженого розвитку сільського господарства в регіоні необхідна екологізація сільськогосподарської діяльності; підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу галузі та формування екологоорієнтованої системи управління аграрним виробництвом.

Розуміння екологічної незахищеності змушує населення переглянути своє ставлення до їжі. Споживачі все більше уваги приділяють стану здоров'я, однак вони усвідомлюють взаємозв'язок між вибором їжі та станом навколишнього середовища, які є основними факторами впливу на здоров'я людей.

Щоб прийняти рішення про покупку органічних продуктів харчування, клієнту потрібно багато інформації, тому важливим аспектом успіху угоди є забезпечення належної упаковки та реклами. Розробка правильної концепції органічного землеробства потребує систематичної та довгострокової рекламної діяльності, яка дозволить розвинути позитивне ставлення до екопродуктів у суспільстві [91; 108]. Комунікація на ринку екологічної продукції переслідує як соціальні, так і комерційні цілі. Реалізація соціальних цілей є результатом прагнення популяризувати ідею органічного землеробства та його переваги серед потенційних споживачів та виробників. У цьому випадку рекламна кампанія повинна призвести до тривалих, бажаних і глибоких змін у суспільних настроях, однак її результати будуть помітні лише через тривалий період часу. Комерційні цілі виражають економічні інтереси виробників, переробників або розповсюджувачів органічних продуктів харчування. Виробники повинні ознайомлювати споживачів з ознаками органічної їжі. Крім того, вони повинні відрізнити свою продукцію від інших, що пропонуються на ринку, як екологічну [91, 51].

На ринку органічних продуктів інтегрована маркетингова комунікація використовується для інформування одержувачів про конкретну пропозицію. Для цього використовуються різні маркетингові інструменти, в тому числі

рекламні, до яких відносяться реклама, персональний продаж, стимулювання збуту і зв'язки з громадськістю (PR) і прямий маркетинг. Промоція слугує для інформування про здоров'я та смакові цінності органічної їжі, заохочення людей купувати ці продукти та встановлення зв'язку між споживанням органічної їжі та здоровим способом життя чи системою цінностей. Акція полегшує надання інформації про нові продукти харчування на ринку, а також про місця, де їх можна придбати. PR-діяльність особливо важлива при відкритті нових комерційних приміщень, відділів у мережах магазинів, ресторанів, барів, закладів громадського харчування, агротуристичних господарств або діяльності, що підтримує використання органічних продуктів харчування в громадському харчуванні [91]. Сучасні інформаційні технології сьогодні стають основним засобом інформації. Завдяки Інтернету клієнти вирішують, в якому порядку, як і чи будуть вони взагалі читати пропозицію [91].

Варто згадати також про можливість Virtual Organic Fair, ідея якого полягає у розвитку мережі дистрибуції органічних продуктів харчування в Інтернеті та поширенні знань про органічні продукти харчування. У засобах масової інформації інформація про органічне землеробство з'являється в сільськогосподарських програмах у низькі години перегляду. У результаті ця інформація досягає лише дуже невеликої групи одержувачів. Різноманітність рекламних інструментів, які можуть використовувати суб'єкти ринку органічних продуктів харчування, відкриває величезні можливості для спілкування зі споживачами. Посилення просування може сприяти збільшенню попиту на цю їжу, а також позитивно виділити її серед конкуруючих харчових продуктів.

Сучасним напрямком діяльності аграрних підприємств є екологізація, яка базується на оволодінні еколого-економічними методами господарювання, з метою забезпечення розширеного відновлення природних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної екологічно безпечної продукції, створення аграрних систем з використанням екологічних методів господарювання. Функціонування аграрних підприємств відповідно до концепції безпечного

розвитку потребує створення принципово нових умов для підприємницької діяльності, основою яких є екологізація сільськогосподарського виробництва та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу агропромислового комплексу та формування екологічно орієнтована система господарювання.

Поєднання очікуваного зростання населення та прогнозованого землекористування показує, що низькопродуктивне сільське господарство є нереальним варіантом для виробництва достатньої кількості їжі в майбутньому. Органічне сільське господарство зазнає серйозних обмежень з боку пропозиції, не в останню чергу через брак доступних для рослин поживних речовин, і не може бути основним джерелом їжі для світу. Подальше вдосконалення традиційного сільського господарства на основі інновацій, підвищення ефективності та вдосконалення агрономічних методів, здається, є єдиним способом виробляти достатню кількість і доступну їжу для зростаючого населення світу, мінімізуючи при цьому негативний вплив на навколишнє середовище. Автором запропоновано модель складових еколого-економічних механізмів господарювання в сільськогосподарському виробництві (рис. 3.1).

Еколого-економічні інструменти, на нашу думку, є невід'ємною частиною екологічного маркетингу, який покликаний задовольнити потреби споживачів та зберегти навколишнє середовище і включають:

- виробництво екологічно безпечної сільськогосподарської харчової продукції та її екологічне позиціонування;
- формування ціни з урахуванням екологічних витрат;
- формування ринку екологічно безпечних продуктів харчування, заснованих на міжнародних стандартах екологічного сільськогосподарського виробництва;

Рис. 3.1. Структурні елементи еколого-економічного механізму управління екологізацією аграрного виробництва в Україні*

*розроблено автором на основі [45, с.12]

- дистрибуцію екологічно безпечної сільськогосподарської харчової продукції;
- формування інформаційно-комунікаційної системи просування сільськогосподарської продовольчої продукції.

Економічне стимулювання екологічно орієнтованого сільського господарства, що функціонує на засадах органічного виробництва, безпосередньо пов'язане з охороною і використанням земель, збереженням, відтворенням і підвищенням родючості ґрунтів, а також охороною навколишнього середовища в цілому. Методи економічного стимулювання екологізації аграрного виробництва мають бути закріплені на законодавчому рівні і включати:

а) надання податкових і кредитних пільг громадянам і юридичним особам, які за власні кошти здійснюють заходи з використання та охорони земель, що входять до національні та регіональні програми;

б) виділення з державного або місцевих бюджетів громадянам і юридичним особам коштів на відновлення попереднього стану земель, заподіяне не з їх вини;

в) звільнення від плати за земельні ділянки в стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;

г) компенсація за рахунок бюджетних коштів зменшення втрат доходів власників землі та землекористувачів унаслідок тимчасового збереження деградованих і малородючих земель, спричинених не їх експлуатацією.

До принципів механізму економічного стимулювання слід віднести:

- принцип поєднання економічних стимулів і стягнень;
- принцип стимулювання кінцевих результатів проведених заходів;
- принцип незалежності ведення бізнесу (незалежність від організаційно-правових форм діяльності).

Перспективним напрямком налагодження економічних відносин між сертифікованими сільськогосподарськими та переробними підприємствами органічного сектору є створення ринкових утворень на основі горизонтальної та вертикальної інтеграції та кооперації. Кооперація об'єднує товаровиробників у їхню ринкову діяльність на основі їх добровільного залучення до процесів інтеграції із взаємодопомогою та економічної кооперації. Такі спілки дають їм можливість отримувати прибуток не тільки безпосередньо від сільськогосподарського виробництва, а й від наступних етапів руху своєї продукції, брати участь у великому бізнесі, використовувати професійних менеджерів, розподіляти ризики, контролювати канали збуту продукції, дистрибуції та матеріально-технічного постачання, впливати на ціни шляхом формування великих партій продукції та застосування сучасних маркетингових

методів і технологій, бути рівноправними партнерами в ринковому середовищі конкурентів.

З метою забезпечення цілісності взаємодії всіх елементів економічного механізму екологізації в аграрному виробництві визначено його принципи, критерії, інструменти, джерела фінансування та методи стимулювання (рис. 3.2).

Основними напрямками організаційно-економічного управління екологізацією аграрного виробництва в Україні є:

- формування на державному рівні заходів, здатних змінити формат взаємовідносин виробництва з навколишнім середовищем у напрямі раціонального використання, відтворення систем землеробства;

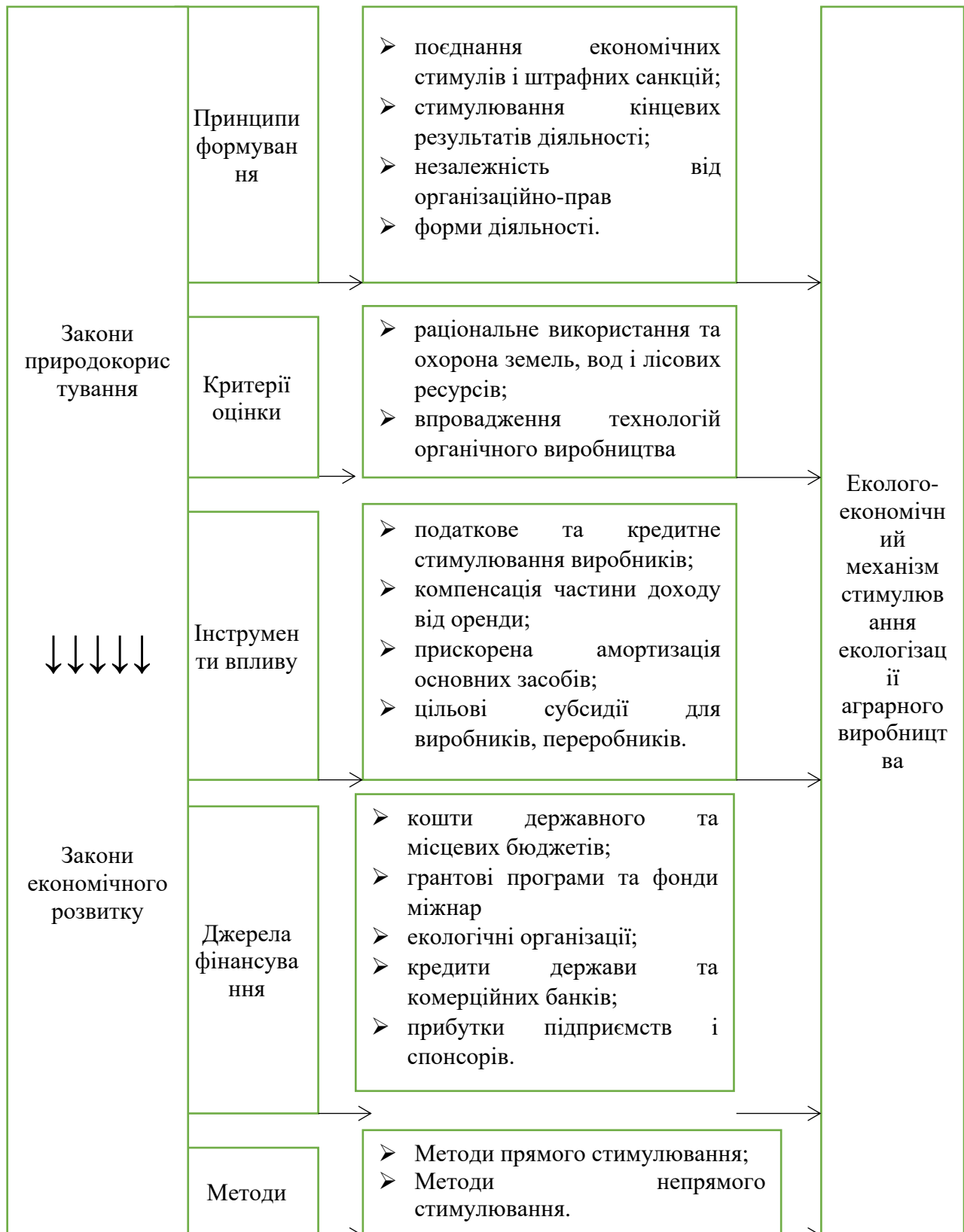
- реалізація заходів екологічної політики на державному та регіональному рівнях, основою якої є процес впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва, раціональне використання можливостей економіки держави, насамперед її фінансових ресурсів, виробничих, наукових та технічний потенціал;

- визначення соціальних пріоритетів з урахуванням конкретної екологічної ситуації в регіонах, відповідно до яких планується усунення негативних явищ природокористування та перехід до екологічно чистого виробництва;

- поєднання державного впливу з ринковими формами господарювання, стимулювання якісних змін шляхом пріоритетного фінансування, кредитування, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення, впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва;

- проведення економіко-екологічного моніторингу за процесом переходу до екологічно чистого виробництва в аналізі внутрішніх сильних і слабких сторін сільськогосподарських товаровиробників;

- облік змін факторів макро- та мікросередовища та їх вплив на конкурентоспроможність продукції та підприємств аграрного сектору економіки, а саме деталізація їх дій, чітке розмежування ринкових можливостей та загроз.

Рис. 3.2. Еколого-економічний механізм стимулювання екологізації аграрного виробництва в Україні*

*розроблено автором на основі [45, с.14].

Для ефективного функціонування механізму еколого-економічного управління стратегічний підхід має поєднуватися з системою екологічного менеджменту. При цьому важливо зазначити, що традиційна система природокористування є достатньою для загальноприйнятої системи господарської діяльності. Тоді як для досягнення конкурентних переваг на світовому ринку необхідно перебудувати існуючу систему відповідно до вимог міжнародних стандартів. Таким чином, для переходу сільськогосподарських підприємств на екологоорієнтований тип господарювання істотним є врахування еколого-економічних методів господарювання. Крім того, організація виробничих відносин у сільському господарстві має базуватися на раціональному використанні природних ресурсів та формуванні еколого-економічної системи менеджменту органічним виробництвом.

3.3. Диверсифікація напрямів і принципів органічного виробництва та його продукції і її використання.

Аналіз тенденцій і прогнозів щодо майбутнього органічного землеробства вказує на кілька основних напрямків розвитку. По-перше, зростаюча обізнаність споживачів щодо впливу виробництва харчових продуктів на навколишнє середовище та здоров'я людини сприяє збільшенню попиту на органічні продукти. Тому можна очікувати подальшого збільшення кількості органічних ферм та збільшення площ органічних посівів.

По-друге, розвиток технологій та інновацій в органічному землеробстві може сприяти підвищенню ефективності виробництва та зниженню витрат, що, у свою чергу, може вплинути на цінову конкурентоспроможність органічної продукції порівняно з традиційною.

По-третє, зростання інтересу до напрямків органічного землеробства з боку органів влади та міжнародних організацій може призвести до запровадження нових нормативів, стандартів і програм підтримки розвитку еко-землеробства. У результаті органічне сільське господарство може ставати все більш привабливим для виробників сільськогосподарської продукції та інвесторів у цю галузь.

Можливістю для українського органічного сільського господарства є подальше інвестування в овочівництво та вирощування фруктів, на які є значний попит у країнах ЄС, Японії та США. Органічні ферми повинні бути фінансово підтримані, щоб вони могли збільшити асортимент виробленої продукції та виробляти сучасну їжу частково переробленої. Крім того, необхідна систематична освіта українського суспільства – якщо споживачі будуть повною мірою усвідомлювати переваги споживання екопродуктів, вони охочіше їх вживатимуть. Диверсифікація каналів збуту також доцільна. Введення органічних продуктів харчування в більшість місцевих магазинів, ресторанів та інших центрів громадського харчування полегшить кожному споживачеві зробити зважений вибір їжі. Не варто забувати і про силу ЗМІ. Влада країни та виробники органічної продукції повинні активно популяризувати та пропагувати (переважно в Інтернеті, доступ до якого наразі необмежений) органічне землеробство, оскільки воно приносить користь не лише здоров'ю споживача, а й усьому навколишньому середовищу та багатьом галузям економіки.

Наразі інтенсифікація сільськогосподарського виробництва спричиняє потужне забруднення довкілля, негативні зміни у ланцюгах екосистем, що відповідно негативно впливає на стан стану здоров'я людей і, таким чином, знижує продуктивність галузі. Значну роль у цьому об'єктивно може відіграти власне органічне виробництво, яке слід розуміти не лише як обмеження використання хімічних засобів у процесі виробництва сільськогосподарської продукції з метою зменшення рівня токсичності і шкідливості для людей продуктів харчування, вироблених з сільськогосподарської сировини, але також і зменшення відходів цього виробництва до мінімальної межі або до їх повної елімінації, і до максимізації рівня екологічно безпечної утилізації відходів або їх повторного використання як безпосередньо у сільському господарстві, так і у галузях, безпосередньо із ним пов'язаних.

Крім розвитку органічного сільського господарства дієвими шляхами вирішення протиріччя між економічним зростанням і використанням природного середовища в контексті циркулярної економіки можуть бути:

біоінтенсивне міні землеробство; біодинамічне землеробство; ефективні мікроорганічні технології; усталене сільське господарство з низькою ресурсомісткістю; точне сільське господарство; регенеративне сільське господарство. Однак наразі найбільш поширеним методом у світі є власне органічне сільське господарство, яке достатньо гармонійно вписується у концепцію і модель циркулярної економіки.

Основними проблемами органічного сільського господарства та виробництва органічних продуктів харчування в Україні на внутрішньому ринку є низька купівельна спроможність внутрішніх споживачів органічної продукції харчування, зменшення попиту на органічну продукцію, зокрема, через переміщення значної кількості населення в інші регіони України та за кордон, порушені ланцюги постачання через зруйновану інфраструктуру та закриття частини роздрібних торговельних мереж [23]. Зовнішній ринок наразі обмежують проблеми із порушеною логістикою і невирішені питання організації та ціни сертифікації продукції, що може експортуватись.

Слід врахувати також і наявність певних недоліків, іманентних органічному сільському господарству, які властиві цьому типу господарювання від самого початку його виникнення – невисока ефективність біологічних препаратів (зелених пестицидів, біофунгіцидів, біоінсектицидів, стимуляторів росту, мікродобрив тощо); проблема хвороб та шкідників (залишається відкритою); потреба у збільшенні посівних площ (на жаль, іноді цю проблему вирішують шляхом вирубування лісів); процес органічного виробництва вимагає більше роботи та часу; органічні продукти коштують дорожче, ніж традиційні [8].

Перехід до циркулярної економіки може забезпечити багато переваг для здоров'я, пов'язаних, наприклад, зі зменшенням викидів речовин, що забруднюють повітря та воду, або зменшенням негативного впливу на людей пестицидів, що містяться в продуктах харчування. За оцінками, зменшення використання пестицидів у сільському господарстві може заощадити \$550 млрд. на охороні здоров'я до 2050 року [140]. Засади циркулярної економіки як нової моделі економічного розвитку, докорінно відмінної від традиційної лінійної

моделі, цілком гармонійно поєднуються із органічним виробництвом, що особливо виразно спостерігається на прикладі аграрної сфери економіки.

На експортному ринку, оскільки майже 90% органічної продукції експортується з України, необхідна подальша підтримка для просування українського органічного сектору за кордоном. ЕЕРО спільно з партнерами вже практично щороку організовують міжнародну онлайн-конференцію Organic Export During the War та Національний павільйон України на найбільшій органічній виставці Biofach. У листопаді-грудні 2022 ЕЕРО та Organic Initiative за підтримки Швейцарії (QFTP та OT4D) провели міжнародну онлайн-конференцію та matchmaking event «Organic Export Days 2022 – Ukraine, Albania, Serbia», а також спільно з органічними експортерами презентували українську органіку на єдиній міжнародній виставці Близького Сходу «Organic & Natural Products», «Ехро 2022», а також на «Nordic Organic Food Fair». Активною є постійна участь українських компаній – виробників органічної продукції у Міжнародній виставці Biofach у Х Національному павільйоні України. Цю практику обов'язково є сенс продовжувати. Водночас необхідно поживити політичний діалог на міжнародному рівні щодо сприяння розвитку органічного виробництва та ширшого залучення України до міжнародного органічного руху.

Органічне виробництво цілком об'єктивно є нішевим напрямом розвитку сільського господарства, який стає все більш популярним в умовах необхідності враховувати наслідки бойових дій та умови воєнного часу в країні, що значно обмежує можливості особливо великих господарств – агрохолдингів вести традиційне для них сільське господарство у сфері вирощування пшениці, кукурудзи, соняшнику, сої, ріпаку та елементарного експорту продукції їх вирощування, оскільки блокади морських портів і низька пропускна здатність інших видів транспорту (суходільного) обмежують можливості експорту цієї продукції, а внутрішні потреби країни в ній є в разів п'ять менші від обсягів вирощування. Тому сільськогосподарські виробники змушені диверсифікувати напрями своєї діяльності, і одним із таких напрямів об'єктивно стає нішеве сільське господарство у вигляді органічного виробництва, попит на продукцію

якого за кордоном є високий, а внутрішній ринок в Україні ще недостатньо сформувався. Така ситуація у зазначених умовах створює високу привабливість зазначеного напрямку здійснення виробництва та його диверсифікації.

Подолання великого комплексу негативних і суб'єктивних причин і обставин, що склалися за останні роки в сільському господарстві України загалом і на селі зокрема, потребує вивчення та реалізації нетрадиційних для вітчизняних умов практичних кроків. Саме нішеве сільське господарство є одним із таких кроків. Це дозволяє вирощувати продукцію на відносно невеликих площах, що особливо відповідає умовам західних регіонів країни та її гірських районів, де розміри сільськогосподарських угідь порівняно невеликі. Тим більше, що така продукція є більш мобільною. Порівняно з традиційною, і переміщується значно меншими партіями, що значно полегшує її рух і цим збільшує можливості виробників та транспортників.

Для малих за розмірами підприємств і окремих виробників такий напрям сільського господарства став близьким вже на протязі останніх декад як результат неможливості вести конкурентну боротьбу із більш крупними господарствами. Тут можна обійтися невеликими земельними ресурсами, можна швидко змінити спеціалізацію, є велика зацікавленість в отриманні максимального доходу, нішевий бізнес не потребує значних початкових інвестицій. Сучасна ситуація змушує вдаватись до подібної диверсифікації і великі за розмірами господарства, що для них є значно важче, порівняно із меншими за розмірами господарства.

В Україні сьогодні «нішевий» розвиток аграрної економіки набув настільки значних масштабів, що заслуговує відповідної уваги науковців і потребує відповідних досліджень для визначення можливих шляхів усунення існуючих бар'єрів цього розвитку як реального способу виживання дрібних фермерів. в складних ринкових умовах та диверсифікації своєї діяльності та асортименту продукції, а виходячи з цього – підвищити рівень стійкості розвитку села та покращити структуру продовольчої безпеки населення. Цей напрямок розвитку сільського господарства в Україні набуває особливого значення в

контексті підвищення рівня збалансованості сталості сільських територій, де основою економічного розвитку в більшості випадків є сільське господарство, і саме рівень ефективності його розвитку визначає доходи населення, звідси – і рівень розвитку соціальної та екологічної сфер села, а звідси – рівень життя селян загалом.

Ці проблеми разом утворюють достатньо широке поле для обґрунтування відповідних шляхів їх вирішення. Заходи з підтримки органічного сільського господарства як особливої сфери біоекономіки не повинні обмежуватися створенням та впровадженням відповідного законодавства. Інші заходи для стимулювання попиту та пропозиції в цьому секторі можуть включати субсидії на виробництво, переробку, інвестиції чи заходи контролю, а також діяльність із сприяння експорту органічної продукції, просування органічного сільського господарства серед споживачів і виробників тощо. У цьому контексті найважливішими напрямками досліджень на найближчу перспективу є пошук шляхів вирішення проблеми підвищення доступності кредитів для виробників органічної сільськогосподарської продукції та формування умов, необхідних для розвитку різних видів кооперації у цій сфері. Крім того, слід відзначити доцільність запровадження в країні відповідної статистики органічного сільського господарства, а також включення деяких відповідних дисциплін до навчального плану аграрних спеціальностей у ВНЗ [32].

Розглядаючи альтернативи можливої переорієнтації сільського господарства на органічне, слід також мати на увазі, що органічне сільське господарство не є панацеєю від усіх проблем сектора дрібних виробників, оскільки воно має як переваги, так і недоліки, тому варто проаналізувати економічну доцільність такого кроку з урахуванням конкретних умов кожного господарства та його ресурсного потенціалу. Як висновок, слід зазначити, що центром більшості біоекономічних стратегій у всьому світі є первинне виробництво біомаси. Наслідки впровадження сільськогосподарської біоекономіки включають:

- зрівноважене використання природних ресурсів (грунт, вода, поживні речовини, генетичні ресурси та біорізноманіття)
- зрівноважене органічне сільськогосподарське виробництво (рослинництво, тваринництво) з використанням новітніх сільськогосподарських технологій;
- оптимізація систем сільськогосподарського виробництва з точки зору зрівноваженості [32].

Цілком очевидно, що започаткована практика створення інспекторів з органічного виробництва сприятиме його ефективному розвитку. За даними Міністерства економіки України, кваліфікаційний іспит на цю посаду успішно склали всі 22 кандидати, які одержали свідоцтва інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції із зазначенням галузі (галузей) органічного виробництва». Тепер в Україні буде все більше інспекторів з органічного рослинництва, тваринництва, грибівництва, аквакультури, виробництва органічних морських водоростей, виробництва органічних харчових продуктів (у тому числі органічного виноробства) та органічних кормів, заготівлі органічних об'єктів рослинного світу, які працюватимуть за українським законодавством. Крім того, це дасть можливість органам сертифікації розпочати процедуру акредитації в Національному агентстві з акредитації.

Органічне сільське господарство багатьма способами сприяє захисту навколишнього середовища. Перш за все, використання відновлюваних ресурсів і обмеження використання хімікатів і синтетичних добрив дозволяє нам зберегти біорізноманіття та захистити ґрунт і воду. Крім того, екологічне сільське господарство сприяє сталому управлінню природними ресурсами, що призводить до зниження споживання води та енергії та скорочення викидів парникових газів. Таким чином, органічне землеробство підтримує захист навколишнього середовища та сталий розвиток.

Підсумовуючи, розвиток і майбутнє органічного сільського господарства видаються дуже перспективними. Зростаюча обізнаність споживачів,

технологічний прогрес і підтримка з боку влади та міжнародних організацій можуть сприяти подальшому зростанню обсягів органічного сільського господарства та його важливості на харчовому ринку.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дають підстави для наступних висновків:

- продовольча економіка потребує зміни традиційної парадигми. Ця потреба впливає як з дуже низької біологічної та медичної якості багатьох продуктів, так і з необхідності ефективного захисту сільськогосподарського середовища;
- використання екологічних інновацій, включаючи рішення, відомі як традиції, є важливим інструментом сприяння позитивній еволюції галузі;
- цілі European Green Deal будуть сильно сприяти підтримці екологічних інновацій у виробництві та переробці харчових продуктів;
- необхідно відновити та використовувати методи агротехніки та переробки, які дозволять повернутися до високого вмісту поживних речовин у їжі.

Реалізація концепції зрівноваженого розвитку сільського господарства і харчової галузі вимагає глибоких і швидких змін у цій сфері економічної діяльності. Слідування нинішнім шляхом, безсумнівно, посилює б уже існуючу проблему погіршення біологічної та здорової якості їжі. Методи, які можуть вирішити ці проблеми, вже доступні та визнані. Існуючі інновації в сільському господарстві, які також можна звинувачувати в поточній ситуації, можуть бути швидко й ефективно замінені новою категорією – еко-інноваціями, спрямованими на підвищення рівня органічності продукції. Інтерпретація інновацій, в якій єдиним критерієм є новизна запропонованого рішення, без детального аналізу наслідків його використання, не може бути продовжена в сільському господарстві та харчовій промисловості. Рішення, запропоновані в «European Green Deal», також враховують потребу в екоінноваціях. Фундаментальними можуть бути традиційні методи управління водними ресурсами (вода є сутністю сільського господарства) і повернення до загального використання мікроорганізмів замість синтетичних хімікатів, які також шкідливі для людини. Сучасна модель органічного (біологічного) сільського господарства враховує цю ідею.

Органічне виробництво забезпечує одержання якісної, натуральної та безпечної для здоров'я людей продукцію. Органічні господарства не тільки виробляють високоякісну їжу чи сировину для неї, але й турбуються про якість всього середовища, в якому вони працюють. Основою органічного сільського господарства є використання сертифікованого мінімального рівня хімікатів, що передбачає виробництво екологічно безпечних продуктів, подібних до натуральних за якістю та збереженням. Це також передбачає покращення навколишнього середовища та виражає економічні, екологічні та соціальні переваги порівняно з традиційним сільським господарством, незважаючи на відносно високу вартість ручної праці, відносно високу вартість виробництва та потребу в економічно неефективному тривалому перехідному періоді.

Основним чинником, що стимулює розвиток органічного сільського господарства у світі, є платоспроможний попит на органічну продукцію. Із зростанням екологічної свідомості та рівня добробуту суспільства зростає інтерес до цього виду продукції. Глобальний ринок органічних продуктів харчування має великі можливості для розвитку. Темпи розвитку органічного сільського господарства у світі є високими, хоча й недостатніми, в основному через відносно високу вартість органічної продукції.

Потенціал України в розвитку органічного сільського господарства є одним із найбільших у світі, однак рівень розвитку цієї галузі все ще є порівняно низьким. На жаль, розвиток ринку органічної продукції в Україні також знаходиться на початковій стадії. Внутрішній ринок органічної продукції в Україні розвинений недостатньо, а експорт органічної продукції є переважно сировинним.

Тим не менш, галузь органічного виробництва в Україні є перспективною завдяки наявності в Україні родючих ґрунтів. Незважаючи на складні умови воєнного часу, український органічний сектор продовжує працювати та демонструвати свої досягнення: створювати нові продукти та представляти українську органіку на міжнародних виставках. Розвиток органічного сільського господарства сприятиме покращенню економічної, соціальної та екологічної

ситуації в Україні, а також комплексному розвитку сільських територій та покращенню здоров'я населення. Запровадження органічного виробництва в Україні відновить родючість ґрунтів та захистить довкілля; розвиток сільської місцевості та підвищення соціального рівня життя сільських жителів; підвищення ефективності та прибутку заробітчани від сільськогосподарського виробництва; забезпечення споживчого ринку здоровою, якісною продукцією; зміцнення експортного потенціалу країни; підвищення іміджу України як виробника та експортера екологічної, здорової та якісної продукції; забезпечення безпеки продовольчих поставок в Україні; сприяння загальному добробуту громадян України.

Темпи розвитку органічного сільського господарства в Україні вже досить високі: за останні 15 років кількість виробників органічної продукції зросла в десятки разів. Зараз країна посідає 11 місце в Європі та 20 місце у світі за площею органічних земель, у Східноєвропейському регіоні – і займає перше місце за сертифікованою площею органічних орних земель. Частка органічної продукції на ринку України не перевищує 0,1%, сучасний внутрішній споживчий ринок органічної продукції в Україні становить лише близько 0,5 євро на людину. Тому значна частина виробленої в Україні органічної продукції (близько 80%) експортується за кордон. 1% землі в Україні, зайнятої під органіку, дозволяє експортувати екологічно чисту продукцію на 200 млн євро, в основному це сировина.

Основними чинниками, які стримують розвиток органічного сільського господарства в Україні, є зовнішні та внутрішні. Серед зовнішніх виділяється труднощі із проникненням на зовнішні ринки та високі норми стандартів. Серед внутрішніх чинників є низька купівельна спроможність при високих цінах та низька культура споживання органічної продукції внаслідок не достатньої освіченості населення у сфері органічної продукції. Обидва вимагають активної участі держави у розвитку галузі. Закордонний досвід показує, що органічний розвиток можливий лише за підтримки держави. Важливо, що на державному рівні органічне виробництво залишається одним із пріоритетів розвитку

агропродовольчої галузі, продовжується робота з імплементації органічного законодавства в Україні та заходи щодо наближення законодавства України до законодавства ЄС. Водночас в умовах воєнного стану запровадження державної підтримки розвитку органічного виробництва, яку планували надати на початку 2022 року, очікується нескоро. Натомість ми розуміємо необхідність підтримки українського органічного сектору як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Реалізувати це можливо завдяки системній та ефективній співпраці українських органічних стейкхолдерів та міжнародних партнерів. На внутрішньому ринку через порушення ланцюгів поставок та міграцію значної частини населення України в інші регіони та за кордон, зниження купівельної спроможності споживачів органічні оператори коригують свої маркетингові та збутові стратегії, що потребує додаткових зусиль і ресурсів.

Для розвитку органічного сільського господарства в Україні необхідні: фінансові ресурси у вигляді інвестицій, доступних кредитів та державних субсидій, особливо на конверсійний період; стимулювання створення додаткових переробних потужностей для промислової переробки продукції органічного сільського господарства; адаптація міжнародного досвіду до українських умов та розробка стратегії та програм розвитку українського органічного ринку; створення сприятливих умов для залучення інвестицій в органічне сільське господарство; сприяння обізнаності населення щодо позитивних рис органічного виробництва, а виробників – щодо переваг органічного виробництва.

Надмірна бюрократизація, пов'язана з перекласифікацією звичайних господарств в органічні, а також щодо поточної діяльності, законодавчі неточності, помірне екологічне свідомість і достаток суспільства, нездатність адаптувати пропозицію до очікувань споживачів, акцент на продажу необроблених продуктів і переважання сезонних розпродажів означає, що пройде набагато більше часу, перш ніж Україна приєднається до провідних країн ЄС, які повністю використовують потенціал органічних продуктів харчування.

Можливістю для українського органічного землеробства є подальші інвестиції в овочівництво та вирощування фруктів, на які є значний попит у країнах ЄС, Японії та США. Органічні господарства повинні бути підтримані фінансово, щоб вони могли збільшити асортимент виробленої продукції та виробляти сучасні частково перероблені продукти харчування. Крім того, необхідна системна освіта українського суспільства – якщо споживачі повністю усвідомлюють переваги споживання екологічних продуктів, вони охочіше їх вживатимуть. Диверсифікація каналів збуту також доцільна. Введення органічних продуктів харчування в більшість місцевих магазинів, ресторанів та інших центрів громадського харчування полегшить кожному споживачеві зробити зважений вибір їжі. Не варто забувати і про силу ЗМІ. Влада країни та виробники органічної продукції повинні активно популяризувати та пропагувати (переважно в Інтернеті, доступ до якого наразі необмежений) органічне сільське господарство, оскільки воно приносить користь не лише здоров'ю споживача, а й усьому навколишньому середовищу та багатьом галузям економіки. Вищенаведена інформація становить набір ідей, використання яких може сприяти збільшенню продажів еко-продуктів на внутрішньому та світовому ринках і, як наслідок, зміцненню позицій України як провідного виробника та переробника органічної їжі.

Перспективними напрямками розвитку органічного виробництва в Україні є підстави вважати наступні:

1. Удосконалення законодавчої бази для ведення органічного виробництва в Україні.
2. Державна фінансова підтримка екологічно чистого органічного виробництва.
3. Підтримка розвитку органічного екологічно безпечного підприємництва шляхом надання йому пільг.
4. Використання зарубіжного досвіду органічного сільського господарства.

5. Розвиток збутової мережі та просування екологічної продукції на зовнішній ринок; перехід на європейські стандарти і розвиток системи сертифікації органічної продукції.

6. Формування довіри споживачів до сертифікованої органічної продукції;

7. Звикання та формування обізнаності потенційних споживачів про переваги екологічно чистих продуктів через засоби масової інформації.

8. Розвиток маркетингу органічної продукції.

Перехід сільського господарства на виробництво органічної продукції є об'єктивною вимогою дня, що пов'язано із необхідністю зменшувати шкідливий вплив продуктів харчування на організм людини. При цьому органічна продукція сільського господарства і органічне виробництво продукції мають як потужні переваги, так і певні недоліки, на які потрібно звертати увагу при переорієнтації виробництва в сторону органіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз ринку органічної продукції в Україні. 2018. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/407-analiz-rinku-organichnoyi-produktsiyi-v-ukrayini>
2. Болоховський В. Коментар. *Агробізнес сьогодні*. 2020.17 (432): 37
3. В Україні у 2023 році налічувалося понад 130 агровиробників органічної продукції. 2024. URL: https://bizagro.com.ua/v-ukrayini-u-2023-rotsi-nalichuvalosya-ponad-130-agrovirobnykiv-organichnoyi-produktsiyi/#google_vignette
4. Горобчук, А. Органічна Україна. *Агробізнес сьогодні*. 2018. Листоп. (№ 22). С. 22–24.
5. Горобчук, А. Стан і розвиток органічного виробництва в Україні. *Агробізнес сьогодні*. 2018. Берез. (№ 60). С. 16–18.
6. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Законодавство в галузі органічного сільського господарства (2023). URL: <https://organicinfo.ua/infographics/organic-agriculture-legislation-2023/>
8. Екологічні наслідки традиційного сільського господарства. Органічне виробництво в Україні. 2021. URL: <https://ecoindustry.pro/avtorski-statti/ekologichni-naslidky-tradyciynogo-silskogo-gospodarstva-organichne-vyrobnytvo-v>.
9. Інспектори з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції з'являться в Україні. 2022. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukrajini-z-yavlyatsya-organichni-inspektori/>
10. Коваленко Н. П. Рецензія на монографію: Орехівського В. Д. Еволюція наукових основ органічного землеробства в Україні (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія; наук. ред. д-р с.-г. наук, проф., академік НААН В. А. Вергунов, Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2017, 550 с. / Н. П. Коваленко // Гілея: науковий вісник. - 2018. - Вип. 138(1). - С. 216-218. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_138\(1\)__45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_138(1)__45).

11. Клітна М.Р., Брижань І.А. 2013. Стан і розвиток органічного виробництва та ринку органічної продукції в Україні. *Ефективна економіка*. 10.
12. Милованов Є. Принципи здоров'я як вагомий фактор впливу на розвиток органічного сільського господарства України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. 1: 160-176.
13. Наукові основи виробництва органічної продукції в Україні: монографія / за ред. д-ра с.-г. наук, проф., акад. НААН Я.М. Гадзала, д-ра с.-г. наук, проф., чл.-кор. НААН В.Ф. Камінського. К.: Аграрна наука, 2016. 592 с.
14. Органічне виробництво України за 2016-2021 рр.. URL: <https://organicinfo.ua/infographics/organic-production-in-ukraine-2016-2021/>
15. Органічне виробництво і продовольча безпека: матеріали доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. Житомир: Полісся, 2013. 492 с.
16. Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області. Практичні рекомендації / Антоненко С. С., Антоненко А. С., Писаренко В. М. [та ін.]. Полтава: РВВ ПДАА, 2010. 200 с.
17. Органічний ринок в Україні. Інформаційний бюлетень від 12.02.2020 р. OrganicInfo.ua. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/02/UAOrganic_fact_sheet_2020-UA-1.pdf
18. Офіційний сайт Федерації органічного руху України [Електронний ресурс]. URL: <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
19. Поташник М. Органічна продукція як чинник підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Збірник матеріалів Звітної студентської наукової конференції за результатами науково-дослідної роботи у 2023 р. / за заг. ред. Р.Д. Федіва м. Дубляни, 2024. 441 с. С.45-48.
20. Поташник М. Проблеми і перспективи органічного виробництва. Сучасний менеджмент: витоки, реалії та перспективи розвитку: тези доп. X Всеукр. студент. наук.-практ. конф., присвяч. 73-ій річниці від дня народження

д.е.н., професора Петра Степановича Березівського. Львів, 2024. 334 с. С. 272-274.

21. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України. Відомості Верховної Ради. 2018, № 36, ст.275.

22. Про внесення зміни до розділу XI "Перехідні положення" Закону України "Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції" Закон України. Відомості Верховної Ради. 2021. № 40. ст.332.

23. Розпочато другий етап грантової програми підтримки органічного сектору. 2022. URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/rozpochato-drugiy-etap-grantovoji-programi-pidtrimka-organichnogo-sektoru/>

24. Сільське господарство України: стат. збірник. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

25. Статистика вирощування зернових в Україні 2007–2023. URL: <http://shareupotential.com/ru/BE/ukrainian-zerno-statistika-vyraschivania-2020.html>

26. Тимошенко Т. Олена Березовська: «Органічне виробництво – це можливості для стабільного розвитку, а не чарівна паличка для фермера». *Агробізнес сьогодні*. 2020.17 (432):36-37.

27. Україна входить у ТОП-15 європейських країн за площею виробництва органіки. 2017. URL: <https://agropolit.com/news/3793-ukrayina-vhodit-u-top-15-yevropeyskih-krayin-za-ploscheyu-virobnitstva-organiki>

28. Чайка Т.О. Ефективність органічного сільського господарства в Україні. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. 4:160-164

29. Черевко Г.В., Черевко І.В. Органічне сільське господарство як шлях його екологізації в контексті циркулярної економіки. *Захист і відновлення екологічної рівноваги та забезпечення самовідновлення екосистем*: колективна монографія / за заг. ред. Т.О. Чайки. Полтава: Видавництво ПП «Астрія», 2023. 308 с. С. 203-210.

30. Черевко Г.В. Циркулярна економіка: переваги та недоліки. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК*. 2022. № 29. С. 10-17. DOI: <https://doi.org/10.31734/economics2022.29.010>.
31. Черевко Г.В. Циркулярна економіка: еволюція поняття. *Аграрна економіка*. 2022. № 3-4. С. 51-58. DOI: <https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.03-04.051>.
32. Черевко Г.В., Черевко І.В. 2020? Органічне сільське господарство на засадах біоекономіки як чинник зрівноваженого розвитку
33. Черевко Г.В., Черевко І.В. Органічне сільське господарство як шлях його екологізації в контексті циркулярної економіки. *Захист і відновлення екологічної рівноваги та забезпечення самовідновлення екосистем*: колективна монографія / за заг. ред. Т.О. Чайки. Полтава: Видавництво ПП «Астрія», 2023. 308 с. С. 203-210.
34. Шикула М. К. Концепція біологічного землеробства на чорноземних ґрунтах. *Вісник ХНАУ*. 2004. № 1. С. 237.
35. Цукрові буряки та збільшення площ під ними в 2023: чи залишиться культура у фаворитах? URL: <https://superagronom.com/articles/683-tsukrovi-buryaki-ta-zbilshennya-plosch-pid-nimi-v-2023-chi-zalishitsya-kultura-u-favoritah>
36. Abete I., Romaguera D., Vieira A.R., Lopez de Munain A., Norat T. Association between total, processed, red and white meat consumption and all-cause, CVD and IHD mortality: a meta-analysis of cohort studies. *Br J Nutr*. 2014. 112(5):762–775.
37. AgroDay. Fair Price: Organic certification will rise in price by 30%. 2017. URL: <https://agroday.com.ua/2017/12/19/oko-za-eko-sertyfikatsiya-organichnogo-vyrob-nytstva-podorozhchaye-na-30/>.
38. AgroDay. a. For the inscription “organic” on the usual products they promise to fined for 30 000 UAH. 2018. URL: <https://agroday.com.ua/2018/04/24/za-nadpys-organik-na-zvyhajnij-produktsiyi-obitsyayutshtrafuvaty-na-30-000-grn/>.
39. AgroDay. b. Look inorganically: Ukrainians spend on organic products 15 times less than in Europe. 2018. URL: <https://agroday.com.ua/2018/06/15/organichne->

vidstavannya-ukrayinski-spozhyva chi-vytrachayutna-organichni-produkty-v-15-raziv-menshe-nizh-v-yevropi

40. AgroDay. c. Organomics: for organic grain Europeans are ready to pay extra 20-30%, 2018. URL: <https://agroday.com.ua/2018/05/17/za-organichne-zerno-yevropejtsi-gotovi-doplachuvaty-20-30/>.

41. AgroDay. 2018 d. Our buckwheat: half of Ukrainian organic buckwheat is sown by Ukrainian farmers, URL: <https://agroday.com.ua/2018/05/23/polovynu-organichnoyi-grechky-u-sviti-siyut-ukrayinski-fermery/>.

42. Arbenz, M., Gould, D., Stopes, C. Organic 3.0 for Truly Sustainable Farming & Consumption. IFOAM – Organics International & SOAAN. 2016. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/2020-05/Organic3.0_v.2_web.pdf.

43. Agribusiness of Ukraine: Infographic guide 2019/20 MR. URL: https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2020/?utm_source=kurkul&utm_medium=news&utm_campaign=launch.

44. Bakan, J. (2006), "The Corporation. The Pathological Pursuit of Profit and Power", *Society and Business Review*, Vol. 1 No. 3, pp. 281-282. <https://doi.org/10.1108/17465680610706355>

45. Bahorka M. Formation of the ecological-economical management of ecologization of agrarian production. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2019. Vol. 5. No. 1. Pp. 5–18. URL: <http://arejournal.com>.

46. Bouttes M, Darnhofer I, Martin G. Converting to organic farming as a way to enhance adaptive capacity. *Organic Agriculture* [Internet]. 2019;9:235-47. doi:<https://doi.org/10.1007/s13165-018-0225-y>

47. Boeing H., Bechthold A., Bub A., Ellinger S., Haller D., Kroke A., Leschik-Bonnet E., Muller M.J., Oberritter H., Schulze M., et al. Critical review: vegetables and fruit in the prevention of chronic diseases. *Eur J Nutr*. 2012, 51(6):637–663.

48. Bulavka, L.V. Osobyste selyanske hospodarstvo yak orhanizatsiyno-pravova forma hospodaryuvannya, yoho sut ta shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti

- funkcjonowania. 2012. URL: https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/3_1/053.pdf.
49. Caparros, M. (2016). Głód. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
50. Cherevko H. Organic farming in Ukraine – state, problems and perspectives. Roczniki Naukowe SERiA. 2018. XX (5) 36-41 doi: 10.5604/01.3001.0012.6676.
51. Cichocka I, Grabiński T. Psychograficzno-motywacyjna charakterystyka polskiego konsumenta żywności ekologicznej. Żywn Nauk Technol Jakość. 2009, 5: 107-118.
52. Co to jest rolnictwo ekologiczne? Na czym polega rolnictwo ekologiczne? 2023-11-07. URL: <https://dlaoslin.pl/content/767-co-to-jest-rolnictwo-ekologiczne-na-czym-polega-rolnictwo-ekologiczne>.
53. Darnhofer, I., Bellon, S., Dedieu, B., Milestad, R. Adaptiveness to Enhance the Sustainability of Farming Systems. A Review. Agronomy for Sustainable Development, 2010. 30: 545-555. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-0394-0_4.
54. Domagalska J., Buczkowska M. Rolnictwo ekologiczne – szanse i perspektywy rozwoju Probl Hig Epidemiol 2015, 96(2): 370-376.
55. Ikerd, John. (2016). How Do We Ensure Good Food For All?. Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development. 6. 1-3. 10.5304/jafscd.2016.064.001.
56. Eko, bio, organic, zdrowa żywność. Czym się różnią? Obalamy mity. 27.02.2024. URL: <https://www.sosta.pl/eko-bio-organic-zdrowa-zywnosc-czym-sie-roznia-obalamy-mity/>.
57. Ellen MacArthur Foundation. Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change. 2019. URL: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/en/knowledge/completing-picture-how-circular-economy-tackles-climate-change>
58. EDC (Economic Discussion Club). 2016. Analytics/dynamics and prospects of development of organic products market in the world and in Ukraine.

Kiev: Economic Discussion Club, URL: <http://edclub.com.ua/analitika/dinamika-ta-perspektyvy-rozvytku-rynku-organichnoyi-produkciyi-v-sviti-ta-v-ukrayini>.

59. Eisinger-Watzl M., Wittig F., Heuer T., Hoffmann I. Customers purchasing organic food – do they live healthier? Results of the German National Nutrition Survey II. *Eur J Nutr Food Saf.* 2015, 5(1):59–71.

60. Export of organic products from Ukraine in 2020 was more than 200 million US dollars. URL: <https://organicinfo.ua/en/news/ukrainian-organic-export-2020/>.

61. Facts and figures on organic agriculture in the European Union, Organic Monitor, September 2013. URL: ec.europa.eu/agriculture/organic/images/.../organic-farming_pl.pdf.

62. Fagerstedt S., Hesla H.M., Ekhager E., Rosenlund H., Mie A., Benson L., Scheynius A., Alm J. Anthroposophic lifestyle is associated with a lower incidence of food allergen sensitization in early childhood. *J Allergy Clin Immunol.* 2016, 137(4):1253– 1256.e1251.

63. FiBL. URL: <https://www.fibl.org/de/>

64. Fottorino, E. (1999). Człowiek ziemi. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

65. GEF (Global Environment Facility). 2018. Current state and prospects of organic production development in Ukraine. 2018. Kiev: Global Environment Facility URL: <http://sgpinfo.org.ua/index.php/ua/resursy/novyny/471-suchasnyi-stand-ta-perspektivy-rozvytku-orhanichnoho-vyrobnytstva-v-ukraine>.

66. Golinowska M. Rozwój rolnictwa ekologicznego. Wyd Przyrodniczego Uniw Med we Wrocławiu, Wrocław 2013: 7-115.

67. Golijan J., Dimitrijević B. 2018. Global organic food market. *Acta Agriculturae Serbica*, Vol. XXIII, 46 (2018); 125-140.

68. Gorobchuk A. 2018. Condition and development of organic production in Ukraine, URL: <https://www.pressreader.com/ukraine/agrobusiness-segodni/20180329/281788514609625>.

69. Hawken, P. (1996). *Przez zielone okulary. Jak prowadzić interesy i nie szkodzić sobie i innym.* Warszawa: Wydawnictwo Pusty Obłok
70. Huber M., van de Vijver L. P., Parmentier H., Savelkoul H., Coulier L., Wopereis S., Verheij E., van der Greef J., Nierop D., Hoogenboom R.A. Effects of organically and conventionally produced feed on biomarkers of health in a chicken model. *Br J Nutr.* 2010, 103(5):663–676.
71. Huber B. *The World of Organic Agriculture: Regulations and Certification Emerging Trends.* Research Institute of Organic Agriculture. 2013. URL: <http://orgprints.org/22324/7/huber-2013-standards.pdf>.
72. Human health implications of organic food and organic agriculture // European Parliamentary Research Service. Retrieved from: URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/581922/EPRS_STU\(2016\)581922_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/581922/EPRS_STU(2016)581922_EN.pdf)
73. Jaka jest różnica między BIO a EKO? URL: <https://www.polenastole.pl/blog/wiedza/jaka-jest-roznica-miedzy-bio-a-eko/>.
74. Jakie są zalety (i wady) “przejęcia na produkcję ekologiczną”? URL: <https://checkmybodyhealth.com/pl/2019/07/08/jakie-sa-wady-i-zalety-korzystania-z-produktow-ekologicznych/>.
75. Kahl J, Van denBurgt GJ, Kusche D, et al. Organic food claims in Europe. *Food Technol* 2010, 3: 38-46.
76. Kesse-Guyot E., Peneau S., Mejean C., Szabo de Edelenyi F., Galan P., Hercberg S., Lairon D. Profiles of organic food consumers in a large sample of French adults: results from the Nutrinet-Sante cohort study. *PLoS One.* 2013, 8(10):e76998.
77. Khodakivska, O.V. 2015. *Ecologization of agricultural production: a monograph.* Kyiv: NSC IAE. 350 p.
78. Kovalenko T. 2018. *Production of Organic Products: Rules and Norms.* *Agribusiness Today* 5 (372): 102-103.
79. Kreisberg J. Learning from organic agriculture. *Health Environ* 2006. 5: 450-452.

80. Krivenko A. Organic market in Ukraine. *Agribusiness Today*. 2018. 7: (374): 22-24.
81. Kropyvko M., Kovalova O. Ecological Diversification of the Agricultural Earth Use in Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2010:7,78-85.
82. Kukliński, A. (2011). Od gospodarki opartej na wiedzy do gospodarki opartej na mądrości. Na spotkanie z enigmą XXI wieku. *Biuletyn PTE*, 2(52).
83. Kurkul.com. 2018. For 15 years, the number of organic producers has increased tenfold, URL: <https://kurkul.com/news/11823-za-15-rokiv-kilkist-virobnikiv-organiki-zbilshi-lasya-vdesyatero>.
84. Latifundist.com. 2018. Live rating: organic agrocompanies of Ukraine, URL: <https://latifundist.com/rating/toporganic#195>.
85. Live Rating: Organic Agricultural Companies of Ukraine 2018 URL: <https://latifundist.com/en/rating/toporganic>.
86. Natalia Łukasik. <https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Lukasik-2>
87. MHAU. 2018. Problems and prospects of development of organic agricultural production in Ukraine, URL: http://finance.mnau.edu.ua/finance.mnau.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=177.
88. Moreau C. (2013), The French Organic Sector. BIOFACH, Nuremberg, http://orgprints.org/22345/13/moreau-2013_BiofachODN_french_market_AgenceBio.pdf (data dostępu: 08.04.2014).
89. Najda I., Zapsha G. 2015. Organic farming as a priority direction of socio-economic development of agriculture in Ukraine. *Biznesinform 1*: 200-204.
90. Niggli U. (2008), Advantages of Organic Farming: Environment and Economical Characteristics / II Round of countries of Eastern Europe table «Organic agriculture and legislative providing», Kyiv, URL: <http://orgprints.org/15019/08/niggli-2009-advantages-oa.pdf> (data dostępu: 08.04.2014).
91. Nestorowicz R, Pilarczyk B. Marketing ekologicznych produktów żywnościowych. [w:] *Rolnictwo ekologiczne jako obszar działań marketingowych*. NestorowiczR, Pilarczyk B (red). Oficyna, Warszawa 2010: 38-70

92. Ministerstwo Polityki Rolnej Ukrainy (2020). Orhaniczne vyrobnytstvo v Ukrayini.
93. Ministry of Agriculture and Rural Development of Poland, organic farming unit (2013). www.minrol.gov.pl/pol/Jakosczywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce
94. Organic farming for health and prosperity. Organic farming researchfoundation.August2012.files.ofrf.org/publications/health-prosperity-2012.pdf.
95. Organicinfo. URL: <https://organicinfo.ua/>
96. Organic in Ukraine. Federation of organic motion in Ukraine. 2010. URL: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
97. Organic Production of Ukraine. 2021. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Organic-in-Ukraine-2020-EN.pdf>.
98. Padel, S.. Conversion to Organic Farming: a Typical Example of the Diffusion of an Innovation? *Sociologia Ruralis*, 2001. 41(1), s. 40-61. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00169>.
99. Państwowa Służba Fiskalna Ukrainy 2019. Łączna wielkość importu i eksportu pod względem produktów wg kodów UKTZED. Kijów: SFSU. <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/organiczne-virobnytstvo/v-ukrayini>.
100. Produkty eko, bio, organic – czym się różnią? URL: <https://ekologiczni.com.pl/produkty-eko-bio-organic-czym-sie-roznia/>.
101. Project Rozporządzenia Rady EWG w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych, zmieniające rozporządzenieParlamentu EuropejskiegoiRady (UE)nrXXX/XXX[rozporządzenieokontrolachurzędowych] iuchylające rozporządzenieRady(WE)nr834/2007.http://eurlex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b6ff12a4-b342-11e3-86f9-01aa75ed71a1.0017.01/DOC_1&format=PDF.
102. Przybysz J. Ukraina przyjmuje unijne standardy bezpieczeństwa żywności. URL: <https://www.wrp.pl/ukraina-przyjmuje-unijne-standardy-bezpieczenstwa-zywnosci/> czerwca 2024.

103. Quality FOOD Trade Program <https://qftp.org/>
104. Rebryna N. 2015 Rozwój organicznej produkcji na Ukrainie i w Polsce Studia Ekonomiczne i Regionalne Volume 8, No. 4, 107-118.
105. Rolnictwo ekologiczne: zasady, kolrzyści i przyszłość zrównoważonej produkcji. 2024. URL: <https://www.fnagro.pl/agrobiznes/rolnictwo-ekologiczne/>
106. Rozporządzenie Rady EWG nr 834/2007/WE z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych. Dz. Urz. UE z 2007r., nr 189, poz. 1, z późn. zm
107. *Shor K.*, 23.07.21 Export of organic products from Ukraine in 2020 was more than 200 million US dollars. URL: <https://organicinfo.ua/en/news/ukrainian-organic-export-2020/>.
108. Szanse i zagrożenia polskiego rolnictwa ekologicznego w perspektywie lat 2014-2020. Kancelaria Senatu. Biuro analiz i dokumentacji. Listopad 2013. URL: www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/2340/.../oe-210_inter.pdf.
109. Senyshyn, O., Kundytyskyj, O. (2018). Application of SWOT Analysis Method in Forming the Organic Farming Development Strategy as a Basis of Success of the Food Industry in Ukraine. Journal of Management and Finance, Vol. 16, No. 1/1/2018. URL: http://wzr.ug.edu.pl/.zif/7_16.pdf.
110. Sirtseva, S. V. (2008), Innovative potential as a component of the economic potential of an agricultural enterprise. Ukrainian Black Sea region agrarian science, no. 4(47), pp. 115–121
111. State purposeful program the development of Ukrainian village for a period to 2015 year. (2007). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
112. Stenius F., Swartz J., Lilja G., Borres M., Bottai M., Pershagen G., Scheynius A., Alm J. Lifestyle factors and sensitization in children - the ALADDIN birth cohort. Allergy. 2011, 66(10):1330–1338
113. Switzerland F., Schaack D. (2013), The European Market for Organic Food. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) Agricultural Information Company (AMI), Bonn, Germany BioFach Congress. Nürnberg, Session «The

European Market for Organic Food». <http://orgprints.org/22345/19/willer-2013-session-european-market.pdf>.

114. The law of Ukraine. (2014), On production and circulation of organic agricultural products and raw material. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>,

115. The Possibilities Of State Support For Organic Agriculture Development (2013), Swiss-Ukrainian project «The development of organic market in Ukraine». – (Electronic resource). URL: <http://www.ukraine.fibl.org/fileadmin/documents-ukraine/PossibilitiesOfStateSupport.pdf>.

116. The world of organic agriculture. Statistics and emerging trends 2015. FIBL and IFOAM. URL: <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/.../1663-organic-world-2015.pdf>.

117. The EU's organic food market: facts and rules (infographic). URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20180404STO00909/the-eu-s-organic-food-market-facts-and-rules-infographic>

118. The World of Organic Agriculture: Key Indicators and Leading Countries (2013), FiBL & IFOAM. URL: <http://www.organic-world.net/fileadmin/documents/yearbook/2013/web-fibl-ifoam-2013-25-34.pdf>.

119. Torjusen H., Brantsaeter A.L., Haugen M., Alexander J., Bakketeig L.S., Lieblein G., Stigum H., Naes T., Swartz J., Holmboe-Ottesen G., et al. Reduced risk of pre-eclampsia with organic vegetable consumption: results from the prospective Norwegian mother and child cohort study. *BMJ Open*. 2014, 4(9):e006143.

120. Tyburski J, Żakowska-Biemans S. Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego. [w:] Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Tyburski J, Żakowska-Biemans S (red). SGGW, Warszawa 2007: 15-28.

121. Ukraine's organic products export in 2020 summed 332 thou. t, key importing countries. 2021. URL: <https://latifundist.com/en/novosti/56038-nazvany-top-10-stran-importerov-ukrainskoj-organiki-za-2020-g>.

122. Ukrainian organic sector analysis 8 months since the full-scale war in Ukraine October 2022. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-Organic-Sector-Analysis_Oct2022_EN.pdf.

123. Ukraina w pierwszej piątce eksporterów produktów ekologicznych do UE! 23.11.2022. URL: <https://agrokorm.ua/pl/news/agrogrupa/2022/11/23/17774>
124. UNIAN Press Center. 2018. Experts predict growth of the Ukrainian market of organic products by 20%. Kiev: UNIAN Press Center and Public Relations Department, URL: <https://press.unian.ua/press/2142844-eksperti-prognozuyut-zrostannya-ukrajinskogo-rinku-organicznych-produktiv-na-20-za-pidsumkami2017-roku-video.html>, access: May 2018.
125. Ustawa Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 25 czerwca 2009 r. o rolnictwie ekologicznym. Dz.U. z 2009 r., nr 116, poz. 975 z późn. Nowelizacją
126. Velimirov A., Huber M., Lauridsen C., Rembiałkowska E., Seidel K., Bügel S. Feeding trials in organic food quality and health research. *J Sci Food Agric.* 2010, 90(2):175–182.
127. Ulančuk Volodymyr, Elena Zharun, Sergei Sokolyuk, Svetlana Tkachuk. 2017. Development of organic production in Ukraine. *Young Scientist* 3 (43): 867-870.
128. Vasiutkina, N. V. (2014), Formation of a system of sustainable development of enterprises. *Economy of Development*, no. 2, pp. 93–98.
129. Vitkov, M. S. (2008), Intensification of agricultural production on an innovative
130. Willer Helga, Julia Lernaud, Lucas Kilher. 2014. The world of organic agriculture. Statistics and trends. 2013. Germany: FIBL/IOAMA.
131. Willer, H., Lernaud J. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2019. Bonn: Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) and IFOAM – Organics International. 2019. URL: <https://shop.fibl.org/chen/mwdownloads/download/link/id/1202/>.
132. Weiszacker, E., Lovins, A., Lovins, H., Munchen, Knauer, 1995. [In:] *Dzielenie się światem*. Białystok-Warszawa: Instytut na rzecz Ekorozwoju.
133. Zalety i wady oraz fakty i mity żywności ekologicznej. 2019. URL: <https://zywnosc-ekologiczna.com.pl/blog/zywnosc-ekologiczna-wiedza/zalety-i-wady-oraz-fakty-i-mity-zywnosci-ekologicznej/>.

134. Woźniak L., Woźniak G. Eco-innovations as a factor of sustainable development of agriculture and food processing *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Problems of Agricultural Economics* 1(366) 2021, 74-90

135. Zolotnytska Yu., Opalov O. Problemy i perspektywy produkcji ekologicznej w rolnictwie rodzinnym na Ukrainie. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Problems of Agricultural Economics* 3(364) 2020, 180-198. DOI: 10.30858/zer/125229

136. 6 Facts About Ukraine's Organic Market. 2020, URL: <https://latifundist.com/en/spets-proekt/596-6-faktov-ob-organicheskom-rynke-ukrainy>